

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ece Temelkuran

‘Ağrı’nın Derinliği

§

§
SIYASET

‘Ağrı’nın Derinliği

Ece Temelkuran

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

ECE TEMELKURAN

1973, İzmir doğumlu. Bornova Anadolu Lisesi'ni 1991'de, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1995'te bitirdi. Gazeteciliğe 1993 yılında *Cumhuriyet*'te başladı. İlk kitabı *Bütün Kadınların Kafası Karışık* 1996'da yayımlandı. Aynı yıl Alman hükümeti tarafından yılın gazetecisi seçildi. 1997 yılında *Oğlum Kızım Devletim - Eylerden Sokaklara Tutuklu Anneleri* adlı araştırma kitabı yayımlandı. Avukatlık ruhsatnamesini aldı ve bu mesleği -henüz- hiç icra etmedi. 2000'de *Milliyet*'te köşe yazarlığına başladı. 2002'de *İç Kitabı* ve *Kıyı Kitabı* yayımlandı. Dünya Sosyal Forum sürecini izlemek için 2003'te Arjantin'e ve Brezilya'ya, 2004'te Hindistan'a gitti. 2004 yılında gazete yazılarından oluşan *İçeriden ve Dışarıdan* kitapları yayımlandı. Savaş karşıtı yazıları sebebiyle Çağdaş Gazeteciler Derneği'nden Barış Kalem Ödülü'nü aldı. *Biz Burada Devrim Yapıyoruz Sinyorita!* (2006) adlı kitabıyla Türk Tabipler Birliği'nin Düşünce ve Demokrasi ödülünü kazandı. *Ne Anlatayım Ben Sana!* kitabı 2006'da, *Ağrı'nın Derinliği* 2008'de yayımlandı. *Ağrı'nın Derinliği* İngilizce olarak Deep Mountain, Across the Turkish-Armenian Divide adıyla Verso Yayınları tarafından İngiltere ve ABD'de yayımlandı. *Kıyı Kitabı* ise Book of the Edge adıyla Boa Editions tarafından ABD'de yayımlandı. 2010-2011 yıllarında Habertürk'te Kıyıda adlı köşesinde yazdı. Aynı dönemde Habertürk TV'de Kıyıda adlı programı hazırlayıp sundu. 2010 yılında ilk romanı *Muz Sesleri*, 2011 yılında *İkinci Yarı*, 2012 yılında *Kayda Geçsin* kitapları yayımlandı. *Muz Sesleri* bu yıl içinde yedi dilde yayımlanmayı bekliyor.

Al-Akhbar, The Guardian, Le Monde Diplomatique, Global Voices, New Left Review, New Statesman'de yazdı.

www.ecetemelkuran.com

www.facebook.com/EceTemelkuran

@etemelkuran

‘AĞRI’NIN DERİNLİĞİ

Ece Temelkuran

Siyaset 43

‘Ağrı’nın Derinliği

Ece Temelkuran

Yayına hazırlayan: Çiğdem Su

Fotoğraflar: Yurttaş Tümer

Kapak tasarım: Utku Lomlu

Kapak fotoğrafı: Sertaç Girgin

Mizanpaj: Bahar Kuru

© 2008, Ece Temelkuran

© 2008; bu kitabın tüm yayın hakları

Everest Yayınları’na aittir.

1-14. Basım: Mayıs - Kasım 2009

15. Basım: Mart 2012

16. Basım: Aralık 2015

Sertifika No: 10905

ISBN: 978 - 975 - 289 - 497 - 6

EVEREST YAYINLARI

Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu/İSTANBUL

Tel: (212) 513 34 20-21 Fax: (212) 512 33 76

e-posta: everest@alfakitap.com

www.everestyayinlari.com

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık

Matbaa Sertifika No: 12088

Tel: (0212) 674 97 23 Fax: (0212) 674 97 29

Everest, Alfa Yayınları’nın tescilli markasıdır.

Ağrı'mıza, Hrant'a...

Yazar-Profesör Theodore Zeldin’e bana sorduğu ve sordurduğu sorular için; Oxford Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Merkezi Yöneticisi Dr. Kalypso Nicolaidis ve Oxford Üniversitesi Reuters Enstitüsü Yöneticisi Dr. Sarmila Bose’ye “evden dışarıya” çıkmama yardım ettikleri için; Mehmet Karlı ve Gökhan Yücel’e zor zamanlarda yaptıkları yardımlar için; Prof. Theo Vanlint’e bana inandığı için; Susan Pattie’ye sıcaklığı için; “sevgili çevirmenim”, arkadaşım Reem Abou-El-Fadl’a kitaba kattıkları için; Yazar Huberta Von Voss’a bana Berlin’de bir evim olabileceğini hissettirdiği için; Bernard Dreano’ya güzel hikâyeleri için; Avrupa Çalışmaları Merkezi’nden Dr. Kerem Öktem’e “ait olmamakla” ilgili bana düşündürtükleri için...

Bu yolculukları yapmamı sağlayan Milliyet Genel Yayın Yönetmeni Sedat Ergin’e, kitaplarımı cezalandırılmaktan koruyan Avukat Fikret İlkiz’e ve kitaplarımın yol arkadaşı Çiğdem Su’ya...

Teşekkürlerimle.

Ermenilerin hikâyesinin peşinden giderken tanışıp evlendiğim eşim Özgür Muimcu, ışıklı aklı ve sezgisiyle bu kitabın yolunu açtı. O çok ve hep sağ olsun.

‘AĞRI’NIN DERİNLİĞİ

GİRİŞ

Yanıma oturdu. Önce davet edilmeyi bekledi elbette. Ama galiba gecenin sonunun bu olacağını, o boş sandalyeye üzerindeki kirli, mavi önlüğe domates çekirdekleri yapışmış garsonun oturacağını, yavaş yavaş geleceğini, ama sonunda hızla konuşmaya dalınacağını herkes biliyordu.

Konuşur konuşmaz duraklamaya başladı. Söyleyeceklerini söyleyememekten korkup sözcüklerin tam ortasında nefessiz kalan insanlara dokunmak gerekir gibi gelir bana. Dinlemeyeceklerinden o kadar korkarsın ki gırtlığın acır, bilirim. Dokunursam geçecek gibi gelir. Dokundum ben de koluna, o da konuştu.

Oxford'ta bir kebabçının, "Türkiye'de yükselen milliyetçiliğin" konuşulduğu masasında "doktorali abileri" vardı. Bu se-

bepten muhakkak, sözlerini mutfakta hazırlayıp gelmişti. Oysa ülkesinden uzak olanlar, geride bırakarak o ülkeye ait ayrıcalıkları, kederli bir düşkünlükle eşitlenirler. Tanışkırtılar. Bu yüzden bir giriş yapmadı, soru da beklemedi. “Ben,” dedi kesik kesik, “şöyle düşünüyorum.”

Ortadoğulu erkekler, eğer masada erkekler varsa, bir kadına hitaben konuşmak isteseler de kadına değil, erkeklere bakarlar konuşurken. Yanlış anlaşılmasın diye... Öyle yaptı o da:

“Şimdi ben şöyle düşünüyorum abi, yani Türkiye’deki herkesin geçmişi araştırılsa, kimin hangi ırktan olduğu çıkar ortaya.”

Milliyetçilik, etnik meseleler üzerine zebella gibi kitaplar okumuş olanlar ve elbette herkesin milliyetçilikten derhal ve topyekûn arınması gerektiğini düşünen “doktorlar” bu cahile nasıl bir tedavi uygulasalar, onu düşünmeye başladılar. Bu kısa aralıkta ben sordum:

“Niye?”

“Çünkü o zaman aslında,” dedi artık bana bakarak, “çünkü öyle olursa çıkar ortaya kimsenin saf olmadığı. Çok karışık olduğumuz çıkar. O zaman ırkçılık filan da kalmaz.”

Sonunda kendini dinletmeye başlamanın rahat nefesiyle devam etti:

“Bak şimdi mesela ben Türk’üm. Ama annem tarafı Kürt’tür. Babam tarafın... İşte oraya gelince karışıyor. Çünkü babamın hiç akrabası yok. Erzurum’dan geldiğini söylerdi ama... Hiç akrabası yok, anladın mı abla?”

Ben anladım. Siz?

“Ondan yani ben düşünüyorum babam Ermeni olabilir. Ondan diyorum ki işte, herkes araştırılsa herkesin Ermeni, Kürt ya da ne bileyim başka bir şey olduğu ortaya çıkabilir.”

“Bunun ne önemi var?” diyor “doktorlardan” biri, masanın üzerine bırakılan “ırkçılığı” tedavi amacıyla. “Yani insan merak ediyor. Hem de insanın ihtiyacı var bilmeye,” diyor garson. Ekliyor:

“Bir de abi... Lazım oluyor işte.”

Niye? Niye insanlara lazımdır bu hakikaten?

Dünya kocaman bir hikâyedir. O hikâyenin neresine düşer senin varlığın, herhalde bu meraktır insanı geçmişe baktıran. Ve geçmişte, ekseriyetle, korkunç sırlar vardır, hep kan.

“Babam hiç anlatmazdı aslında. Ama büyük amcalar filan anlatırdı. Bizim köyde olmamış. Ama Kürt köylerinde filan, Ermeni çocukları doldurup sepetlere suya atmışlar. Kadınların güzel olanlarını almışlar. Adamların topraklarının üzerine oturmuşlar. Bizim köyde yapmamışlar tabii, yan köyde olmuş yani. İşlerine yarayacak adamları, sanatı olanları kenara ayırmışlar. Bizim köyde de vardı mesela ayakkabı tamircisi bir tane. Yani şimdi bu insanlar Alevi’yim, Kürt’üm, Türk’üm demiş yaşamak için. Ondan söylüyorum yani, Türkiye’de bence çoğu insanın kökünde başka şeyler var. Araştırmak lazım.”

Anlattıklarının hep başka köyle ilgili olması ama her nasılsa ayakkabı tamircisinin kendi köylerinde ortaya çıkması, bu tuhaf çelişki, onu hiç şaşırtmıyor. Bir çelişki gibi bile gelmiyor ona belli ki. Çünkü dedim ya, dünya büyük bir hikâye. Size anlatılmış bir hikâye. Bir dua gibi ezberliyoruz onu hepimiz. Tıpkı anlamadan okuduğumuz dualar gibi, ayıklamadan...

Çünkü... Bilirsiniz duaları değiştirenleri ne yaparlar. Bütün dualardan mahrum bırakılır ölüleri... Belki ölülerin canını acıtmaz bu, ama geride kalanlar anlar öte tarafa tek başına gideceklerini. Dünya böyle korkutur insanı; duaları, hikâyeleri değiştirirse yalnız öleceğini belleterek.

Bu yüzden hep “yan köyde” olması gerekir kötülüklerin, kan hep yan köyde akar, suçlar oraya aittir, acı ve vahşet. Çünkü bizim köyde olduğunu söylerse biri... Hikâye değişir ve...

Hrant ölür.

Oxford'takine yağmur denmez. Daha çok sanki asabi su damlacıkları havada asılı duruyor da yürürken siz onlara çarpıyormuşsunuz gibi. Delikanlı gibi yağmıyor yani, ne başladığı belli, ne bittiği. Günlerdir o yağmurun camda yol yol akan, hatta mecal-sizlikten akamayıp cama yapışıp kalan damlacıklarına bakıyorum. İnsanlar bu yüzden buraya okuyup yazmaya geliyor, diye düşünüyorum. Yağmurun bile kıpırdamadığı bir yer burası. O kadar ki arabaların yayaalara yol vermesine bile sinirleniyor insan. Tuhaf bir matematikle işleyen İstanbul trafiğini özlüyorum; arabalarla insanların harman olduğu caddeler. Arabalarla insanların birbirine manasızca güvenmesinde insanca bir şey var gibi geliyor şimdi düşününce. Böyle ölümcül bir şeyi bile özlüyor insan ülkesinden uzakta olunca. Niye peki?

İnsan ülkesini, insanlar ülkelerini niye özler? Başka bir yerde yabancı olmaktan yorulduğu için mi? Yoksa insanları ülkelerine bağlayan başka bir şey var mı tam bilemediğimiz? Kederli, mec-buri bir sevmek mi bu, niye, neyi peki?

Toprak, her seferinde, seveceğine hiç söz vermeden bizi geri çağırıp duran sevgili. Niye her seferinde kalbimizi onu ezip toprak edecek, yakıp kül edecek Anadolu'ya geri veririz? Biz bu toprağın insanlarını, neden hep çok dövülmüş çocukları sever gibi severiz?

Bizim sevgimizi ayıran nedir bu ülke için öleceğini söyleyen, ölmeyenleri de öldüreceğini söyleyen çocuklardan?

Ülkeyi sevmekle milliyetçiliği ayıran nedir? Bir insan ülkesini nasıl sevmeli?

Eğer onlar ölecek kadar seviyorlarsa ülkelerini, bizi ne ayırıyor onlardan?

Onlar başka bir hikâye biliyorlar çünkü, biz başka. Onların bildiği hikâye, ülkeyi sevmenin ölmek ve öldürmek demek olduğunu yazıyor.

Hikâyeleri ayrılınca insanların, etleri de kesilir birbirinden. En keskin bıçaktan bile daha keskin yarar insanları hikâyeler. Bütün yeryüzünde insanlar birbirlerini aslında en çok hikâyeler için öldürürler.

Hikâye, toprağın hikâyesidir. Evvelin ve ahirin, kanla karılan toprağın, kanlı toprakla karılan insanın hikâyesi. Buğdaylar gibi çoğalan, buğdaylar gibi biçilen, hep aynı hikâye ile biçilen insanların hikâyesi. Belki de gerçeği bir tek bu toprağı bin yıllardır boydan boya geçen kuşlar biliyor. Hakikat bir tek kuşların gözlerinde birikiyor. Bize sadece birbirimizi öldürmeye yarayan hikâyeleri ezberletiyorlar. O yüzden, bu toprağın başına kan revan hikâyeler geldiğinde sakın sorma, “Daha kaç kurban gerek?” diye. Sakın sorma, “Daha kaç kişi ölmeli?” sorusunu. Çünkü ezberlediğimiz bir hikâye var ve bu hikâye kana doymuyor.

Bu yüzden yeniden kurulmalı hikâye. Bu ülkeyi sevmek yeniden tanımlanmalı. Yapmazsak bunları, kırılacak, kırılıp duracak çocuklar. Hep kan nehirleri çatlayacak toprakta. Ezberlediğimiz hikâyeler insanları yenecek.

Hikâyeleri insanlar yazar. Ama sonra hikâyeler dönüp insanları yazar yeniden. Hikâyenin dışında kalanları öyle bir unutuş unutursun ki, unuttuğunu bile hatırlamana izin vermez hikâye. Tıpkı çok küçükken yaptığını anlattıkları, onlar anlattıkça senin de hatırladığını sandığın çocukluk hikâyelerine benzer matema-tiği. Olmamış şeyleri de hatırlarsın bazen. Hikâye o kadar güçlüdür.

Tıpkı çok çocukken ezberlediğin dualar gibidir, doğuştan bildiğini sanırsın. Bu yüzden işte o hikâyenin başka türlü anlatılabileceği aklına bile gelmez. O kadar etine işler ki anlatılanlar, sana bunun doğru olmayabileceğini söylediğinde biri, etine dokunur bu.

Annen yalan mı söyledi sana? Baban seni aldattı mı? Böyle bir şeydir hikâye, seni bağlar hikâyeyi ezberleyen diğerleriyle. Seni, kim olduğuna bağlar. Hikâyeye ihanet edersen her şeye ihanet edersin.

Sen artık hikâyenin kendisisin. Artık soru soran seni sormuş olur. Etine saldırdığını sanırsın. Hikâye değiştirilirse, yeni hikâyede seni anlatmazlar diye korkarsın. Öyle sarsar insanı, bildiğin hikâyelerin bozulması. Korkutur. Ve insanlar ancak birbirlerinden korktuğunda birbirini öldürür...

Peki bir insanı öldürülmesini gerektirecek kadar korkunç yapan nedir?

Hikâyelerin en çok korktuğu insan kimdir?

Karşıma oturdu. Galiba gecenin sonunun böyle olacağını biliyorduk. Konunun yavaş yavaş açılacağını, sonra hızla konuşmaya dalınacağını, en sonunda da...

Oturur oturmaz konuşmaya başladı. Anlatacaklarının yükü altında sesi yıkılanların muhakkak hakikatlidir hikâyeleri. Sözcüklerinin en münasebetsiz hecelerinde bir sızıyla duraklıyordu gırtlığı. Gülüyorduk oysa. Ermeni röportajlarında başıma gelen asabi olayları anlatıyordum, gülüyorduk. Ama bal gibi de biliyorduk ağlayacağımızı. Çünkü rakı içiyor ve ülkemizden bahsediyorduk. O kendini anlatıyordu, benim hiç bilmediğim kendi hi-

kâyesini. Etinde ilikler açılıp ülkeye ilikleniyordu durmadan ama bize anlatılan hikâyelerle bir türlü tutmuyordu onun ilikleri. Sık sık cam kırığı doluyordu ağzının içi.

Onun hikâyesinden ölümler geçiyordu çünkü, öksüz çocuklar yürüyordu içinde. Ne zaman sesi titrese, anlıyorduk, o çocuklardan biri değdi kalbine.

Öfkeli miydi? Yok. Kızgın mı? Tam olarak değil. Dertleşiyordu sadece. Bin yıllık dertlerin, derin derin dertleşmesiyle. Toprak konuşuyordu o konuştuğunda, bin yıllık kuşların gözlerinde biriken anlatıyordu. “Neler yaşadık hep birlikte,” der gibiydi. “Bu dert, bu toprak kadar bizim, hepimizin.”

Ne çok sevdiğini, nasıl sevdiğini anlatıyordu bu ülkeyi. Hep bu insanların yanında duracağını söylüyordu. Yine de ve hep bu insanların... Kederli bir mecburiyetle.

“İsmail!” dedim ben.

“Kim İsmail?” dedi.

“Kimsesizler Yurdu’ndan İsmail. Hep arka sırada otururdu ilkokuldayken. Niye bilmem, hep gidip yanına otururdum. Öğretmen tutup beni her seferinde ön sıraya alırdı, temiz, pak, çalışkan, sevilen çocukların yanına. Bozulurdum.”

Kalbin merkezine yolculuk başlatırsa biri, sen de inip kendininkine oradan bir hikâye bulup çıkarırsın yeryüzüne. Hızla yukarı çıkınca vurgun yeme korkusu yoktur, çünkü iki kişisinizdir.

“Ama biliyorsun işte,” dedim, “insanlar İsmail’in hikâyesini dinlemek istemiyor. Ya da İsmail’den bahsetsen bile gelip ön sırada oturmanı istiyorlar. İsmail’in yanına oturanlara İsmail’e davrandığı gibi davranıyor dünya. Dinlemiyor. Anlıyor musun?”

Anlamaz mı? Rakı tokuşturduk sessizce.

“İşte bu yüzden zaten söyleyip duruyorum. Sen bir kitap yazmalısın,” dedi, “Ermenilerle ilgili.”

Tam olarak, “Git başımdan,” dedim, “ben kitap filan yazmam. Başımı belaya sokma benim.”

“Korkuyor musun?” dedi.

“Ondan değil... Ön sıralarda oturup İsmail’den bahsedenler o kadar çok ki onlardan biri olmak istemiyorum. Ermeni meselesi öyle bir entelektüel endüstri ki bulaşmak istemiyorum. Dinlemezler zaten beni, biliyorsun.”

“Sen dinletirsin,” dedi.

“Bırak peşimi kardeşim,” dedim, gülerek.

“Yok,” dedi, “ben seni ikna ederim. Haftaya çarşamba bana uğrasana.”

Hrant öldürüldü.

Çarşambaya dört gün vardı.

Oxford’un yağmuru pek sinsî. Ama her yağmurdan sonra, nereden çıkıyor bilmiyorum, çok geç saatte bir gecekuşu peydahlanıyor. Bütün gece tek başına ötüyor. Dinleyecek kimse yokken. “Muhakkak birileri vardır,” diye düşünüyor herhalde. İnsanın içine işliyor ötüşü. Korkunç bir şey var bu ötüşte. Çok korkunç, çünkü sorular soruyorsun kendine.

Bazılarımızı diğerleri için korkutucu yapan da bu. İçimize işliyor onların sözleri. Düşmanların gürültüsü gibi değil, şerbetli olamıyorsun onların içine sızmasına. Ezberlediğin hikâyenin ortasında şefkatli bir su çatlağı açıyor söyledikleri.

Anlıyorsun, yıkmak istemiyor, suçlamıyor da seni bu ses. Öylece dertleşiyor seninle, bekliyor ki paylaş onun içinin acısını, geceyi. Aynı senin gibi o da, sesi yıkılıyor anlatacaklarının altında. Korkutucu olan bu işte. Ezberlediğimiz hikâyeler için pek

korkunçtur böyleleri. Çünkü sana hesap sormaz, gecekuşu gibi öterek zarafetle kendine sormanı sağlar soruları, beraber sorar seninle kendine.

O yüzden işte, bir gece Oxford'ta, mavi önlüklü garsona, “Çünkü o zaman aslında,” dediğinde, “çünkü kimsenin saf olmadığı, çok karışık olduğumuz çıkar ortaya. O zaman ırkçılık filan da kalmaz,” dediğinde dedim ki ben de:

“İşte bu yüzden öldürüldü Hrant. Sen böyle şeyler düşünmeye başladığın için. Sorular sorduğun için kendine.”

Ben bu kitabı niye yazıyorum peki?

Hrant başıma böyle bir dert bırakıp gittiği için ve bir de İsmail yüzünden. Öncelikle onun için.

Bir de...

Ülkemi sevmeyi yeniden tarif etmek istediğim için. Ülkemi bütün gerçekleriyle birlikte sevebilmeyi istediğimden. Bu mümkün olduğu için. Beraber en beter hakikatin yükünü omuzlayabileceğimizi bildiğimden. Çünkü... Çünkü, garsonun dediği gibi, “lazım oluyor işte.”

Lazım oluyor insana ülke.

Bize diyorlar ki şimdi: “Ülkeler kalmayacak.” Bize diyorlar ki, “Artık ‘biz’ yok, ‘ben’ var.” “Kaç kurtar kendini,” diyorlar, “Batı’ya git.” Peki bizim içimize yerleştirdikleri ve bir yere ait olmamız gerektiğini söyleyen sesi ne yapacağız? O sesi çıkarıp atabilsek bile geriye kalan o buz gibi boşluğu ne yapacağız?

Lazım oluyor insana “bizin hikâyesi.”

İnsanın kimyası, sanılanın aksine, kendini kaçıp kurtarmaya değil, kendini feda etmeye ayarlıdır. “Ben” hep bir “biz” içinde

erimek ister. “Ben” hep bir biz için feda etmek ister her şeyini. Mesele “bizi” kurmaya yarayan hikâyelerin kanla kurulmuş olması. “Ben”i ve toprağı kanatan budur. Kansıız bir “biz” hikâyesi içinde erimek isteyen “ben”i yalnız bırakan.

Lazım oluyor insana hakikat.

Topraklarımızın, tarihlerimizin, bugünümüzün hikâyesinin, “biz”in hakikate ihtiyacı var. Ve bu hakikati, hakikatlerimizi birleştirerek kuracağız elbette. Konuşmaya inanıyor muyum? Dünya bu kadar kanarken? Dünya hiç tapınmadığı kadar kana, güce ve vahşete tapınıırken?

Yeryüzündeki her anlaşmazlık kendi endüstrisini yaratır. Diyalog adlı fazlaca kutsanmış yöntem ise, çoğu kez bir yan endüstriye dönüşür. Kan, toprak, acı üzerine farklı hikâyelerin karşılıklı birer kahve içip konuşarak birleştirilmesi de mümkün değildir, benim dünyayı gezerken öğrendiğim budur. Ama konuşmak gerekir yine de, hikâyenin hakikati üzerine konuşmak gerekir. Çünkü eğer konuşmazsak bize ezberletilen hikâyeler içinde kaybolup gideriz. Biz de bir yalan ezber oluruz o zaman. Bu yüzden konuşmalı işte. Hakikatin ne olduğunu birbirimizin yüzüne vurmak için değil, hakikatlerimizi birleştirmek için.

Çünkü lazım olur insana...

Birazdan anlatacaklarım Ermeniler üzerinedir. Ama bir o kadar da, Türk olmak üzerinedir. Onlardan, belki ilk kez söyledikleri şeyleri dinlerken benim de Türk olmak üzerine ilk kez gerçekten düşünmem üzerinedir. Bana ülkeler boyunca anlatıklarını çünkü hakikatin ne olduğu üzerine değil, bugünkü hakikat üzerinedir. Anadolu’dan, Anadolu’yu terk etmek zorunda kalmış herkese gönderilmiş uzun bir mektuptur bu. İnsan nasıl

hatırlar, nasıl unuttur, nasıl barıştır, nasıl affeder? Bu sorular hakkındadır anlatacaklarım.

Bu, dünya üzerindeki herkes için yazılmış bir unutma ve hatırlama yolculuğunun hikâyesidir...

1

**“Bizim ve sizin küçükhanım,
hiç değilse bir ruhumuz var”**

“BEN KİMSENİN DAĞINI ÇALMADIM”

Los Angeles'ta güneş batıyor. Venice Beach'te, uzakta, davullar çalıyor siyah adamlar. Genç, sarışın kızlar ellerinde viski şişeleri, dans ediyorlar. Okyanus, gri bir boşluk sadece. Gök ve su birbirine bulanıyor, çizgisiz.

Hangisi ötekine rengini verir, hep merak ederim. Önce deniz mi karar verir gri olmaya? Yoksa gökyüzü mü küser önce?

Ben de griyim galiba. Bulanık bir fotoğraf gibi oturuyorum kumsalda. Uzun, zor, derin kayıplarla dolu yolculukların ardından, bu son durakta, son sigaramı içiyorum okyanusa karşı. Yurttaş fotoğraf makinesiyle oynuyor yanımda, o da gri galiba. Bir türkü söylemeye başlıyor, dertli.

O anda görüyorum onu, biraz ötede oturan yalnız, genç kadını. Türkü başlar başlamaz irkilerek bize dönüyor başı. Kumral, kıvrıkcık saçlı. Benim gibi. Gözleri benimkiler gibi, koyu kahverengi. Yaşımız bile aynı belki. Burnu, ağzı ve sert bakışları... Besbelli, köklerimiz aynı.

Fark edildiğini görünce okyanusa dönüyor yüzünü. Ama gözümün kenarı görüyor dönüp dönüp baktığını, hep biraz daha çok bakmak istediğini. Çünkü biz, biliriz birbirimizi. Çünkü o bir Ermeni. Ve anlamasa bile artık dilini, biliyor bu türkünün “eski ülkeden” geldiğini.

Geriliyor, görüyorum. Dertleniyor, sinirleniyor, kızıyor, sonra kendine yediremiyor böyle hissetmeyi, vazgeçiyor. Görüyorum tek tek ne hissettiğini. Sonra yeniden başlıyor döngü, geriliyor, dertleniyor, sinirleniyor... Kendisinin, annesinin, hatta anneannesinin bile değil, daha öncekilerin yaşadığı bir acı geçiyor omurgasından, ne yapacağını bilemiyor.

Ne diyeyim ben sana şimdi? Benim Ermeni kız kardeşim, ben sana ne diyeyim?

Özür dileyeyim mi istersin? Kalabalıkların dilediği özrün kıvamı hakikatli olmuyor. Çok ucuza gidiyor özürler bu yüzyılda; uçakla havalara, “Üzgünüz,” yazılıveriyor. Dağılınca üzüntü bulutu, unutuluyor her şey. Ya da büyük büyükbabalarının günahları için hâlâ gidip İsrail’in Kibutz’larında çalışan Alman çocuklar gibi kendi dillerinden utanarak büyüyorlar. Yazık değil mi? Sen benim bebeğimin suçlu doğmasını mı istersin?

Dünya ihtiyarladı ve günahlarını hatırlama yaşına girdi, biliyorsun sen de. Güneş buzları eritiyor ve yeryüzü suya batarken af diliyor tarihinden bu zalim ihtiyar. Oysa öyle az ki zaman, belki

de günahkârlar kurbanlarıyla birlikte ölecekler. Bunca söz, bunca küskünlük boşa gidecek, anlıyor musun?

Benim ülkemde, “İnsanlar insanca yaşasın,” diyen insanlara kıyılıyor hâlâ. Minnacık çocuklara işkence ediyorlar, biliyor musun? Benim ülkem bugünüyle yüzleşemiyor sevgili kardeşim, senin yüz yıllık acını nasıl senin gibi canlı hissetsin? Al işte, dürüstçe söylüyorum, durum bu. Ama doğru, senin yasını tuttuğun katliam, benim ülkemde vahşetin sıradanlaşması tarihinin başlangıcıdır. 1915 yazı, evet kardeşim, ülkemde ölümü sessizlikle örtmenin ilk hasatıdır.

O hasattı işte, büyükninen ve büyükdeden ülkesiz kaldı. Halkın, ölülerini sırtlarında taşıyıp, uzaklarda kendi kendini yeniden kurdu. Acı, bir süre sonra evinizin direği oldu, direğinize tutundunuz. Tutunmayanların yok olup gideceği söylendi halkına, kaybolmaktan korkup daha çok tutundular böylece. Tıpkı benim halkımın ülkesini kaybetme korkusuyla unutuşa tutunduğu gibi. Onlara da bunu yapmaları söylenmişti çünkü. Senin ve benim gibi kadınlar yeni çocuklar doğurdular eski korkuları çoğaltacak. Bana nasıl haksızlık edildiyse geçmişe dair gerçekler anlatılmayarak, sana da haksızlık edildi çocuk yaşta bütün acı gerçekler durup durup yeniden anlatılarak. Bebekler olarak doğmuştuk oysa ikimiz de. Nasıl kurdular bizi, düşünsene, anlattıkları hikâyelerle. Ne senin ölümle ilgin vardı, ne benim yalanla. Bak şimdi, dünyanın bir ucunda, bir okyanusun kıyısında birbirimize nasıl bakıyoruz. Birbirimizden gözlerimizi kaçırıyoruz. Halimize bak, nasıl kıvranıyoruz.

Benim Ermeni kız kardeşim, ben sana ne diyeyim?

Anlıyorum, diyebilirim, hissediyorum, paylaşıyorum: Kardeşim, ben seninle konuşmak istiyorum. Ağlanacaksa ağlansın, gülünecekse gülünsün. Hatırlansın, tamir edilsin ve herkes ye-

terince sarılıp ağladığında unutulup gitsin istiyorum. Ama üstü örtülerek değil. Anne tükürüğü gibi sözcüklerle yaralarımız iyileştirilerek, iyileşerek unutulsun istiyorum. Sen kendini yaradan kurma. Ben kendimi suçtan... Biz bunlardan ibaret değiliz, öyleymişiz gibi konuşmayalım istiyorum.

Bak, şu davullar çalan siyah adamlara. Sarışın kızlara bak, dans ediyorlar. Ne bizi bilirler ne de yüzyıllık bir hikâyenin iki ucu olduğumuzu. 24 Nisan’larda sizinkiler bağırıyor bir taraftan, bizimkiler öte yandan bağırıyor sesinizi bastırmak için. Onlar, bir tek bağırın o esmer insanları biliyorlar. Bizim yüzyıllık hikâyemizi, “Soykırımdı!”, “Değildi!” diye iki sözcüğe indirgememizi izliyorlar. Biz, o yüzyıllık hikâyeye bakılırsa, bu kumsalda konuşacak en son iki kişiyiz. Ama işte o yüzyıllık hikâye yüzünden biz, seninle bu kumsalda birbirine en çok ait iki kişiyiz.

Ne istiyorum, biliyor musun? Seninle şakalaşabilmek istiyorum. Sen benimle dalga geç istiyorum. Ben seninle dalga geçeyim. Birbirimize bu kadar güvenelim istiyorum. Benim derdim budur. Ben seninle herhangi biri olmak istiyorum. Sen benimle herhangi biri ol. Kendimiz ne isek o olalım, başka da bir şey olmayalım istiyorum.

Neyin varsa onunla gel bana. Evlerimizin yükünü birbirimizin sırtından indirelim.

Bilelim, kabul edelim, paylaşalım ve yürüyüp gidelim tarihin üzerinden istiyorum. Bugüne gelelim. Bize geri gelelim istiyorum. Hikâyelerle kurulmuş hallerimize değil, kendimize gelelim istiyorum. Merak edelim ve birbirimize hayret edelim istiyorum. İnsanlığın temiz hayretinde buluşalım istiyorum.

Ben bu basit cümleleri kurabilmek için zor bir yoldan geldim. Yüzü sana ve bana benzeyen adamlarla ve kadınlarla konuştum, çocuklarla, ülkeler boyunca. Sana bu kumsalda bana bunları dü-

şündürten bütün o yolu anlatabilmek isterdim. Sevgili Ermeni kız kardeşim, sen de bana doğru, benim yaptığım gibi aidiyetinin korkularından soyunarak yola çık isterdim. Biz seninle ikimiz, çocuklar doğuralım ve onlara bütün bunları anlatmak zorunda kalmayalım isterdim. O çocuklar bu dünyada birbirini bulsun, ikimiz kadar yalnız olmasın isterdim.

Bunları demek isterdim. Demedim. Sessizce durduk öyle, birbirimizin varlığını bilerek. İkimiz de yüzümüzü okyanusa döndük. Su, gri bir boşluktu sadece. Gök ve su birbirine bulanıyordu, çizgisiz. Hep gri, hep boşluktu ötesi.

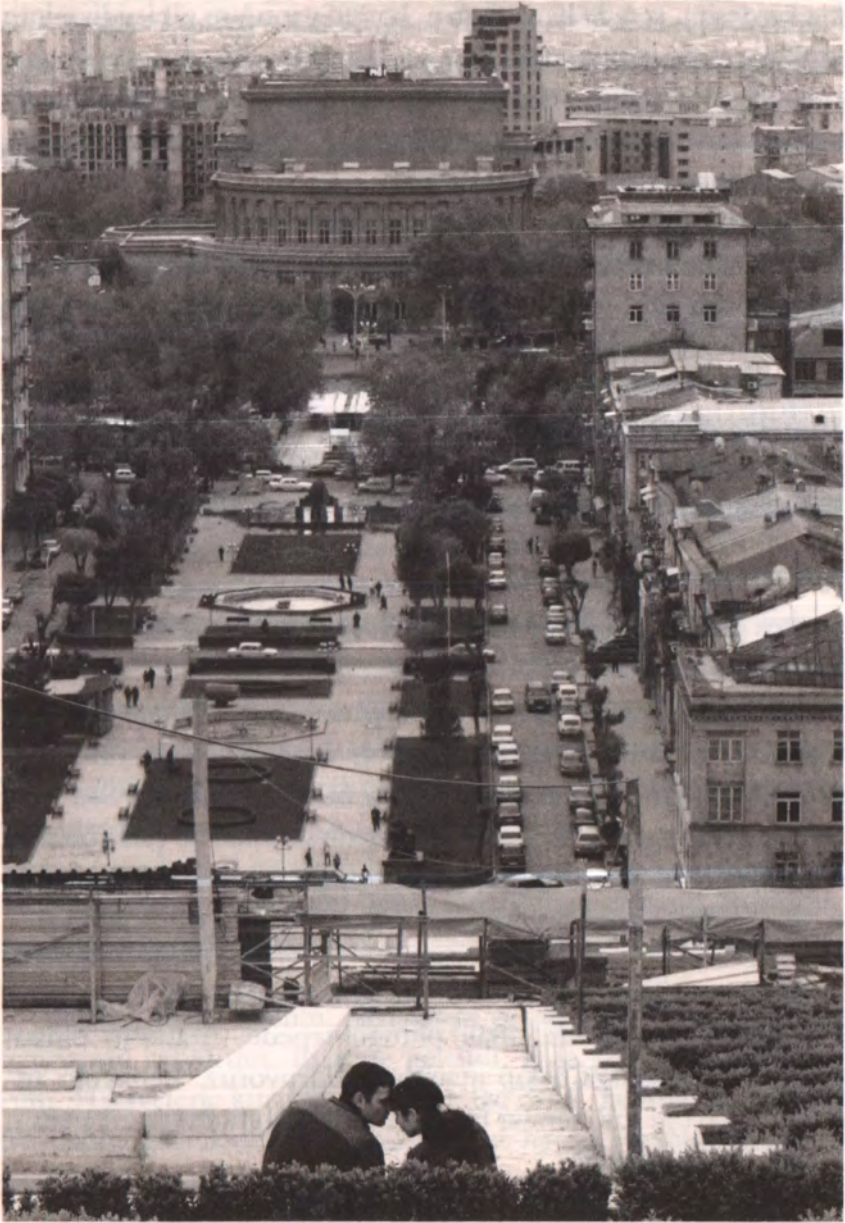
Tıpkı sonuna geline bu yolculuğun başladığı yerdeki gibi. Tıpkı bu kumsaldan çok ama çok uzaklardaki o ülkedeki o gri boşluk gibi...

Boş griliğe doğru parmağını belirsiz bir noktaya doğru uzatıp konuşuyor heyecanla:

“Senin gibi aynı, o da bir haftalığına gelmiş. Ermenistan, Rus topraklarına katılınca görmek istemiş Ararat’ı. Fakat yine böyle yağmur olunca görememiş. İşte o zaman demiş ki, ‘Sen Ararat’san ben de çarım. Ben seni göremediysem sen de çarı göremedin Ararat! Bu da senin göreceğin son çar olsun!’ Hakikaten de o çar, Ararat’ın gördüğü son çar olmuş. Çünkü çarlık yıkılmış!”

Hikâye bitiyor ve Erivan’ın simgesi Ermenistan Ana (Mayr Hayastan) Heykeli’nin dikili olduğu tepede, Ararat’ın olması gereken gri boşluğa bakıp manasızca duruyoruz. Benjamin anlattığı hikâyeye gülmemizi bekliyor ama fotomuhabir arkadaşım Yurttaş sadece sinirli:

“Arkadaş, lanetlendik biz, söylüyorum sana. Bu yağmur bir hafta dinmez. Ararat’ı çekemezsek bu dizi yatar bence. Ermenilerle uğraşırsan başına işte bu gelir.”

Ermenistan Ana Heykeli'nin olduğu tepeden inerken Erivan.

Üç kişi öylece duruyoruz. Bütün bu durumun suçlusunun kendisi olduğuna kesinlikle emin olan Benjamin, yarım metrelik objektifiyle ufukta Ararat'ı arayan Yurttaş ve Ararat'a en az çar kadar kızgın olan ben. Benjamin beş saniye aralıkla:

“Burada olacaktı ama...” diyor koskoca dağı kendisi bir yere koymuş da bulamıyormuş gibi. Ellerini ovuşturup duruyor. Muhakkak ki Ararat her an çıkabilir diye, o çıkıncaya kadar bizi oyalamak için kendi hikâyesini anlatıyor:

“Biz de işte 15 yıl önce göç ettik buraya. Kadın iç çamaşırı satarım diye düşündüm ama donların tanesi 2 dolar, adam zaten kazanıyor 3 dolar. Satamadık. İnat ettim, yok, olmuyor. Derken, ‘Sana kız bulalım,’ dediler. Orada da rezil olduk. Niye? Boydan! Buradaki kadınlar maşallah boylu. On tane kız baktık. Buradakiler fakirdir ama borç harç illa ki yemek yedirir. Piuvv! Ne yemekler yedim o zaman. Sonra bir gün...”

Ermenistan'daki bütün pantolonlar Benjamin'e uzun geldiği için paçaları hep ıslak, karısı onu para kazanamadığı için evden atmak üzere ve aslında tam olarak mihmandar da sayılmaz. Bir dizi tesadüf eseri bizimle birlikte. Bizi sürekli yanlış yerlere götürmesine, ciddi röportajların arasına girip kendi fikirlerini etrafı açıklamasına, çekilen her fotoğrafta kendisinin de önde poz vermesi gerektiğine inanmış olmasına ve kesinlikle çok konuşmasına rağmen onu bırakamıyoruz. Çünkü...

“Haa... Şunu da söyleyeyim, Erivanlılara fark etmez. İster İslamcı ol, ister komünist. Türk olsan da fark etmez. Misal, çık-sak, sokağın ortasında, ‘Biz Türküz!’ diye bağırsak, ‘İyi, memnun olduk,’ derler. Ha, bir de çenebaz millettir, hemen konuşurlar. Neden dersen...”

İnsanın düşünmesine bile izin vermeyecek kadar “çenebaz” olmasına rağmen Benjamin'i bırakamıyoruz. Çünkü...

“Hani diyorlar ya, ‘İsviçre gibi,’ filan diyorlar ya, burası da öyle işte. Bi' tek işte para yok. Fakat yukardakiler muazzam gö-

türüyorlar. Piuvv! Götürmeseler, ekonomi düzelse burası tasta-
mam İsviçre! Burada aslında şey olsa...”

Bırakamıyoruz Benjamin’i diyordum. Çünkü Benjamin...

“Arabaları çarpışıyor mesela. ‘Tamam, şimdi kavga edecek-
ler,’ diyorsun. Bakıyorsun, biri, ‘Ahbercan!’ diyor. Piuvv! Sarı-
lıyorlar birbirlerine. Çok sakın insanlar yani. Bir de çok eğitilmiş
bunlar. Bizim hanım misal, Allah’ın köyünde endüstri meslek li-
sesi okumuş. Zaten burada kadın çok güçlü. Boşanırken bile ev
alman gerekiyor. Sokakta da kadına laf atma, sarkıntılık olmaz.
Burada trafik polisine, ‘1000 dram’ derler. Çok rüşvet alıyorlar.
1000 dram verdin mi istediğini yap. Piuvv! Evler de hep kendile-
rinin. Zaten burada evler kira olsa devrim olur. Vaktiyle almışlar,
Sovyet zamanında. Zaten bunlar...”

Onu bırakamıyoruz, evet. Çünkü bizimle birlikteyken bu-
radan çok uzak ve İstanbul’a bir o kadar yakın. Bu coşkusu,
“evden” gelen birilerini bulmuş olmak, on beş yıldır yaşadığı,
çocuklarının doğduğu bu “yabancı” memleketi gönlünce anlat-
mak, hatta “memleketlisi” saydığı bize “Ermenistan dedikodu-
su” yapmak ona iyi geliyor. Fazlaca konuşarak gösterdiği bu ev
hasreti, evden gelenleri bulma neşesi o kadar içimize işliyor ki
Benjamin’i bırakamıyoruz.

Benjamin’in hikâyeleri bitmek bilmiyor ve fakat durduğu-
muz tepede soğuk da çekilmez halde. Benjamin’in sözünü, “Bak
Benjamin,” diye derin bir nefes alarak kesiyorum. Yüzüne son
derece profesyonel bir ifade vermeye çalışırken fazladan bir sürü
mimik yapıyor:

“Benjaminciğim, sana üç kere anlattım. Bizim insanlarla ko-
nuşmamız lazım. Türkiye’deki insanlara burayı anlatmam lazım
ki Ermenileri anlasınlar. Böyle bir yazı dizisi ilk kez yayımlanacak
Türkiye’de. Ne kadar çok insanla konuşursak o kadar iyi. Ama

sen bizi Allah'ın soğuşunda dağın tepesine çıkardın, in cin top oynuyor. Sen söyle Benjamin, ne yapayım ben şimdi?"

Birden boyu daha da kısalıyor, paçaları daha da ıslak. Yüzü dertop olup büyük gözlüğünün ardına saklanıyor. "Ararat ol-saydı iyi olacaktı da," diyor, sesi cümlelerin sonunda yok olacak kadar küçülüyor:

"Bugün de çıkmayacağı tuttu!"

Benjamin, günlerce aynı şeyi söylüyor ufka bakarak:

"Bi' görebilseniz, çok güzel görünür buradan Ararat."

Erivan'a geldiğimiz o ilk pazar günü, şehir bu tatlı, "çene-baz" Ermeni'siyle karşılıyor bizi; bir de Ararat'ı bizden saklayan sonsuz griliğiyle.

Benjamin'in anlattığı, takip etmesi imkânsız, sayısız hikâyeyle tepeden aşağıya inerken, Yurttaş durup bir sigara yakıyor. "Çok güzelmış be burası! Allah Allah!" diyor. Niye "Allah Allah?" Güzol olması niye enteresan? Ermenistan ve Ermenilerle ilgili binlerce haber yapılmasına rağmen, bu şehrin neye benzediğini Türkiye'de belki birkaç kişi bilir sadece. Bir sürü fikrimiz vardır Ermenistan'a dair ama burada yaşayanların nasıl olduğunu bil-meyiz. Üstelik merak da etmeyiz. Bu Ermeni meselesi nasıl bir şeydir ki yanı başındaki şehri merak bile etmezsin? Nasıl bir ka-panma halidir ki, tek fotoğrafı yoktur aklında?

Öyle değil midir, hiç gitmemiş olsanız bile, Paris'e, New York'a, hatta Bombay'a dair bir fotoğraf olur aklınızda. Ama sı-ra Ermenistan'a gelince... "Türk" olduğumuz için mi hayal bile etmeyiz bu "yasaklı komşuyu?" Üstelik Ermeni meselesi üzerine yazılar yazmış olan ben bile şimdi şaşıyorum Ortadoğu'ya sür-güne gönderilmiş gibi görünen bu Avrupa şehrine, güzelliğine. Bu kadar yakın olanı görmemek için özellikle bakmamak gere-kir herhalde. Üstelik Erivan'ın ışıkları Kars'tan görülebilirken...

Yurttaş, durup şehri tepeden çekmek istiyor, ben de oturup şunları not ediyorum defterime:

Türkiye'nin dört bir yanından ışıklar görünür. Van'da sarı tütünlü filtresiz sigarasını yakar biri, İran'ın ışıklarına karşı. Urfa'da biri, Suriye ışıklarına bakarak paketler karşıya geçireceği bayram hediyelerini. Hakkari'de bir çocuk yüksek bir tepeye çıkarak, "Welcome to Kürdistan" yazısını görebilir ve İzmir'de bir kadın rakı kadehi elinde efkâr gönderir "denize dökülüp" karşı kıyıya geçenlere, geçemeyip ruhları Ege Denizi'nde yüzenlere... Ama hepsi, ertesi gün, kendisine bu kadar yakın o memleketlerle ilgili öfkeli ve uzak manşetler okur gazetelerde. Çünkü üç tarafı denizle, beş tarafı kederle çevrilidir bu toprağın. Belki gidenler kalanlardan kalabalıktır; muhakkak ölenler, yaşayanlardan... Çünkü en yakınımızdakileri uzaklara itmek üzerinedir yan yana yaşama geleneğimiz. Biz her gece ışıklarını gördüklerimize bir kere bile bakmamaya alışmışız. En yakınımızdakilerdir bizim en uzak komşularımız..."

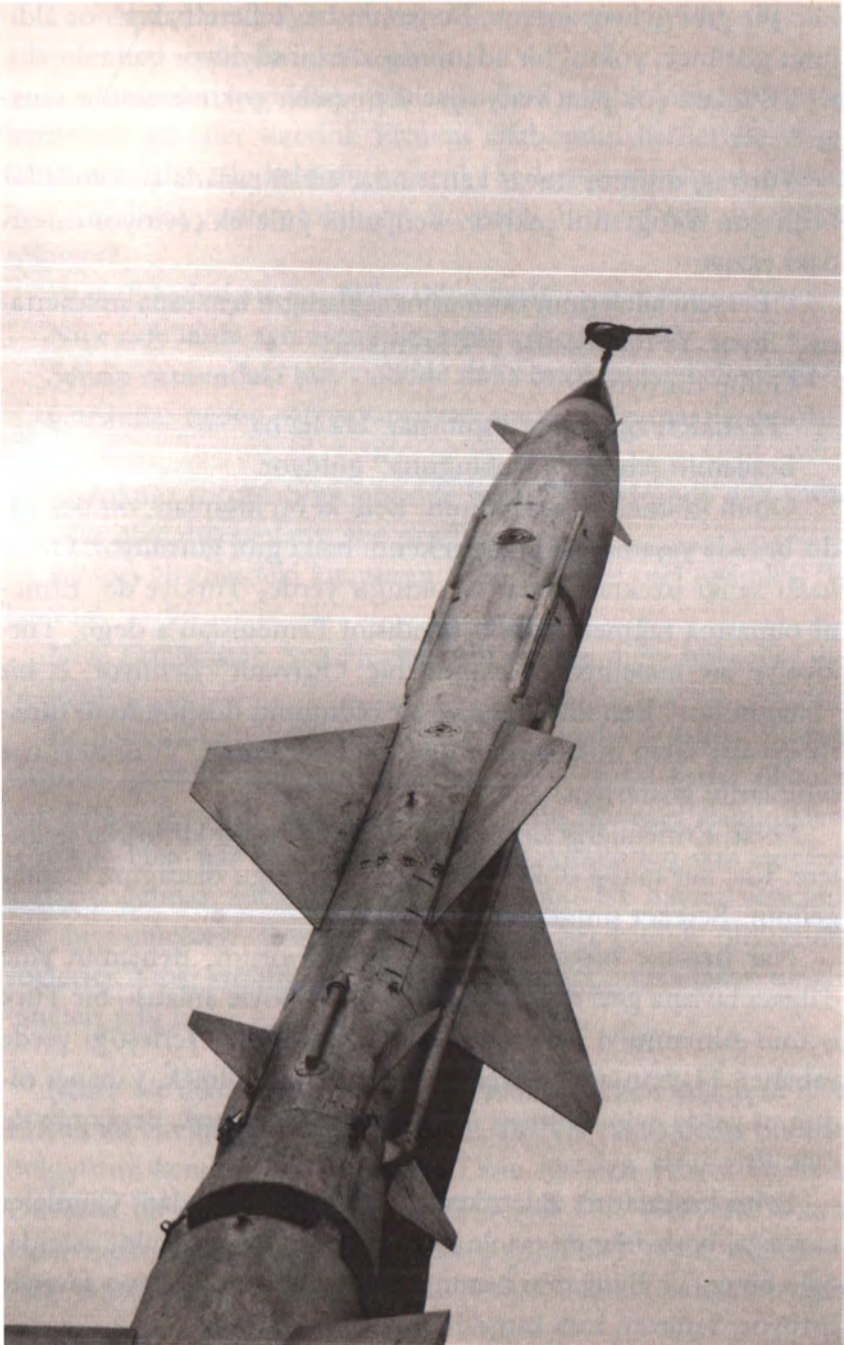
Yurttaş, parmağıyla, tepedeki, namlusu Türkiye'ye çevrilmiş topu gösteriyor. "Bak," diyor, "bizim memlekete çevirmişler topu." Gülüp devam ediyor:

"Ağrı Dağı'nda askerlik yapanlara, Ermeniler saldırırsa ne yaparız diye plan yaptırırlar her gün."

O sırada bir kuş konuyor namluya, küçük bir şaka gibi. O kuş, bizim ilk Ermenistan fotoğrafımız oluyor.

Tepeden şehre bakıyoruz. Erivan'ın daireler halinde genişlediği buradan açıkça görülüyor. Şehrin planını çizen Mimar Alexandr Tamanyan'ın heykeli bu tepenin tam altında. Ötede Botero'nun tombul kedi heykeli. Aşağıya inip şehrin içlerine doğru yürüdükçe başka heykeller. Bir halkın dipnotları gibi duruyorlar şehirde:

Devrimden önce şehrin kızlarına çiçek dağıtan ihtiyar adam, su satan çocuk, ünlü besteciler... Türkiye sokaklarında rastlayacağınız heykeller çoğunlukla Atatürk heykeli olacağından bu çeşit-

lilik şiiir gibi geliyor insana. Benjamin heykellere bakıp not aldığıını görürnce, yoksul bir adamın sözlerini söylüyor bana:

“Bunlara çok para veriyorlar. Ermeniler çok meraklıdır sanatta.”

Yurttaş, durmuş duvar kenarında, etrafı taşlarla çevrilmiş bir boşluğun fotoğrafını çekiyor. Benjamin gülererek çeviriyor duvardaki yazıyı:

“Ermeni ailelerinin ısınmasını sağladığın için sana minnettarız,’ diyor. Ya bu insanlar çok komikler!”

Gülüp duruyor:

“Kestikleri ağaca anıt yapmışlar. Ha ha ha!”

Benjamin şehrin “çocukluğuna” gülüyor.

Onun gülmesine bakıyorum. Belli ki bu insanları, on beş yıldır burada yaşamasına rağmen kendi halkı gibi görmüyor. Onun halkı sanki uzakta, Ararat’ın olduğu yerde, Türkiye’de. Ermeni olmasına rağmen belli ki kendisini Ermenistan’a değil, Türkiye’ye ait hissediyor. Kendine hiç “Erivanlı” demiyor, o bir “İstanbul.” Ben onun nereye ait olduğunu düşünürken, turistik eşyalar satan dükkânların önünden geçiyoruz. Vitrindeki nar biblolarını gösteriyor:

“Nar, Ermenilerin simgesidir. Evlenirken nar kırdırırlar gelinlere. Kaç nar tanesi dökülürse o kadar çocuğu olacağına inanılır gelinin. Bereket simgesi gibi.”

Nar üzerine birkaç soru soracak oluyorum, Benjamin yine dalgacı tavrına geri dönüyor. Onun şehri böyle anlatışı, bir Türk işçinin Almanya’yı anlatmasına benziyor biraz. Yerleştiği yerde yabancı. Hayran ama alaycı. Evinde yabancı olmak, yabancı olduğun yerde evinin olması ne yapıyorsa bir insana, Benjamin de öyle Erivan’da.

Evinin başkalarına anlatırken uzaklaşırsın ya ondan. Cümleler kurmaya başladığında evinle ilgili, evin yeniden kurulur aslında, öyle biraz. Ve Benjamin bütün bu karmaşayı hafif alaycı tavrıyla örtüyor. Sanırım, kafa karışıklığını böyle gizliyor.

Fotoğraf çekmek için boş boş dolanıyoruz sokaklarda. Neden adamlar hep siyah deri ceket giyiyor?

Tüf taşından yapılmış binalarda Kiril alfabesinin sökülmiş harflerine ait izler üzerine Ermeni alfabesinin harfleriyle yenilenen tabelalar bile kaldırılıyor artık. Yerlerine çokuluslu markaların İngilizce yazıları takılıyor. Bu geçiş, Ermenilerin nerelerini söküyor?

Ya yaşlı kadınların İngilizce dilenmesi?

Niye cafe’lerde ayrı ayrı bölünmüş odacıklar var?

Şehrin ortasındaki boş kaidede daha önce ne heykeli vardı?

Garsonlar neden servis yaptıktan sonra gidip masalarda oturuyorlar?

Anaokulu çocuklarının önünde biriktiği, vitrininde dev, simli pastalar olan dükkânlar neyin nesi?

Kitapçı vitrinindeki kitapların üzerinde niye otel resimleri fişli var?

Niye Ermenistan Ana Heykeli’nin estetiği diğer heykeller gibi değil?

Benjamin’in söylediği şu nar hikâyesinin aslı var galiba. Birçok vitrinde nar bibloları, natürmortları... Neden bu kadar önemli nar Ermeniler için? Hep nar taneleri gibi dünyaya dağıldıkları için mi? Hep nar taneleri gibi kırılmak yüzünden nar taneleri kadar çoğalmak zorunda kaldıkları için mi? Ne hayret vericidir nar, hep mucizevi. Ermenilerin dünyanın her yerinde olduğunu söylerler. Tıpkı kırılmış bir narın günler sonra ortaya çıkan hınzır taneleri gibi mi?

Şehre bir ülkenin vitrinine bakar gibi bakarken akşam oluyor Erivan’da. Benjamin evine dönüyor, biz en canlısından bir bar buluyoruz kendimize: “Cheers.” Latin havaları çalıyor içeride. Duvarı bir Ararat resmi, yanında da bir Che Guevara. Uzun saçlı, rocker işletmeci yaklaşıp, “Hoş geldiniz,” diyor İngilizce. Hoş buluyoruz. Müzikten, Latin Amerika’dan, öteden beriden şakalaştıktan sonra soruyor:

“Nereden geldiniz?”

“İstanbul’dan.”

Bozuluyor:

“Konstantinopol demek mi istediniz?”

“Size öylesi iyi geliyorsa öyle olsun. Aynı yerden bahsediyoruz nasılsa.”

Sakinleşmiyor adam. Ararat’ın resmini gösteriyor: “Konstantinopol’ü de bu dağı da bizden çaldınız.”

“Ben mi?” diyorum gülererek, “ben kimsenin dağına çalmadım.”

Gülmesini bekliyorum, ama hiç de gülecek gibi değil:

“Türk değil misiniz?”

Duraklıyorum. Türk?

“Türk’sün işte. Ararat’ı çaldınız bizden.”

Bir şaka izi arıyorum adamın yüzünde. Nafle. Öyle ise ben de Che’nin resmini gösteriyorum gülererek:

“Bütün dağlar için konuşmuş bir adamın önünde bir dağın kime ait olduğunun kavgasını yapmak sizce de biraz tuhaf değil mi?”

“Soykırımı tanımıyorsanız lütfen bu barı terk edin!”

Boş boş bakıyorum. Barı bırakıp çıkıyoruz. Yurttaş çok kızgın. Ama benim kafam soruya takılıyor:

“Sen Türk değil misin?”

Türk... Nasıl da sıyrılıp çıkıverdim içinden, esprilerle filan. Gülererek falan. Tıpkı Benjamin’in yaptığı gibi, alaycılıkla. Türk... Viyana kapılarına dayanan, Kürtleri döven, Ermenileri süren, lokum ve şişkebab, bıyık ve “belly-dance”... Böyle görünüyor dışarıdan. Ama içerideki nedeni... Türk sözcüğünün o kadar büyük bir bagajı var ki bir Türk için. Solcu annemin, onun arkadaşlarının kendilerine Türk diyen adamlar tarafından işkenceden

* Göbek dansı.

Ermenistan Ana Heykeli, Sovyetler'in etnik homojenleştirmesine karşı, sökülen Stalin Heykeli yerine yapılmış. Estetik açıdan Sovyet, içeriği Ermeni.

geçirilmesi, ilkokulda, lisede kar altında Türklüğümüzle ilgili çekilen nutuklar, kendilerinin en önemli özelliğinin Türk olmak olduğunu söyleyen genç adamların üniversitede arkadaşlarını dövüşü, “Ya Allah bismillah Allahu ekber” nidalarıyla belleri silahlı adamların sokaklardan geçişi, Anadolu’da Türklük adına yapılan katliamlar... Ama en önemlisi, Kürtlerle, Ermenilerle, orduyla ilgili her yazımdan sonra gelen tehdit mektuplarındaki o soru:

“Sen Türk değil misin?”

Tıpkı “Cheers” adlı barda sorulduğu gibi, aynı kızgınlıkla...

Türk olunca onlardan mı sayılır insan? Bunların parçası olmadan Türk olmak mümkün müdür? Ben bugüne kadar kendime niye hiç Türk demedim? Bir Fransız’dan, İngiliz’den daha çok sakınmamı gerektirecek bir şey mi var?

Ne düşünürsem düşüneyim, işte bu ülkede şimdi, olduğumu hiç düşünmediğim bir şeyim: Bir Türk’üm. Onlara göre bu kesin. Hem de bir Alman ne kadar Alman ise İsrail’de, bir İsraili

ne kadar Yahudi ise Ramallah'ta, Fransız ne kadar Fransız ise Cezayir'de, bir Amerikalı nasıl Amerikalı ise Kızılderili'nin topraklarında... Vesaire vesaire...

Ne kadarını paylaşırsınız geçmiş günahların? Ne hissetmeli insan o günahlarla ilgili? Hatta bir şey hissetmeli mi kendisinin işlemediği günahlar hakkında? Nasıl dinlemeli “günahın” sana da ait olduğuna inananları? Nasıl konuşmalı, sana, seni hiç tanımadan öfkeli olanlarla?

Anlıyorum ki kendim gibi gülebileceğim bir şehir olmayacak Erivan. Kendimden önce bir Türk olacağım burada. Benim Türk olduğumu anladıkları anda onlar da Ermeni olacaklar. Tıpkı bir Alman'ın bir İsraillinin yanında kendisi değil de bir Alman olması gibi... Tıpkı bir Yahudi'nin şakalarının Ramallah'ta pek komik bulunmayacağı gibi... Tıpkı beyazın yanında siyahın daha koyu görünmesi gibi. Olduğunu düşünmediğin bir şeyi olmaya zorlanmak gibi...

Böylece azami süratte başlıyoruz Ermenilerin kalbine doğru çıkılan yolculuğa. O günden itibaren her şey, tıpkı başladığı gibi bir bombardıman olarak devam ediyor. Nerede, nasıl biteceğini hiç bilmediğim yolculuk, Erivan'da, gerisinde ne olduğunu hiç bilmediğim sonsuz bir grilikle başlıyor.

“BEN ALASKALI BİR GAZETECİYİM”

“Siz, ‘Şerefe’ diyordunuz, değil mi? Tabii canım. Ne de olsa her halk kendisinde eksik olana kadeh kaldırmış!”

Elim havada asılı kalıyor. Birden öyle bir sessizlik çöküyor ki odaya, kadehlerdeki şampanya köpüklerinin tek tek patladığı bile duyuluyor. Soykırım Müzesi’nin müdürü Barseghian Lavrenti bile yardımcısı hanımefendinin, tam da kadeh kaldırırken böyle bir sertlik gösterisi yapmasını onaylamıyor. Hasar tespiti için yüzüme bakıyor. Yüzümde görülecek bir şey yok muhtemelen; zira söylenen sözü kişisel bir saldırı olarak algılayamıyorum bir türlü. Sessizliğe bakılırsa bir şey söylemem gerektiği ortada, ama bir türlü içimden gelmiyor. Sanırım o sabah, o ana kadar gördüklerim beni o kadar sersemletiyor ki...

“Kırlangıç Yuvası” adı verilen “soykırım” anıtının olduğu tepeye çıkarken şehri çevreleyen diğer tepeleri gösteriyor Benjamin:

“Anadolu’dan gelenler, Anadolu’yu buraya getirmişler: Yeni Malatya, Yeni İzmir, Yeni Sivas... Şehrin tepelerine Anadolu’daki şehirlerinin isimlerini vermişler. Kırlangıç Yuvası denmesinin

“Kırlangıç Yuvası”na büyükannenle ziyaret.

nedeni de Anadolu’dan 1915’te buraya gelenlerin göç eden kırlangıçlara benzetilmesi.”

Tepeyi döne döne çıkıyoruz. Tarih 26 Nisan. Bu yüzden 24 Nisan anma etkinlikleri hâlâ sürüyor. İlkokul çocukları otobüslerle, onların verdiği isimle, Kırlangıç Yuvası’na çıkıyor, ellerinde çiçekler. Tepedeki mermer anıtın ortasında bir ateş yanıyor, hiç

sönmeyen. Çocuklar sessizce ellerindeki çiçekleri bırakıyor dev çiçek yığınınna. İstanbul'dan geldiğimizi söyleyip konuşmak isteyince, birden etrafımız sarılıyor, merak ve şüpheyile karışık bir sıkışıklık. İlkokul çocuklarının otomatik olarak başlayan, “Soykırımı tanıyor musunuz?” soruları yadırgatıyor insanı. Büyüklerin sözcükleriyle büyüklerin sorularını sormaları...

Çocuklar “soykırım” gibi bir sözcükle demek ki bu kadar erken yaşta tanıyor burada. Tıpkı Türkiye'deki çocukların minnacık yaşta kimleri yenerek ülkelerinin kurulduğunu “biz” diye anlatmaları gibi. Daha ölümün ne olduğunu bilmeden, “Biz Yunanlıları denize döktük,” cümlesini öğrenmeleri gibi.

Onların yaşındaydım ben de. İzmir'de okuduğum ilkokulun adı “9 Eylül İlkokulu”ydu. Her yıl bir kez daha öğretilirdi bize, o gün “hain Rumlar denize dökülmüştü.” Bu cümle o kadar tekrar edilirdi ki bir tekerleme gibiydi bir süre sonra, anlamsız. Bahçesinde saklambaç oynadığımız okulun isminin başka bir halkın trajedisini sakladığını bilmezdik. Bilmemiz gereken bir şey olduğunu da bilmezdik zaten. Denize dökülen bir şeydi “Rum”, öyle zannederdim ben. “Hain Rum” denen sıvı bir şeydi herhalde. Sıvı ve kötü bir şeydi ve biz onları denize “akıtmıştık.” Denizde yüzüp gitmişlerdi herhalde. Böyle bir şey canlanırdı gözümde. Belki şimdi bu çocukların da gözünde “soykırım” sözcüğüyle, büyüklerin hiç tahmin edemeyeceği, onların da büyüdüklerinde unutacakları tuhaf şeyler canlanıyor. Ölümün ne olduğunu bilmedikleri bir yaşta, en vahşi kitlesel ölümlerden birinden bu kadar kolay söz edebildiklerine göre, belki onlar da Türkleri, benim Rumları sandığım gibi başka bir şey sanıp “soykırımı” hayali bir canavar zannediyorlar.

Şimdi öğrenilmiş bir öfkeyle hepsi bana bakıyor ve etrafımızda çocuk öfkesinden ve merakından oluşan çember daralıyor. Oysa müzenin müdürü Barseghian Lavrenti ile görüşmek için acele etmemiz gerekiyor.

Anıtın altındaki müzenin kapısında genç bir hanım karşılıyor bizi. Adını değil, sadece müdür yardımcısı olduğunu söylüyor. Bizi geniş ve uzun bir koridor olarak kurulmuş müzenin içinden geçirecek ve koridorun sonundaki müdürün odasına varılacak. Fakat hiç acele etmiyor. Müzeyi tek tek her bir ayrıntısıyla görmemizi istiyor. Burası herhangi bir müze olmadığı ve biz de Türkiye’den geldiğimiz için, bu gösterme süreci bir müze gezdirmekten başka anlamlar ve fazlaca karışık duygular taşıyor.

Önce taş üzerine kazılı haritayı gösteriyor. Haritada elbette şu anda Türkiye sınırları içinde olan bölge, Batı Ermenistan içinde gösteriliyor. Harita yüzünden çılgına dönmemi bekliyor olmalı. İnsanların haritalar üzerinden fazlaca sinirlendiklerini düşünmüşümdür hep. Üstelik çoğu kez de haritalarda gösterilen yerlere hiç gitmemiş, oralardaki insanların nasıl yaşadığını hiç görmemiş olmalarına rağmen. Haritayı geçiyoruz. Sıra “belgelerde”. Yazışmalar, yazışmalar, yazışmalar... Hepsi 1915 yılına ait.

Bir tuhaflık var. Müzenin kurulumunda, söyleminde bir acayiplik. Bir acının yasını tutmaktan çok, o acının varlığını ispatlamaya yönelik bir kurulumu, öyle bir söylemi var gösterilenlerin, gösterilme biçiminin. Ermenileri değil de sanki daha çok Türkleri bekleyen, bütün öfkesine rağmen bunu umut eden bir müze. Müzeye yerleştirilen her şey sanki buraya bir gün gelecek Türklere anlatıyor anlattıklarını. Dişlerini sıkı sıkı konuşan canı yanmış çocuklar gibi...

Ama müdür yardımcısı hanım o kadar sert bakıyor ki, besbelli aklımda dönüp duranları onunla konuşmam mümkün olamayacak. Belgelerin ardından, açlıktan ölmek üzere olan ya da ölmüş insanların fotoğraflarına geliyor sıra. Müdür yardımcısı hanım, her seferinde fotoğrafların önünde yeterince durmadığımı hissettiriyor. Bir acının büyüklüğünü anlamak, acıyı paylaşmak için onun fotoğraflarına uzun uzun bakmam gerekmediğini söylemek istiyorum. Ama aslında, enteresandır,

Müzeden bir fotoğraf: 1915'ten kurtulanlar..

bu fotoğrafları ilk kez görmeme rağmen hakikaten de yeterince bakmıyorum. Niye? Üstüme Türklüğümle ilgili aniden bindirilen bu yük mü canımı sıkıyor? Fotoğraflar fazla mı can yakıcı? Bunca yıldır bunlar kadar korkunç birçok fotoğraf görmüşlüğümlerim var. Durup bakabilirim biraz daha. Ama sanırım bakmaya mecbur edilmek canımı sıkıyor. Çünkü ben neye bakarsam bakayım, müdür yardımcısı hanım da sürekli benim yüzüme bakıyor. Yüzümde bir şey arıyor. Bir pişmanlık, suçluluk izi. Gözyaşı belki de. Fakat kurduğu bu teatral durum içinde beni belli bir duygu repliği vermeye neredeyse mecbur etmesi, bende kendime yakıştıramadığım bir kayıtsızlık yaratıyor. O yüzden hızlıca geçiyorum fotoğrafları.

Hakikaten ne hissediyor acaba? Çok öfkeli ya da acılı olduğu için konuşamayan, konuşursa kendini kaybetmekten korkan insanlara benziyor yüzü. Ve müzenin sonuna geliniyor...

Duvardaki çocuk fotoğrafları... Bu çocukları çok sonra yeniden göreceğim.

Geniş bir duvar boyunca, 1915'ten sonra Ermenistan'a gelen çocukların fotoğrafları, hemen hemen gerçek büyüklüklerinde. Yüzlerce çocuk... Hepsi aç, kavruk. Hepsi Anadolulu. Göz göze geliyoruz çocuklarla. Tanıyorum bu çocukları.

Anadolu'nun çocukları erken büyür. Açlıktan belki, belki Ortadoğu'nun kaderi bu; hepsinin yüzü küçük kadınlara, adamlara benzer. Bildikleri çok acı bir şey olduğunu söyler yüzleri, erkekten kadın ve adamdır hepsi. Bu yok-çocukluk, ölümden daha beter gelir bana. Biraz durup bakacak oluyorum çocukların yüzlerine tek tek... Ama müdür yardımcısı hanımefendinin yanında duygulanmayı içime sindiremiyorum sanki. Hızlıca geçiyorum çocuklardan da. Bakmak istiyordum aslında...

Çok sonra, o çocukların bambaşka bir nedenle karşıma çıkacağını, onların yüzüne uzun uzun bakacağımı bilmiyorum. Hatta Müdür Lavrenti'nin odasına girerken, alayla valayla karşılanırken o çocuk yüzlerini unuttuğumu sanıyorum.

Şampanyalar dolduruluyor tez elden. Ve hanımefendi müzeyi gezerken verdiğim, vermediğim tepkiden rahatsızlığını nihayet sözlü olarak dile getiriyor:

“... Ne de olsa her ulus kendinde eksik olana kadeh kaldırmış!”

İşte o zaman, Bay Lavrenti bakıyor ki benim bir şey söyleyeceğim yok, iyi bir diplomat olarak döndürüyor lafı:

“Ermeni erkekler hep güzel kadınlara içer. Şerefimize içiyorum!”

Şampanya içiliyor, bir şeyler konuşuluyor ama dikkat edemiyorum. Aklım kadında. Acısını anladığımı ama bana öfkelenmesini istemediğimi söylemek istiyorum. Zaten Bay Lavrenti konuşuyor o sırada:

“Türkiye 700 yıldır bizim komşumuz. Tarihi bağlarımızı kopartamayız. Ama tarihi gerçekliği de çarpıtmamak lazım. Biz bir soykırıma uğradık, unutamayız. Dört bin yıllık geçmişi olan halkımız, tarihin dönemeçlerinde zulme uğradı. IV. yüzyılda örneğin...”

Bay Lavrenti çok uzun sürecek bir tarih dersine başlamışken bir türlü aklımı alamıyorum müdür yardımcısı kadından:

Bana haksızlık ettiğini düşünsem de öfkesi geçsin istiyorum. Çünkü biliyorum, aslında ağlamamak için öfkelenir insanlar. Öfke, acıyı dik durarak yaşamanın yoludur. Ama kendisinin henüz doğmadığı bir zamana ait acıları nasıl bu kadar canlı yaşayabiliyor? Yeni tanıştığı ve hakkında hiçbir şey bilmediği birine öfkele-necek kadar nasıl canlı tutulabilir acı?

Benden soru sormamı bekleyen sessizliğin bir süre sonra farkına varıp soruyorum:

“Kaç yıldır var müze?”

Müze on bir yıl önce kurulmuş ve Lavrenti kendisinin düzenlediği müzede o günden beri müdürlük yapıyor. Bir bakıma müze onun varlık nedeni. Bu yüzden soruyorum:

“Türkiye, ‘Evet, soykırımdı,’ dese ne hissederdiniz?”

“İnsanlar ne para ne toprak istiyorlar. Onların tek ricası, özür dilensin. Alman Şansölyesi Willy Brandt nasıl Yahudi soykırımı için özür diledi, öyle. Kurban için en acı şey suçun reddedilmesidir. Bu müzeye yılda 50-60 bin diaspora Ermeni’si geliyor. Her seferinde ben gezdiriyorum onları. Onlar ağladıkça ben de ağlıyorum.”

Lavrenti bir politikacı gibi; kime, neyi, nasıl anlatacağını çok iyi biliyor. Daha sonra kişisel olarak beni ikna etmek için tarihi ve siyasi meselelere geçiyor:

“1915’teki yönetim size yakın mı? Değil. Türklere de kötü davrandı o hükümet. Kürtlere yetki verdiler, Ermenileri kesmesi için. Kürtler böylece Ermeni köylerine saldırdılar.”

Ben yumuşak ilerleyen bu manevrayı anlamaya çalışırken Lavrenti sesini aniden yumuşatıp soruyor: “Soykırım için özür dileyiverseniz ne olur sanki?”

Bir anda sahnede yalnız kalıyorum. Dün gece “Türk” olmuştum daha, bugün de “özür dileyecek” kişi olarak benden bir şey söylemem bekleniyor. Uzata uzata şampanya içiyorum, içiyorum, içiyorum. Yurttaş durumu anlayıp, “Randevumuza geç kaldık,” kartını oynuyor ve böylece bizim için kurulan özür dileme sahnesinden iniyoruz...

Lavrenti kapıdan çıkarken, yağmuru gösterip, tıpkı Benjamin gibi, aynı sözcüklerle aynı cümleyi söylüyor:

“Bi’ görebilseniz, çok güzel görünür buradan Ararat.”

Belli ki ne Türklüğüm peşimi bırakacak Erivan’da ne de Ararat’ın laneti, diye düşünüyorum. Müdür yardımcısı hanımla göze geliyoruz tam çıkarken. Hep bu resimler ve belgeler arasında yaşamının insana ne yapacağını düşünüyorum. Hep ölümle baş başa, sessiz bir müzenin içinde...

“Bi’ görebilseniz, çok güzel görünür buradan Ararat.”

Yazarlar Birliği Başkanı Levon Ananyan, Kafka romanlarındaki mekânlara benzeyen, eski Rus yapımı konuşkan ahşap binada bizi karşılar karşılamaz yine aynı şeyi, aynı sözcüklerle söyleyince Haygaram gülüyor.

Haygaram?

Haygaram Nahabedyan, Erivan’a benziyor. Sessiz, alçakgönüllü ve sofistike. Şehir, kendisini Benjamin’in anlatmasının yeterli olmayacağını anlayarak sanki, onu bize bir biçimde gönderiyor. Uzun boylu, sessiz bir genç adam. “Marriot Oteli’nin önünden ayrılmadan Erivan’la ilgili haber yapan” ve “Ermenileri soykırımdan ibaret sanan” Türkiyeli gazetecilerden biri daha

olup olmadığımızı anlamak için uzun uzun sohbet ettikten sonra bize yardım etmeyi kabul ediyor. Türkoloji okumuş bir gazeteci. Müze Müdürü Barseghian Lavrenti ile görüşmemizi anlatırken gülmemeye çalışarak gülüyor. “O öyledir,” diyor, “iş bu.” Müdür yardımcısı hanımı, “şerefe” meselesini anlatınca da, “Sakın Ermenistan’ın tamamının böyle olduğunu düşünmeyin,” diyor, “ama soykırımı önemsemeyecek birinin olduğunu da aklınıza getirmeyin.”

Levon Ananyan ile konuşmamız gerektiğini söyleyen Haygaram derhal bir randevu ayarlıyor. Tam kapıdan girerken ona Ararat meselesinin nasıl başımıza bela olduğunu anlatıyorum. Haygaram, Levon Ananyan “Ararat” dediği anda bu yüzden gülüyor...

Yıkılmış bir rejimin yasını tutuyor. Boşluğu, büyüklüğü yüzünden daha hüznünlü görünen Yazarlar Birliği binası. Sebepsiz kalmış her bina gibi sırlarını bir nefeste içine çekip duvarların içine kilitlemiş gibi. Ananyan’ın odası koridorlar bilmecesinin sonunda bir yerlerde. Sekreterlerin masasında, eski, çevirmeli telefonların yanında, yapılan etkinliklerin broşürleri duruyor ama belli ki kimse eskisi gibi bu binalara ve bu binalarda söylenen sözlerle hürmet etmiyor artık. Geniş odasında, eskimiş koltukların arasında oturan Ananyan, herkes gittikten sonra bile gemiyi terk etmeyen bir kaptana benziyor.

Ananyan, not alması için kendi sekreterini çağırdığı gibi, bir de kayıt için teyp açıyor:

“Başka Türk gazeteciler başıma iş açtı. Kusura bakmayın, size söylediklerimi kanıtlamak için buna ihtiyacım var.”

“Bir dakikalığına Türkiye’den değil de, ne bileyim, Alaska’dan geldiğimi düşünemez miyiz?” diye soruyorum, “mümkünse 1915’ten bahsetmeden Ermenistan üzerine konuşamaz mıyız?”

Sabah müzede başıma gelenlerden biraz söz ediyorum. Ermeniler hakkında yazmak istediğimi anlatıyorum, 1915 hakkın-da değil. Ananyan gülüyor:

“Siz hanımefendi, iki halk arasında uçmaya çalışan kırlangıç-lara benziyorsunuz. Ama halklarımızın birer alın yazısı var, bili-yorsunuz. Hiçbirimiz o alın yazısından kurtulamayız.”

Kurtulamaz mıyız? Hiç mi? Hep halklarımıza mı aittir? He-pimiz mi? Bunları düşünüyorum, Ananyan konuşmaya devam ediyor:

“Ne yaparsak yapalım, soykırım aramıza giriyor. Ne biz Türk-leri ne de Türkler bizi tanıyabiliyor. Ama bu Ermenilerin suçu değil. Her toplumun kendi tarihiyle barışması gerekir. Bu ko-nu bilimsel konferanslarda tartışılmaya çalışılıyor. Ama bizim için ‘1915’te soykırım oldu mu?’ sorusu, ‘1453’te Türkler İstanbul’u fethetti mi?’ sorusuna benzer. Soykırım olmadan Ermenileri ko-nuşmak imkânsızdır.”

“Tıpkı Araratsız konuşamadığımız gibi,” diyorum. “Kendini-zi size ait olmayan bir dağa ait hissetmek nasıl bir şey?”

Ananyan bir sigara yakıyor. Efkârlanıyor:

“Ermeniler Araratsız var olamaz. Siz ona Ağrı diyorsunuz, İncil’deki adı Ararat olmasına rağmen.”

Sesi heyecanla yükseliyor Ananyan’ın:

“Ermenice yazan bütün şairler, Ararat’la ilgili yazmışlardır. Bir Ermeni ABD’de olsa bile kalbinde taşır Ararat’ı.”

İç geçiriyor:

“Keşke Türkler Ararat’la ilgili ne hissettiğimizi bilselerdi. Emin olun hanımefendi, eğer hislerimizi bilselerdi, Türkiye’deki en söven insanlar bile kamyonlara doldurup o dağı bize getirmek isterlerdi.”

Türkiye’deki dağlar geliyor aklıma, çoğunun üzerindeki ay-yıldız... Ama Ananyan’ın Ararat’ını yıkmak istemiyorum. Bu yüzden onun Ararat’ının önünde fotoğraf için poz veriyoruz.

Binanın girişindeki duvarda katman katman yükselen Ararat resmi önüne geçiyoruz.

Aklıma kapaklarında otel resimleri olan kitaplar geliyor. Onların neyin nesi olduğunu soruyorum. Ananyan acı acı gülüyor:

“Bizim halkımız çok okuyan bir halktır. Ama serbest pazar ekonomisi her şeyi değiştiriyor elbette. Sovyet Ermenistan’ında şiir kitapları 40, romanlar 60 bin adet basılırdı. Telif ücretleri çok yüksekti. Ama bağımsızlıktan sonra devlet desteği çekilince yazarlar kendilerini finanse edecek insanlar aradılar. O finansman da şartlı geliyor. Bu yüzden bazen romanların üzerinde finanse eden otelin resmini ya da sponsor ne istiyorsa onu görebiliyorsunuz. Bu ülke yoksulluk yüzünden insanları tarafından terk edilen bir ülke. Ama biz hâlâ okyanuslar için yazıyoruz. Denizlerden denizlere bir ülkemiz olduğu zamanları içimizde yaşatarak. Bizi bu ülkede yaşatan tek bir şey var: Duygularımız.”

“Duygularımız”... Biraz biraz anımlanıyor gördüklerim: Kesilen ağaç için yapılan teşekkür anıtı, Benjamin’in Ararat’ı, müdür yardımcısı hanım, sokak aralarındaki döviz ofisleri, şahane yapılar önünde İngilizce dilenen yaşlı kadınlar, Kırlangıç Yuvası’ndaki çiçek ve çocuk yığınları...

Sürekli kaybeden, eksilen bir halk bütün kayıplarının yerine, kaybettiğe daha fazla, bir dağı, bir acıyı koyuyor sanki. Duygularını... Yeryüzüne dağıldıkları nokta olduklarına inandıkları o dağ orada kaldıkça kendilerinin de yeryüzünde duracağına inanarak... İçlerinde, af dilenmedikçe onları kim olduklarına daha çok bağlayacak bir büyük acıyı saklayarak. Daha az suçlandıkça daha çok anlıyorum Ermeni kalbini, hiç değilse öyle sanıyorum.

Ananyan’ı sessiz, kimsesiz binada bırakıp çıkarken, bu sanırım haddini aşmasın diye Türkiye’ye birkaç günlüğüne gelip geri döndüklerinde ülkemizin en derin çelişkilerini iki cümlede özet-

leyiveren gazetecilere ne kadar kızdığımı anlatıyorum Haygaram'a. Onun da ülkesini benim o gazetecilerden sakındığım gibi sakınma hakkı olduğunu söylüyorum.

Haygaram, ülkesini sakınıyor. Bu yüzden güveniyorum ona. Ülkesini bana anlatırken basitleştirmedeği için. Konuşurken dertlendiği için, hikâyeleri uzun uzun anlattığı için. Bir ülkeyi ancak o ülkeyi sakına sakına anlatan birinden dinleyince hakikati dinlemiş olursunuz. Bu yüzden güveniyorum ona. Sanırım o da müzede içimden geçenleri anlattığım andan başlayarak güveniyor bana. Belki bir de İngilizce dilenen ihtiyar kadınların içimi yakıtığını söylediğimden. “Bağımsızlıktan sonraki değişim hiç kolay olmadı,” diyor, “hiçbirimiz için. Bu... Çok... Tuhaf...”

Dertli, susuyor. Sonra belli ki aklına iyi bir fikir geliyor, birazcık neşeleniyor:

“Yemek yemeliyiz,” diyor, “ne demek istediğimi yemek yiyeceğimiz yeri görünce daha iyi anlayacaksınız.”

Yemek?

“Sovyet emzikleri! O kadar sağlamdır ki yüzyıl kullanabilirsiniz!”

CCCP Lokantası, bir ironi üzerine kurulu olduğu yetmezmiş gibi tam da Porche galerisinin yanında. İçerideki “kızıl” Porche’larla aynı kızılılıkta tabelası. İçeri girince de...

Stalin’e mektup yazıp “dilek ve şikâyetlerinizi” belirtmek isterseniz küçük bir kutu var. Hesaplar eski kimlik belgeleri içinde geliyor, Lenin heykellerine madalyalar asılmış, gizli evrak damgalı gelen menüler ve hatta girişte sağ tarafta bir siyasi mahkûm zindanı. İçeride, mahkûm kılığında bir adam, ranzasının üzerinde, metal bir tasta yemek yiyor. Duvarda, Sovyet döneminin zihniyetiyle dalga geçen sloganlar. Yüzyıl kullanılan emzik-

СССР.. Erivan'ın “kızıl” lokantası.

ler, “dünyanın en büyük mikroçipi Sovyet mikroçipi” gibi şeyler. Haygaram'ın aklına duruma uygun fıkralar geliyor:

“Sofia Loren SSCB'ye geliyor. Burası gerçek. Fıkra buradan sonra başlıyor. Brejnev soruyor: ‘Bir isteğiniz var mı Bayan Loren?’ Sofia Loren cevap veriyor: ‘Sınırları açsanız ne iyi olur Bay Brejnev.’ Brejnev, Sofia'ya yaklaşıp flört ederek soruyor: ‘Ne o Sofia, baş başa mı kalmak istiyorsun?’

Haygaram gülerek devam ediyor:

“Gazeteciler soruyor:

‘Sayın Brejnev, boş zamanlarınızda ne yapıyorsunuz?’ Brejnev, ‘Benimle ilgili anlattıkları fıkraları topluyorum,’ diyor. Gazeteciler merak ediyor:

‘Şimdiye kadar kaç fıkra topladınız?’

Brejnev cevap veriyor:

‘İki buçuk cezaevi!’”

Uzun uzun gülüyoruz. Oysa önümüzdeki günlerde geçmişin herkes için o kadar komik olmadığı, son derece trajik bir bi-

imde göreceğiz. Ama bu gecelik, bu kadar sıkıntılı bir günden sonra biraz eğlenmek mecburiyetindeyiz.

“Kim çalıyor dedin Haygaram?”

“Arto Tunç Boyacıyan. Armenian Navy Band!”

Ermenistan Donanma Bandosu mu? Ermenistan’da deniz yok ki!

“Ben kendimi kendime ait hissediyorum,” deyince Arto Tunç Boyacıyan, nihayet gün bitmeden rahat konuşabileceğim biri olduğunu düşünüyorum. Bu rahatlıkla aslında İstanbul Ermenisi olan, hayatını İstanbul, Erivan ve ABD arasında geçiren Arto Boyacıyan’la neredeyse dertleşiyoruz. O geniş geniş oturuyor ve orta yaşlı olmasına rağmen küskün bir ocuk gibi konuşuyor. Konuşurken kızıyor bazen, bazen sesi inceliş üzüşüyor:

“Ben buraya gelince Türk’üm, Türkiye’ye gidince Ermeni’yim. Burada da sevmezler beni pek. Adam oturmuş burada, tarihle ilgili politik pozisyon almış. Sen söylediklerinle pozisyonunu bozuyorsun. Rahatını kaşırıyor, sever mi hiç? 1915’te bir şey olmuş işte. Benim ailemden de bir sürü insan ölmüş. Ama şurada, hemen Erivan’ın dışında bir nükleer santral var. Patladı mı ne Ermeni kalır ne Türk. Hepimiz dünyalı olsak keşke. Allah kahretsin! Bu kadar şarkı yapıyoruz, bir türlü değişmiyor insanlar. Ben Ermeni olduğum için azınlığım, sen düşüncelerinden dolayı azınlıksın. Ne fark eder ki? ‘İnsansan’ azınlıksın zaten!”

Konserden önce, beyaz florasının çiğ çiğ parladığı kuliste Boyacıyan damarına basmışım gibi konuşuyor:

“Ben Anadolu’yu yaşamak istiyorum. Uak yaparsın, füze yaparsın ama Anadolu gitti mi bir daha geri gelmez. Erivan’ın 150 kilometre dışında ev yaptırıyorum o yüzden. İzmir’e gittim olmadı, Erivan’da da yok o tat. Hiç değilse şehrin dışında biraz Sivas soğuğu var. Anadolu kokusu.”

Bir “dünyalı” olarak Ararat’ı onun “nereden” gördüğünü merak ediyorum:

“Buraya ilk geldim, bir gece arkadaşımda kalıyorum. Baktım duvarda müthiş bir dağ resmi. ‘Bu Ermeniler sanatçı adam,’ dedim, ‘Ne güzel çizmiş dağı.’ Sabah kalktım ki resim değil, pencereden Ağrı görünüyor. O gün anladım, neden bu kadar çok o dağdan bahsediyorlar. Buradan şiir gibi görünüyor dağ. Ben askerliğimi Ağrı’da yaptım, o zaman anlamadım. Ama buradaki adam kendini o dağa ait hissediyor işte. Bu dünyada kendini o dağa ait hisseden bir tek millet var: Ermeniler. Şimdi soruyorum sana: Bir dağa kim daha çok sahiptir? Dağı elinde tutan mı yoksa dünyanın neresine giderse gitsin kendini ona ait hisseden mi?”

Ararat’ın uzaktan görüntüsüyle bir dağa ait olduğunu hisseden bir halka, “Donanma Bandosı” ile deniz taşımaya çalışan Arto bütün bu karmaşadan yorulmuş olmalı ki sahneye çıktığında hiçbir dilde olmayan, kendi uydurduğu bir dilde şarkılar söylüyor. Arada bir sahneden Türkçe konuşup “Bush’a en iyi Ermenice küfrediliyor,” diyor. Bağırıyor:

“Abush!”*

Henüz sözlüğü yazılmamış bir dilde söylerken şarkıyı, Amerikalı anneden olma oğlu da çıkıyor sahneye, siyah arkadaşlarıyla rap yapıyor. Salondakiler, Arto ve oğlu en sonunda doğaçlama olarak Ermeni alfabesini şarkı olarak söylüyorlar. Alfabe söylenmeye başlayınca hepsinin yüzünde başka türlü bir sevinç. Neden?

Çünkü alfabenin her harfi, tıpkı Ararat gibi, tıpkı 1915 gibi birbirlerine ve kendi hikâyelerine bağlıyor onları. IV. yüzyılda yazılan bu harfler şimdi hiphopçu, ABD’de yaşayan bir Ermeni çocukla aynı yerden geldiklerini söylüyor Erivanlı çocuklara. Yüzlerindeki bu sevinç, tanışıklığın o eski hikâyeyle, harflerle bir araya gelmenin neşesi. On yedi yüzyıllık harflerin büyüüne hay-

* Ermenice : Aptal.

Bütün çocuklara, nereye, hangi acıya ait olduklarına dair bir hikâye öğretilir.

ret edip gülümseyen gençler, kendilerini nereye ait hissediyorlar peki?

Hepimize, bütün dünya çocuklarına nereye, hangi acıya ait olduklarına dair bir hikâye öğretilir. Öğretme çabaları o kadar sıkıcı, hikâyeler o kadar hamasidir ki, giderek dalga geçersin. Dalga geçmeye başlayınca da senden uzaklaşır senin içine yerleştirmeye çalıştıkları duygu, aidiyet. Onlar, şimdi avantgarde-folk doğaçlaması bir şarkı olarak alfabelerini söyleyen çocuklar, öğrendikleri hikâyeleri nerelerinde taşıyorlar Ermenistan’da? Ezberleri bizim ezberlerimizin bize olduğu kadar uzak mı acaba?

“HİÇ Mİ SIKILMIYORSUNUZ ‘SOYKIRIM’ MESELESİNDEN?”

“Kendimi bildim bileli biliyorum. Ne zaman öğrendiğimi hatırlamıyorum.”

Natalya gözlerini devirip bir süre düşündükten sonra ekliyor:

“Ama çok küçükken erkek kardeşlerimin, ‘Türkler gelince nasıl savaşıcağız,’ oyununu sık sık oynadıklarını hatırlıyorum.”

Masadaki altı üniversiteli genç, birkaç dakika durup çocukluklarına doğru geri kazıyorlar bilgilerini. Hiçbiri tam olarak ne zaman “soykırım” sözcüğünü ilk kez duyduğunu, Türklerin “korkunç” olduğunu ne zaman öğrendiklerini bulup çıkaramıyor. Ama bunun, resmi müfredata göre 1915’te olanları okudukları 11 yaşından çok önce olduğunu kesinlikle biliyorlar. Durup düşünüyorlar ama bu bilginin geldiği dipsiz kuyunun sonunu göremiyor hiçbiri.

Kırlangıç Yuvası'nda hatıra fotoğrafı çektiren gençler.

Tuhaf bir sessizlik. Oysa her hallerinden belliydi, heyecanlı ve hazırlıklı gelmişlerdi buluştuğumuz otel lobisine. Kızlar bakımlı, şık ve kendine güvenli; oğlanlar, zıpkın gibi ve iddialı. Hatta Türk gazeteciyle buluşma işinin ciddiyetine uygun olarak bazılarının ellerinde dosyalar. Ama başladığı anda “ütüsü” bozuldu buluşmanın; bir anda kişiselleşen konuşma onları da beni de tahmin etmediğimiz bir yere sürükleyiverdi. Suskunlaştılar. Oysa yirmili yaşlarındaydılar; hayatı ve sözleri en ciddiye aldıkları yaşlarda. Tutkuyla konuşuyorlardı, ne konuşurlarsa.

Gayanen, Gor, Aram ve Hovhannes, Uluslararası İlişkiler okuyor. Suriyeli bir Ermeni olan Hovseph, politika; Natalya Kültürlerarası İletişim çalışıyor. Belli ki hepsi politika konuşmaya bayılıyor ama sessizlikleri öyle ki, sanki soru çalışmadıkları yerden çıkıyor.

Nasıl öğreniyorlar peki? Kim anlatıyor? Nasıl anlatılıyor? Hangi sözcüklerle? Ne hissediyorlar bu trajik hikâyeyi ilk duyduklarında? Bunu anlatmanın gelenekselleşmiş bir yolu var mı?

Şaşıyorlar. Bunları bilmediklerini bilmemelerine şaşıyorlar. Ya da bunları “öğrenmiş” olduklarına, bunların birer bilgi olmasına. Gayanen, etinin dibine kazılı bilginin aslında kendisine ne kadar yabancı olduğunu fark edip konuşuyor sonra:

“Başlangıçta Türkleri düşman olarak öğreniyoruz, evet. Ama sonra halkların düşman olamayacağını öğreniyoruz elbette.”

Sessizlik dağılmıyor fakat. Hovhannes, Türkiye siyasetini yakından takip ettiği ve içlerinde en diplomat tavırlısı o olduğu için hepimiz için sarpa saran konuyu değiştiriyor:

“Ermenistan çok genç ve çok yeni bir ülke. Çok ilginç bir gelecek inşa ediyoruz. Kapalı sınırlar, çatışmalar, Türkiye’nin uyguladığı baskı... Gelecek pek iç açıcı değil elbette.”

Bir anda diplomatikleşen konuşmayı Armen devam ettiriyor:

“Soykırımı birinci mesele olarak ortaya koymak ilişkileri imkânsızlaştırıyor. Oysa böyle zor durumda bir ülke olarak önceliğimiz Türkiye ile sınırın açılması olmalı. Nasıl olsa Türkiye soykırımı eninde sonunda tanıyacak.”

Sınır ve “soykırım” sözcükleri beraber telaffuz edildiği anda, sanki içlerinde bir düğmeye basılmış gibi hızlanıyor konuşmanın ritmi. Beni bırakıp kendi aralarında konuşmaya başlıyorlar. Sanki zaten derilerinin altında sürmekte olan konuşma sesleniyor...

Natalya: “Yüz yıl kabul etmedilerse yüz yıl daha kabul etmezler.”

Hovseph: “Ama o yüzyıl boyunca bizim bağımsız bir devletimiz yoktu. Bu, fark yaratır.”

Natalya: “Peki onlar soykırımı kabul etmeden bizim ilişki kurmamız insani olur mu?”

Hovhannes: “Ama biz çocuklarımız için güzel bir gelecek istemiyor muyuz? Bunun yolu Türkiye ile ilişki kurmak.”

Hovseph: “Sınır açılınca kimse kimseye saldıracak değil elbette. Ama Türkiye toprak isteriz diye teditirgin. Burada toprak isteyen varsa delirmiş olmalı.”

Buluşmanın başından beri tuhaf bir gerginlikle susan Aram ve Gor, sert giriyorlar konuya:

“Ne demek delirmiş olmalı? Evet, biz topraklarımızı geri alacağız. Ve, evet, Türkiye ‘Soykırım var,’ demezse masaya oturulmaz.”

“Benim de fikrim budur,” diyor Aram: “Bu konuda ısrar etmezsek hiçbir şey olmaz. Eğer bir ulus tarihini unutursa gelişmez. Bir ulus tarihini unutursa...” Bu sözler masada incecik bir alayla karşılanıyor. Gayanen aralarına giriyor:

“Gördüğünüz gibi sizinle konuşurken bizim ağır bir sorumluluğumuz var. Eğer soykırım meselesini bir kenara bırakalım dersek kendimizi ihanet etmiş gibi hissediyoruz.”

Sessizleşiyorlar...

Hovhannes gülerek bozuyor sessizliği:

“Yeşil miydi sizin kurtlar, gri mi? Griydi, evet. Tabii bizim de ‘bozkurtlarımız’ var! Ama siz onlara aldırmayın. Bozkurtlar, Türkiye’yi ne kadar temsil ediyorsa, toprak isteyenler de Ermenistan’ı o kadar temsil ediyor.”

Onlarla beraber dışarı çıkarken düşünüyorum. Bize anlatılan, öğretilen hikâyelere mesafe almamız hakikaten mümkün mü? Ta derinimize çakılan cümleler büsbütün çıkarılıp atılabilir mi? Şimdi o cümlelere mesafe aldığını sanan ama o cümlelerden fazla uzaklaşmayı da ihanet sayan gençler, şehir meydanındaki boş kaidenin önüne doğru yürüyorlar. Doğduğumuz toprakların kaderi omurgalarımıza hakkediliyor hepimizin, Levon Ananyan haklıydı. Bu kader Ortadoğu’da hep kanla ilgili oluyor, kılıçla kazınmış bir alın yazısı. Ondan kurtulamıyoruz doğru, çünkü kurtulduğumuzda bile yerine “ihanet” dedikleri bir yara kalıyor. Ya da “evsizlik” adlı bir boşluk omurgamızda...

Ne büyük yüklerle doğuyoruz bu topraklarda hepimiz, diye düşünürken ben, Hovhannes boş kaideyi gösteriyor. Ve nihayet öğreniyorum merhum heykelin kime ait olduğunu:

“Sovyetler’in en güzel Lenin heykeli vardı burada. Şimdi müzenin arka bahçesinde uzanarak dinleniyor!”

Lenin heykelinden geriye kalan kaidenin gitmesi ya da kalması üzerine 1996 yılında siyasi tartışmalar olduğunu anlatıyorlar. Şu anda kaide gibi görünen bu zemin, aslında esas mermer kaidenin ardında bıraktığı bir boşluk. Ve şimdi yerinde multivizyon bir reklam panosu duruyor; serbest piyasa ekonomisinin zafer bayrağı gibi. Sovyet dönemiyle ilgili şakalar yapıyorlar, gülüyoruz. Bu gülüşmeden cesaret alıp, “Yahu bazen sıkılmıyor musunuz şu ‘soykırım’ meselesinin bu kadar üzerinize gelmesinden?” diye soruyorum...

Sessizlik...

Yüzlerinden, birkaç dakikalığına unutuverdikleri “Türk” olduğum bilgisi geçiyor şüpheli bir bulutla. Rekor hızda değiştiriyorum konuyu:

İnşallah bir gün de Türkiye’de, tabii tabii İstanbul’da, tabii canım Boğaz’da bir rakı ısmarlarım onlara...

Uzaklaşıyorlar, ama bir sınıra değdiğim bilgisini bırakıyorlar gözleriyle dönüp dönüp bakarken bana. Onlarda da böyle bir soru soran gazeteciyle konuşurken ihanet edip etmemiş olduklarının şüphesi kalıyor, aralarında tartışa tartışa yürüdüklerine bakılırsa...

Acının en taze durduğu yer, çocuk derilerinin altı aslında. Aklıma Türkiye’de yapılan “temsili düşman işgalinden kurtulma” gösterileri geliyor. Her şehirde yapılan bu canlandırmalarda gençlerin bir bölümü düşman olur, bir bölümü de Kurtuluş Savaşı’nda Türkleri Fransız’dan, İngiliz’den, Ermeni’den, Rum’dan kurtaran kahraman Türk askeri. Kötünün kim olduğuna dair şüphe kalmasın diye, düşman her seferinde insanlık dışı mahluk olarak gösterilir ve “kötünün” “iyi” tarafından ortadan kaldırılması çocuklara izlettirilir. Böylece onların derisinin altına da bir bilgi işlenir:

Sen iyisin, öteki kötü. Şimdi sorsak bir Türk çocuğuna, tıpkı Ermeni çocuklar gibi cevapsız kalır; Ermenilerin “kötü” olduğunu ne zaman öğrendiğini hatırlayamaz o da.

Çok eskilerden bir fotoğraf gelip takılıyor aklıma.

Sekiz yaşında olmalıyım. Bize de bir “temsili düşman işgalinden kurtuluş” oyunu oynatacaklar. Bir oğlan çocuğu Yunan askeri olacak. Fakat çocuk, seçilir seçilmez ağlamaya başlıyor. “Hain Yunan” olmak istemiyor çünkü. Öğretmenimizin onu nasıl teselli ettiğini hatırlıyorum:

“Şakacıktan şekerim. Sadece 15 dakikalığına...”

Sadece 15 dakikalığına olduğu için ikna olduğunu hatırlıyorum çocuğun ve diğer çocukların ona “hain Yunan” olduğu için acıyarak baktığını... Derilerinin altına kazınmış o eski bilgilerdi belki, şimdi Erivan’daki bu çocukları “15 dakikalığına” bile olsa “hainle” şakalaşamayacak kadar şüpheci yapan.

“Mümkün değil şaka yapamazlar bu konuda, şaka da kaldırmazlar. Burada mizahın sınırı soykırımdır.”

İstanbul Ermenisi, *Ağos* gazetesinin karikatüristi Aret Gıcır, gençlere sorduğum, havayı buza kestiren sorudan söz edince gülerek böyle diyor. Oysa o, resim okumaya geldiği Erivan’da Ermeniler için hassas olan birçok konuda karikatür çiziyor. Ararat gibi, Türkiye’ye özlemle bakmak gibi, iki ülkede de azınlık olmak gibi, Ermeni toplumunun tutuculuğu gibi...

“Kadınlar her yerdedir ama erkekleri maçodur. Erkek adamın yolda süpürge yapması mesela, hoş karşılanmaz. Neden hepsinin siyah deri ceket giydiğini sanıyorsun ki?”

Evet, neden hakikaten?

“Renkli giyerlerse homoseksüel zannedilebilirler. Yakın zamana kadar mavi giymezlerdi mesela. Sovyet döneminde mavi, homoseksüellerin rengiymiş.”

Aret, bir Ermeni olmasına rağmen Ermenistan’a dışarıdan bakabiliyor İstanbul’dan geldiği için. Bazen tuhaf da buluyor kendini:

“Türkiye’de Ermeniler karakolun yanından bile geçmezler, ürkerler. Ama buraya ilk geldiğimde baktım kavga ediyorlar, dayılanıyorlar. Egemen bir ülke sonuçta, normal, her şey oluyor.

Ama ilk bağırان Ermeni’yi gördüğümde, ‘Vay be! Bu ne biçim Ermeni!’ demiştim doğrusu. Bir de dikkat ettiniz mi, cafe’lerde küçük odacıklar vardır.”

Evet. Neden?

“Sanırım Sovyet döneminden kalma bir gizlilik ihtiyacı. Bu masada konuşulan öteki masada duyulsun istemiyorlar.”

Aret’in uzun süredir burada olmasına rağmen hâlâ tuhaf bulduğu, mizahını yaptığı şeyler var:

“Adam Tokat’tan, Sivas’tan bahsediyor. Sanırsın ki Paris’i anlatıyor. Tokat öyle değil işte, bilmiyor.”

Bilemiyorlar çünkü Ermenistan-Türkiye sınırı “resmi olarak” kapalı. Gayriresmi olarak açık ama herkese değil. Kime? Daha sonra öğreneceğiz onu. Şimdi bir İstanbul Ermenisi, Ermenistan’da ne hisseder, Aret onu anlatıyor:

“İstanbul’a da ait hissetmiyorum kendimi. Ama buraya da ait değilim. Sanki vatansız gibiyim. Galiba birçok Ermeni gibi.”

Gençlere sorduğum soruyu anımsıyor yeniden:

“Kendilerini hâlâ kurban gibi hissediyorlar,” diyor. Ekliyor:

“Onlar soykırımı hafife alamazlar. Çünkü onların acısı kabul edilmedi. Kendilerini hâlâ kurban gibi hissediyorlar.”

Ama gençlerin geçmişte yaşananları bugün bu kadar kendilerine ait hissetmelerinin bir nedeni de Türkiye-Ermenistan sınırının kapalı kalmasıyla toprağa kilitli bırakılan ülkeleri... Aret, Ermenistan’da gençlerin evlenme planları da dahil birçok kişisel planın Türkiye sınırının kapalı olmasıyla ya da bir gün açılacağı umuduyla ilişkili olduğunu anlatıyor. Ve insanların nasıl dua et-

tiklerini, sınırın açılması için. Ne duası? “Sınır duası.” Nasıl? Şöyle...

“Her sabah İsa’ya yalvarıyorum sınırın açılması için!”

Kendiliğinden gülen bir yüzü var Anait’in. Etine dolgun, güçlü bir kadın; “hükümet gibi” derler ya, öyle. Ama sesi yumuşacık. Alçakgönüllü konuşuyor, oysa Aret’i bırakıp geldiğimiz çarşıda en havalı dükkân onunki. Türkiye’den gelen konfeksiyon ürünlerinin satıldığı çarşıda, Laleli’den getirdiği giysilerin ortasında kırık kırık Türkçe konuşmayı tercih ediyor:

“Biz tekiz şimdi. Komşu ne zaman sınır açacak, biz de siz de iyi olacak. Türkiye’den gelen ticaretle ekonomi dönüyor. Ne zaman, ‘Sınır kapalı kalacak,’ diyorlar, biz mahvoluyoruz. Siz de konuşun. Gürcistan bize çok zor yapıyor.”

Türkiye sınırı resmi olarak kapalı olduğu için, daha doğrusu sadece üzerinden uçulabildiği için, karayoluyla gidenler Gürcistan üzerinden geçiyor. Ermeniler, buradan her geçişlerinde hem sıkıntı verici bir kontrolden geçiyorlar hem de verdikleri rüşvet iflahlarını kesiyor. Anait bunun çok çilesini çekmiş. Zira o, en eski “tüccarlardan” biri. 1993’te başlamış Türkiye’ye gidip gelmeye. Önce araba parçaları getirmiş Türkiye’ye. Otobüsle Gürcistan’dan dolaşıp Ardahan’a gelmiş. İlk gelişini hiç unutmuyor:

“Korkuyorum. Türkler nasıl, bilmiyorum. Belki saldırırlar mı? Ama otobüs bozuldu Ardahan’da. Otobüsün içi hep kadın. Türk geldi, hepimize karpuz, peynir verdi. Otobüsü tamir ettirdi. Para da istemedi. ‘Malları satın. Dönerken verirsiniz,’ dedi. Şimdi burada malların %90’ı Türkiye’den geliyor.”

Anait, “93’te yüz kişi varsa, şimdi bir milyondur,” diyor, Türkiye’ye gidip gelenlerden söz ediyor. “Türkiye’nin bütün malları iyi,” diyor ve bu yaz, şimdi işsiz olan oğluyla Marmaris’e gidip

bir otelde çalışmanın hayalini kuruyor. Elimi tutup konuşuyor bir ara:

“Sınır açılınca çok iyi olacak. Size de bize de!”

“Onlara bir söyleyiversen,” der gibi konuşuyor, “söylesen de açiverseler şu sınırı,” der gibi. Öyle konuşuyor ki Anait, sanki sınır meselesinin “soykırım tartışmalarıyla” hiç ilgisi yokmuş gibi, daha ziyade sanki Türkiye, Anait’in çektiği çileyi bilmediği için sınırı kapalı tutuyormuş, bilinse Anait’in başına gelenler, sınır açılmış gibi. Oysa Anait’in asıl nedeni bilmemesine, “soykırım tartışmaları” nedeniyle o sınırın mih gibi kilitli olduğunu unutmamasına imkân yok. Ama yoksulluk, oğlunun işsizliği, Gürcistan sınır kapısı canına tak etmiş gibi. Peki yoksulluğun ağırlığı bu ihanet duygusuna galebe çalabilir mi? Onlar atalarının acılarına sahip çıktıkça kapalı kalan Türkiye sınırı açılsın diye atalarının acılarından vazgeçerler mi? Ya da bundan vazgeçemedikleri için nelerden vazgeçerler?

“Çile çeken azizelere benziyorsunuz,” diyorum. Alla’nın kocaman gözleri doluyor. O ağlayınca sanki Ermenistan ağlıyor. Bir süre susuyoruz. Oysa epey dirayetli başlıyor konuşmaya...

“Bangladeş” diyorlar bu mahalleye. Sanki yoksulluğunu unutsa hatırlatmak için oraya buraya bırakılmış notlar gibi duruyor su birikintileri. Matematik ve tiyatro öğretmeni Alla ve lise basketbol koçu Rozanna ile buluştuğumuz okul, “Bangladeş”in dev toplu konutlarının ortasında sevimli bulunabilecek tek yapı, bahçesinde kırık bir bankla tek katlı bir okulcuk. Okulun önünde mazotla çalışan, motosiklet üstü bir dondurma makinesi. Tek başına bir fabrika kadar gürültü çıkaran dondurma makinesinin önünde yeniyetme kızlar sıralı. Hepsinin üzerinde, Anait’in sattıklarına benzer ucuz ve fazla süslü giysiler. Belli ki dergilerdeki

gibi makyaj yapmayı denemeye yeni başlamışlar. Dondurmanın renkleriyle yüzlerindeki boya birbirine karışıyor, ne zaman külaha değse ağızları. Ders zili çalıyor ve rengârenk okuldan içeri giriyorlar. Gürültü içinde müdür odasına giriyoruz. Alla ve Rozanna bizi bekliyorlar. Alla 44 yaşında. Ortadoğulu öğretmenlere has dimdik bir duruşu var. Kimse söyleyemez 14 yıldır iki çocuğuyla yalnız başına yaşamaya çalıştığını ve ülkesinin kaderi gereği hiç de hak etmediği bir duruma düştüğünü. Hiç konuşmayacakmış, anlatacak hiç derdi yokmuş gibi görünüyor okul müdürünün odasında bulduğumuzda. Sorulara kısa kısa cevap verecekmiş, sonra da aniden ortaya çıkan bu gazeteciyi bırakıp gidecekmiş gibi. Dışarıda gördüğüm dondurma yiyen kızlardan söz ediyorum, makyajlarından, giysilerinden, neşelerinden, bağımsızlıktan sonra yaşanan değişimin onlar için ne kadar “renkli” olabileceğinden... “Sanırım,” diyorum, “anneleri öyle yaşamıyordur bu değişimi.” Alla işte o zaman derin bir kuyunun dibinden damla damla çıkıp sızan su gibi sözcüklerle bahsetmeye başlıyor bu dik duruşundan, makyajından, metanetinden. “Bütün bir halk, çocuklar yaşanan bu zorlukları anlamasın diye didinip duruyoruz,” diyor. Yüzünü, üstünü başını gösteriyor. Ve böylece başlıyor hikâyesini anlatmaya:

“Eşim ve ben üniversite mezunuyuz. O, bağımsızlıktan önce mühendislik yapıyordu. Ama hepimiz işsiz kaldık. Aç kalmamamız için her şeyi denedi kocam. Türkiye’ye bavul ticareti yapmaya bile gitti.”

Yüzü, bavul ticareti yapmanın aç kalmak kadar kötü olduğunu söylüyor duraklarken sesi. Asaletini geri toparlayıp devam ediyor: “Bunlar bir ülkenin ergenlik sorunları. Aşacağız tabii. Ama...” Ama?

“Bu kadar uzun süreceğini bilmiyorduk. Artık sonunu göremeye başladık.”

Yüzü düşüyor. Belli ki artık ülkeden değil, sonunu görmeye başladığı kendi direncinden söz ediyor:

“Çocukların doğum gününde, yeni yılda ve bir de yazın kısa bir tatilde görüşüyoruz kocamla. Ama sürekli bir bağımız var onunla. Kötünün iyisi bu, katlanmak zorundayız. Bu, evlilikten çok bir tür işbirliği artık. Eşim çocukların ekonomik ihtiyaçlarını karşılıyor, ben de duygusal ihtiyaçlarını.”

“Duygusal” sözcüğü bir tel çekip koparıyor içinden sanki, gözleri dolmaya başlıyor. Ben “azizeler” deyince gülerken ağlayan sesi kesik kesik çıkıyor:

“Ekonomik sorunları çözdük. Çözülüyor onlar. Ama insani ilişkileri korumak o kadar kolay değil. Biz 14 yıldır karı-koca olarak yaşıyoruz. Bunu hayal edebiliyor musunuz?”

Sözleri, sözlerinden sonra dolu, kocaman gözleriyle mih gibi bakışı Rozanna’ya dokunuyor. Kocasından, aynı nedenlerle daha yeni ayrı kalmış. Rozanna’nın, kendisi gibi basketbol koçu olan eşi Amerika’da, mobilya satıyor. Tıpkı Alla’nın mühendis olan kocasının Rusya’da çiçek satıyor olması gibi. Onun da tıpkı Rozanna gibi iki çocuğu var ve henüz bir yıl olmuş kocasından ayrı düşeli. Genç henüz ve yüzüne bakılırsa kendi direncinin sonu gelmeden bu yaşananların sona ereceğini düşünüyor. Ama Alla böyle gözleri dolmuş, elleri kucağına düşmüşken o kadar da neşeli görünmek istemiyor. Kocasının yakında geri döneceğini anlatıyor, anlatırken gözleri, saçları parlıyor. Görmüyor, ben görüyorum Alla’nın ona nasıl baktığını. “Bunlar iyi günler,” diye düşünüyor belki, “bekle onun yüzünü, sesini unutmaya başlayacağın, yaşlanacağın zamanları...” Rozanna kocasını ne kadar özlediğini, o geldiğinde çocuklarla birlikte neler yapacaklarını anlatırken gözü bir aralık Alla’ya kayınca toparlıyor kendini. Neşesinden, gençliğinden utanıyor sanki. Gözlerini Alla’dan alıp uzaklara, kocasının ve çocuklarının hayaline döndürdüğünde yine parlıyor yüzü, sesi yükseliyor, sözleri hızlanıyor. Duymuyor oysa, Alla onun şıkır şıkır akan hikâyesi arasında mırıldanıyor, kendi kendine:

“...Sonra beklemekten yoruluyor insan. Hayat geçiyor.”

Rozanna duyamaz bunu, çünkü kocasının yılbaşında geleceğini anlatıyor o sırada, sonra belki zaten onun da Amerika’ya gideceğini, çocukların orada gidecekleri bir okul olduğunu, zaten kocasının geleceğini... Alla, Rozanna’nın umudunu kırmayı kendine yakıştıramadığı için olmalı, sessizce gülümsemeye çalışıyor. Dudağının yarısı bükülüp eğiliyor.

Neredeyse her aileden bir kişinin yurtdışında çalıştığı Ermenistan’ın en ağır ve görünmez çilesini onlar ve onlara benzeyen kadınlar çekiyor: Kocasız uyuyan azizeler gibiler. Ders zili çaldığında ikisi de otomatik olarak aynalarını çıkarıp makyajlarını tazeliyorlar. Alla, kendi hallerine gülüyor:

“Biz Ermenistan’ın mecburi kahramanlarıyız. Ama bunu çocuklara belli etmemek zorundayız. Hep öyledir, bilirsiniz, ne zaman ortak bir zorluk olsa kadınlar hep daha fazlasını kaldırır.”

İkisi de başlarını yukarı kaldırıp eşiğe yöneliyor. Eşikte sanki çocuk gürültüsü birikmiş gibi, kapı açılınca içeri ses yığılıyor. Çocuk sesleri ikisinin yüzüne soğuk su gibi çarpıyor, ikisi de sahneye geri dönüyor.

Belki bir gün onların da heykelini dikecekler Erivan’a. Altına ne yazarlar peki? “1915’in mecburi azizelerine ve bağımsızlığın yalnız kadınlarına teşekkürler” mi?

İnsan acaba zamanla bir acıyı neden çektiğini unutmuyor mu?

Alla, Rozanna, Anait... Hiçbiri ne 1915’ten ne de “soykırım tartışmalarından” söz ediyor. Tarihin yükü, o yükü neden taşıdıklarını hatırlamaya vakti olmayan gündelik hayat kahramanlarının sırtına biniyor. Zaten kahramanlar, belki de hiçbir zaman farkında değildir kahramanlık ettiklerinin meşgul oldukları için yaşamakla... Çünkü Alla’nın dediği gibi: “Hayat geçer.” Konuştuğum yirmili yaşlarında gençlerden çok, ellili yaşlarına gelenler

anlar bunu: Aynı tutkuyla, o tutkunun bedeli olan sıkıntıların çok uzun süre kahramanlık sözcüğünün parıltılarıyla gölgede bırakılamayacağını. Ve Lilith'in yarın sabah söyleyeceği gibi: "Acıyla yatıp kalkılmaz her gün..."

BİR İKİ ÜÇLEER... YAŞASIN TÜRKLER!

Eğer bir gün dünyanın bir yerinde bir Ermeni yolunu kaybederse Ermenistan'ın başkentini kalbinin haritasına bakarak bulabilir. Şehir, gurur ve korku ile yas ve kaybın koordinatları arasındadır.

Şehre vardıktan birkaç gün sonra görüyorum bu “anlam coğrafyasını.” Erivan'ın kuzeyinde Ermenistan Ana Heykeli, güneyinde Kırlangıç Yuvası, batısında Ararat. Karaya kilitli olduğu gibi bu şehir, kurduğu anlam koordinatlarına da kilitli aslında. Hatta belki daha çok onlara: Gurur ve yas. Daireler halinde küçülen şehrin dönüp durduğu anlam çemberinin en dış dairesi bu üç noktayla çizili. Belki de insanlar bu yüzden bu kadar bitkin görünüyor diye düşünüyorum, iç içe geçmiş bu çemberlerde dö-

nüp durdukları için. En dış çember bu üç anlamla kilitli olduğu için... Şehrin haritası, farkında olarak ya da olmayarak Ermenilerin tarih boyunca çizilmiş kalp haritasına benzediği için.

“Yok, hayır,” diyor Lilit Bleyan, “biz her gün soykırımla yatıp kalkmıyoruz.”

Lilit, “Açık Diyalog Merkezi”nin yöneticisi. Merkez, hem Ermeni toplumu içinde hem de Ermenistan’ın sorunlu olduğu komşularıyla açık diyalogu savunan bir sivil toplum örgütü. Kuruluş amacı, Sovyet döneminden kalma kapalı siyasi kültüre karşı sözü ve diyalog kültürünü geliştirmek. Lilit, gencecik bir kadın ama kendisinin küçültülmüş kopyası gibi görünen 4,5 yaşında bir kızı var. Arax’ın adı, annesine göre Türkiye ile Ermenistan’ı birbirinden ayıran değil, iki halkı birleştiren nehirden geliyor. Arax, Açık Diyalog Merkezi’nin yüksek tavanlı, ahşap binasında koştukça onun binlerce kez çoğalan neşeli ayak sesleri ikimizin de sesini bastırıyor. Ve arada bir ikimizin arasına girip gözlerini açarak bağıyor:

“Sürpriz!”

Muhtemelen yeni öğrendiği bu sözcüğe her seferinde şaşırarak zorundayız elbette ve o “sürprizler” arasında siyaset konuşmalıyız. “Soykırım konusunu merkeze alan Devrimci Ermenistan Partisi’nin aldığı desteğin oranı yüzde altıdadır. Giderek de azalıyor destekleri. Gerisini siz düşünün,” diyor Lilit. Ermenistan’ın benim gibi bir “Türk gazeteciye” söylemeyeceği ama Erivanlıların kendi aralarında konuştuklarını anlatıyor:

“Artık insanlar 1915’teki Ermeni politikacıların da sorumluluğu olduğu üzerine konuşmaya başladılar yavaş yavaş. Bu görüş, eğer Türkiye tarafından gelecek olumlu bir tavırla birleşirse iki halk arasındaki diyalog imkânı doğabilir.”

Lilit’e, Erivan’a gelirken düşündüğüm tek şeyin birbiriyle konuşmayı bir noktada bırakmış iki halkın yeniden konuşmaya başlaması gerektiği olduğunu anlatıyorum, ne olursa. Ama 1915

tartışmaları ile başlamak yerine başka şeylerden konuşarak bu iki halkın günün birinde o acılı günleri de konuşabilecek bir noktaya gelebileceklerini düşündüğümü söylüyorum. Bu fikre Ermenistan'da nasıl bakılacağını soruyorum:

“Başka birçok şey var konuşabileceğimiz, konuşmamız gereken. Ama soykırımla başlayınca konuşamaz hale geliyoruz.”

Derinlemesine konuşamıyoruz Lilit'le. Hem Arax bize Yunanca şarkısını söylemek konusunda kararlı hem de birazdan “Açık Diyalog Merkezi”nde buluşacağımız birileri var. Belki de olması gerektiği gibi oluyor, Arax sayesinde 1915'ten değil, bir kadının kaç yaşında çocuk yapması gerekir, geç mi yapmak gerek, erken mi, gibi şeylerden söz ediyoruz. Hayat, Arax ile birlikte konuşmanın içine akıyor; nehir konuşacağımız geçmişi seliyle önüne katıp götürüyor.

Arax'a bakıyorum o ahşap zeminde pata pata koşarken. Ne zaman halkının acı tarihine ekleneceğini, 1915'i ne zaman dinlemeye başlayacağını, o zaman kucağıma çıkıp Yunanca şarkı söylemeyi bu kadar istemeyebileceğini düşünüyorum. Halklarımızın alın yazısı, bizim büyümemizi bekleyen ağır bilgi, uyuyor belki biz çocukluk ülkesinden çıkana kadar. Tarih, o çocukluk ülkesinin çıkış kapısında bekliyor bizi, alıp aidiyetimizi, alnımıza kazımak için. Harflerle birlikte öğreniyoruz harflerimizin başka harflerden farklı olduğunu ve her harfle birlikte uyanıyor o dili konuşan insanların kaderi, bizi içine alıyor. Biz harfleri öğrendiğimizi sanırken içine doğduğumuzu bilmediğimiz bir halkın parçası oluyoruz. Aklıma o çocuk şarkısı geliyor aniden, okula gitmeden çok önce öğrenilen ve içinde bir kötülük olduğunu hiç düşünmeden söylediğimiz:

*Bir iki üçler yaşasın Türkler
Dört beş altı Polonya battı
Yedi sekiz dokuz Almanya domuz
On on bir on iki İtalya tilki*

*On üç on dört on beş Ruslar kalles
On altı on yedi on sekiz biz sizi döveriz
On dokuz yirmi bu şarkı burada bitti...*

Nereden biliyorum bu şarkıyı? Ne zaman, nasıl öğrendim? Niye hiç dikkatimi çekmedi berbat sözleri? Arax yaşında mıydım öğrendiğimde? Şarkıyı hâlâ hatırlıyor olmanın şaşkın sersemliği sürerken misafirimiz giriyor içeri.

“Diplomatik ilişki yok, sınır kapalı. Ama işadamları için her şey açık!”

Ekonomi analisti Aram Safaryan, Ermenistan Televizyonu 2. Kanalı’nda “Konuşma Hakkı” ve “Politik Diyaloglar” programlarının yapımcısı ve sunucusu. Hareketli ve göbekli bir adam. Belli ki hayatı zevkli yaşayanlardan. Üzerindeki giysiler dikkatimi çekiyor. Günlerdir gördüğüm ve Sovyetik renksizliğin mirası olan giysilere benzemiyor: Renkli, parlak bir kravat, şık bir takım, numaralı gözlükleri son model. Ben onun nasıl görüldüğüne bakarken o kapalı olan Türkiye ile Ermenistan sınırından söz ediyor. “Ama biz basbayağı yirmi dakikada vize alabildik. Hem de her yerde Türkiye’den gelen mallar satılıyor,” diyorum. Safaryan heyecanlanıyor, sinirleniyor:

“Evet, işadamları için bütün sınırlar açık zaten. Ama mesele şu ki, bütün Ermenistan tüccar değil!”

Belli ki sadece şu anda bana anlattığı için değil, hep canı sıkılıyor bu konuya. Yerinde duramıyor, ayağa kalkıp anlatıyor:

“Her yıl 120 milyon dolarlık ticaret oluyor iki ülke arasında. Ermenistan 1 milyon dolarlık ihracat yapıyor, 119 milyon dolarlık ithalat! Türkiye bu durumun değişmesini niye istesin ki! Ama benim ülkemin yüzde 49’u yoksulluk sınırının altında yaşıyor bu arada.”

Ermeniler saklamakta usta; yoksulluklarını, yoksunluklarını.

Erivan'ın müthiş güzel tuf taşından binalarının içinin ne kadar derbeder olduğunu anlatıyor. Ermeniler, mimarilerinin görkeminin altında yoksulluklarını, yoksunluklarını saklamakta usta. Saklamakla Ermenilerin tarih boyunca oluşan bir ilişkisi var zira. Bunu daha sonra göreceğiz. Şimdi heyecanla konuşan Safaryan'ı dinlemeliyim. Türkiye ile Ermenistan'ın doğrudan ilişki kurması gerektiğini söylüyor Safaryan:

“Ne ABD ne de Avrupa Birliği Ermenistan'la Türkiye'yi bir araya getirebilir. Türkiye, buraya Türkiye'deki Ermeni toplumu gibi bakıyor. Ama burası, yeni, bağımsız bir ülke. Türkiye, AB için ABD'nin desteğini aramaktan vazgeçse ve Ortadoğu'yu do-

Vernisaj...

mine etme seçeneğini düşünse AB'ye daha çabuk girecek. Burası Türkiye'nin ucuz mallar pazarı olmamalı.”

Bavul ticaretiyle getirilen malların estetik bakımdan bu kadar gelişmiş Erivan'da hızla yarattığı estetik dönüşüm düşünülürse Safaryan haklı. Zira bir biçimde bavul ticareti yapan insanlar aracılığıyla Laleli'deki ucuzcu dükkânlar, Ermenistan kadınlarının nasıl görüneceğini belirliyor. Safaryan kızmakta haklı sayılabilir bu yüzden:

“Ermenistan, Türkiye’de kimsenin giymediği giysileri giymemeli. Bu görmezden gelinen ve devam eden bavul ticareti yüzünden ticaret pazarında olması gereken küçük yatırımcılar için yer kalmadı.”

Safaryan yarın iki ülke arasında her şey değişebilirmiş gibi konuşuyor, somut ve tezcanlı:

“Ermenistan’ın yüksek teknoloji yatırımları için bütçesinden ayırdığı pay yıllık 50 milyon dolar. Türkiye buraya, ABD’deki gibi bir Silikon Vadisi kurabilir. Enerji alanında büyük yatırımlar yapabilir. Ama diplomatik ilişkiler kurulmadığı sürece bütün bu kaynaklar boşa gidiyor.”

Safaryan Ermenistan’daki pimapenlerin %80’inin, kâğıdın, selülozdan yapılan malların neredeyse tamamının ve çikolatanın Türkiye’den geldiğini anlatıyor. Buna karşın malum, diplomatik ilişki kurulmuyor. Safaryan “soykırım” meselesiyle ilgili bir “formül” geliştirilmesi gerektiğini düşünüyor:

“Türkiye, bir zamanlar o topraklarda yaşamış Ermeniler için yaşama hakkı tanımalı. O insanların atalarından kalan toprakları istememesi koşuluyla orada yaşama hakkı olmalı Ermenilerin.”

O toprakların onların terk ettikleri günkü gibi olmadığını söylüyorum. Safaryan cevap veriyor:

“Şimdi oralara gitmek yasak olduğu için bu kadar güzel hayaller kuruluyor tabii. Gitseler eskiden yaşadıkları yerlere, on beş gün sonra geri dönerler zaten! Ama düşmanlık sayfasının kapatılması Ermenilerin mentalitesinde de bir devrim yaratır.”

Sınırları kapalı olduğu için eriyen ülkenin aydını Aram Sa-faryan, konuşurken öfkeleniyor, içi yanıyor belli ki. Eski Sovyet ülkelerinin bütün aydınları gibi o da halkının her şeyini satılı-ğa çıkarmasını izlemek zorunda kalmış. Üstelik biraz önce onun içinden geçip geldiğı Vernisaj’a gidip bakınca o halkın bir parçası olmanıza gerek yok içinizin yanması için. Her şeyini ucuza satıp sonra da kazandığı parayla gidip resmi olarak onları görmezden gelen bir ülkeden, o ülkenin ucuzlarını alıyorlar. Avuç avuç sa-tılan bir zamanların madalyalarının karşılığında %100 polyester bluzlar! “Ermenilerin mentalitesi” belki de kısa sürede fazlaca “devrim” yaşamış durumda.

Muhtemelen bu yüzden garsonlar, servis yaptıktan sonra masalara oturuyorlar. Kapitalizme bu hızlı geçiştten yorgun düş-tükleri için eski komünist mentalitelerindeki masalarda dinle-niyorlar... Belki de geçtikleri bu yeni sistemde, insanın sadece zamanının ve emeğinin değil, bütün enerjisinin, jestlerinin, dav-ranışlarının da satılık olduğuna henüz alışamadılar.

Aram ve Lilit’i bırakıp sokaklarda dolaşırken girdiğimiz Sov-yetler’den kalma dev kapalıçarşının kapısındaki kadın, patlıcan şekerlemelerini gösteriyor. Doğrusu bizim yiyebileceğimiz bir şey gibi görünmüyor. “Belki biraz sonra,” deyip geçiyoruz ya-nından. Yurttaş çarşının fotoğraflarını çekmeyi bitirince çıkacak oluyoruz, ama aynı kadın, aynı patlıcan şekerleriyle, neredeyse tit-reyen bir sesle soruyor:

“Hani alacaktınız!”

Bu yaptığı bir pazarlama taktiğı, bir satıcı ısrarı değil. Hakika-ten anlam veremiyor bir kere ümit verdikten sonra nasıl olup da patlıcan şekerlerini almadığımıza. Bir halk serbest pazara böyle alışıyor. Anlamadan, mecburiyetten, sesi titreyerek.

Sovyetler'den kalma çarşıda kahve molası.

Vernisaj'dan geçiyoruz, ressamların gururlu yoksulluklarına baka baka. Birden “Merhaba,” diyor İngilizce bir ses. Bakıyorum. O kadar güzel gülüyor ki bunun, o sert sesiyle, “Topraklarımızı geri alacağız tabii ki,” diyen çocuklardan biri olduğunu anlayamıyorum önce. Genç erkek şaşkınlığıyla gülüyor; elini nereye koyacağını, ne diyeceğini pek bilemeden. “Nasılsınız? Eee... Daha daha nasılsınız?” gibi bir şeyler söylüyor. Yardıma ihtiyacımız olup olmadığını soruyor. İyi gezmeler diliyor ve gülerek, arkasına baka baka gidiyor. O öyle ortaya çıkıverince Erivan'ın ağır ve hüzünlü kalp haritası bozuluyor gözümde. Öfkenin merakla, gururun neşeyle, yasın bugünü yaşama isteğiyle nasıl çatışıp durduğunu görüyorum genç bir adamın yüzünde. Ortadoğu'daki birçok çocuk gibi onun yüzünde de anlatılmaz bir terkiple birleşiyor bu karmaşa. Sokaklarda kaybolup gidiyor sonra.

Yurttaş, resimlerin, ressamların fotoğraflarını çekiyor. Ressamlar müthiş resimlerini o kadar ucuza satıyorlar ki Yurttaş da ben de utanıyoruz almaya. Ayıp gibi geliyor. Bu iyi eğitilmiş, kültürlü, zarif insanların zor durumundan yararlanmak gibi sanki. O da bizim Ortadoğululuğumuz herhalde...

Ama çok geçmeden en az bizim kadar Ortadoğulu bir yüz buluyoruz.

“Zalimle aynı sofraya oturmadan ve hayatı hep dünyaya yeni gelmiş bir çocuk gibi hayretle yaşayarak... Ermeni halkı bunu yapmaya çalışıyor.”

Armen Elbakyan tasavvufun en güzel cümlelerinden birini söylüyor üflediği sigara dumanının ardından. Elbakyan, yıllarca tiyatro yöneticiliği yapmış bir dramaturg. Yüzü tam Ermeni. Meşhur Ermeni burnu, derin bakan gözleri. Kıvrım kıvrım bir oyun, komedi ile trajedi arasında gidip geliyor suretinde. Birazdan şaka yapacakmış ya da az önce bir şaka yapmış gibi duruyor hatları ama ağlayabilir de sanki aniden. Bu oyuncu halinden ol-

malı, kapıyı çalıp, aniden içeri girip röportaj yapacağımızı ilan ettiğimizde zaten bizi bekliyormuş gibi davranıyor tiyatronun içinde. Komik bir tesadüfmüşüz gibi bakıyor ve çok sorgulamadın kim olduğumuzu ya da “Türklüğümüzü”, rahat rahat konuşuyor bizimle. Sanki bir tiyatro oyunuymuş gibi zaten bu röportaj da...

Salondan çocukların sesi geliyor. Birazdan izleyecekleri kukla tiyatrosunun küçük sahnesinin hazırlanmasını bekliyorlar. Kırık sandalyeler, karanlık ve küçük salon, sahnede yıpranmış perdeler... “Birazdan Don Kişot’u izleyecekler,” diyor Elbakyan, bizi çocukların arasından geçirip çalışma odasına alıyor. Çizimler, aynalar, sigara dumanı, bütün tiyatrolarda olan pudrayla ahşap karışımı o sihirli koku. Elbakyan, seyirci sayısının az olmasının dikkatimizi çekmiş olabileceğini düşündüğü için herhalde, oradan başlıyor konuşmaya:

“Sovyet döneminde tiyatro ucuzdu ve herkes içindi. Çocukları zorunlu olarak getiriyorlardı. Tiyatroya ihtiyacı olsa da olmasa da. Şimdi zorunlu olmadığı için seyircimiz eskiye göre az ama artık sadece ihtiyacı olanların geldiğini biliyorum en azından.”

Elbakyan, salondan gelen çocuk seslerine gülüyor ve odasının kapısını kapatıyor. “Ama tiyatroya ihtiyaçları olacak. Hep olacak,” diyor gözüyle kapının dışını göstererek. Çocuklar hakkında hınzır bir sır biliyormuş gibi gülümseyerek. Niye?

“Biliyorsunuz, Ermenilerin yüzyıllar süren devlet olamama sorunu vardı. Ve dilimizi korumamız gerektiği yüzyıllar boyunca. Bir de biliyorsunuz, asimilasyon meselesi. Bizi asimilasyona karşı kilise ve tiyatro korudu.”

Kilise... Hakikaten, dini toplumsal hayatın merkezine koyduğunu bildiğim bir halkın başkentinde niye doğru dürüst bir kilise göremedim ben? Aklıma bu takılıyor. Fakat Elbakyan konuşmaya devam ediyor:

“Devlet olamayan halkların hepsi için böyledir bu. Tiyatro, dili ve kimliği korur. Devlet olmuş halklar bunu anlayamazlar. Felsefi bir kategori olarak tiyatro, kendi zamanının kahramanını yaratır, insanlar onun etrafında birleşirler. O, kahraman katarsisi yaratarak halkı için o döneme ait soruların cevaplarını bulur.”

Koordinatlarını yoksunluk, yoksulluk ve acıdan kurup iç içe çember halinde daralan Erivan’ın, Ermenistan’ın kahramanı kim peki?

“Halkım oyunu sever. İnsan ilişkilerindeki oyunu da sever. Ermeniler, şeffaf derinliği severler. Ama şimdi bu ülke bir geçiş döneminde. 21. yüzyılın kahramanı henüz Ermeniler için bulunamadı. Ama Don Kişot’u oynuyoruz! Ne diyebilirim!”

Gülüyoruz Elbakyan’la.

“Ermeniler için, kurtarılacak Dulcinea kim, ne?” diye soruyorum. İşte o zaman derin bir nefes alıp külü uzayan sigarasından, söylüyor Elbakyan:

“Zalimle aynı sofraya oturmadan ve hayatı hep dünyaya yeni gelmiş bir çocuk gibi hayretle yaşayarak... Ermeni halkı bunu yapmaya çalışıyor.”

Sevdiğini söylediği oyuna devam ediyorum:

“Ya değirmenler?”

O da oyunun içinde kalarak cevaplıyor:

“Özgürlük bazen kudurmuş bir ırmak gibidir; çamur da getirir. O dönemlerde insanlığın derin bilgisine inanmak gerekir. Peygamberler, o ırmağın köpükleri söndüğünde ortaya çıkarlar. İnsanlığın kalıcı anlamını kudurmuş nehrin çamurundan korumak gerekir.”

Dışarıda aniden kesilen çocuk gürültüsüne bakılırsa tiyatronun binlerce yıllık büyüü yine işlemeye başlıyor. Minicik sahne, renkli ışıklarla, makyajlı oyuncularla ve inanılmaz güzel kuklalarla bir hayal krallığına dönüşüyor. Don Kişot, atının üzerinde, kudurmuş bir nehrin üzerinden geçip insanlığın anlamını dolar kurları, Laleli polyesterleri, İngilizce dilenmeyi öğrenen ihtiyar

kadınların üzerinden aşır çocuklara ulaştırmaya çalışıyor. Çoğu Arax yaşında çocuklar, gülüyorlar. Onlar güldükçe halkların kaderlerinin de üzerinde duran bir başka gerçeklik sızıyor içlerine, evrensel bir bilgiyi soluyorlar, henüz bilmiyorlar. Elbakyan'ın sözünü ettiği, "insanlığın derin bilgisi," bu işte. Gülerken, izlerken kaçıveriyor içlerine. Bir gün mutlaka benim gibi hatırladıklarına şaşıracakları yanlış şarkıların derilerinde açtığı yaraları bu anlam sayesinde iyileştirecekler. Hangi halka, hangi inanca ya da etnik gruba bağlı olduklarının önemi olmayacak, bu anlam içlerine sızdığı için tüm yeryüzünde kendilerini azınlık gibi hissedecekler zaten. Ya da kendi halklarından çok daha büyük ve eski bir insanlık ulusunun parçası gibi. Bu yüzden halklarının ve yeryüzünün kaderini değiştirmeye çalışacaklar. Belki de kendilerine düşman olarak öğretilen halkların çocuklarıyla bu anlam sayesinde buluşacaklar. Hep bir avuç dolusu kadar olacaklar. Tıpkı benim düşündüğüm gibi düşünecekler:

Doğduğum toprağın alın yazısını alnımdan tamamen silebilir miyim? Silmeli miyim? Belki de köşeye sıkışacaklar. Tıpkı...

"Arkadaş, bir tanecik iyilik istedik, değil mi? Yanında şu herifler olmasa ben çoktan konuşmuştum."

Yurttaş, su gibi bir kızıdan hoşlanıyor. Kaderin tuhaf cilvesi, kızı önce otel lobisinde görüyoruz akşamüstü, sonra gece geç vakitte gittiğimiz caz barda karşımıza çıkıyor. Bunun ilk görüşte aşk bakımından ilahi bir işaret olduğuna kesinlikle inanmış olan Yurttaş, arkamızdaki tuvalete doğru gelen kızla derhal tanışmam konusunda son derece kararlı. Beceremediğim işler arasında birinci sırada yer alan çöpçatanlık görevinden kaçmak için her türlü yolu deniyorum, olmuyor. Nihayet tuvalete gidiyorum, kızın yanına. Maalesef ya da ne iyi ki, kız İngilizce bilmiyor. Fransızca? Rusça? Onları da ben bilmediğim için saçma sapan ve komik hareketlerle karşılıklı öylece kalıyoruz tuvalette. Ama en başından beri bakiştıkları için meseleyi elbette anlıyor ve sanırım en az

Erivan'ın planını çizen Mimar Tamanyan'ın heykelini ve şehri süpüren kadın.

Yurttaş kadar üzülyorum bu bahtsızlığa. Masasına dönerken öyle bir bakış bakıyor ki Yurttaş'a, ben bile üzülyorum “sevenlerin ayrılmasına”... Masasında bir sürü, babası yaşında adam, ortaya söylenen yanar döner meyveler, viskiler, şampanyalar... Giderek kız görünmez hale geliyor, arada bir dönüp bakacak oluyor bizim tarafa, yanındaki kocaman gövdeli adam öyle bir sarılıyor ki ona, boğacak gibi. Kız, küçüldükçe küçülüyor muhtemelen pek de tanımadığı zengin adamın yanında. Yurttaş masaya vurarak müziğe tuttuğu ritmi sürekli kaçırıyor. Vazgeçiyorum bu “Rüzgâr Gibi Geçti” filmini izlemekten ve sahnede caz yapanlara bakıyorum.

Politik olarak hiç doğru olmayabilir ama müzisyenlerin, caz dinleyenlerin yüzlerine bakarken, çoğu erkek olan bu yüzlerin caz yapıyor ya da dinliyor olmasına şaşıyorum. Neden şaşırdığımı anlamak için aklımdaki görsel kodları gözden geçiriyorum.

Kimlere benziyor bu adamlar? Türkiye'nin güneydoğusundakilere. Oradaki köylülere... O kadar ki, bazı yüzleri çok iyi tanıdığım bazı adamların yüzlerine benzetiyorum. Hatta Erzurumlu, ailesi çok tutucu Müslüman ve Türk milliyetçisi olan bir arkadaşımın yüzünü gördüğümü sanıyorum barda. O zaman ilk kez aklıma geliyor ve şaşırıyorum. Çünkü... Bu durumda... Evet, belki ben bile Türkiye'de kalıp Ermenilikten dönen birilerini tanıyorum... Ama o zaman niye hiç söylemediler? Acaba kendileri de mi bilmiyorlar? Yoksa acaba biliyorlar da...

“Abi, sence bu adamlar Doğululara benzemiyor mu? Bizim bir arkadaş vardı Van'dan, ona benzettim birini.”

Yurttaş da böyle deyiverince hatırladığımı bile unuttuğum o sözcük geliyor aklıma:

“Kılıç artığı”...

Birbirimizin yüzüne bakıyoruz öylece. O da anlıyor bilmediğimiz birçok şey olduğunu sanki. Sanki diyorum, çünkü konuşmuyoruz bu konuda. Tuhaf, ama konuşmuyoruz. Kızla filan değiştiriyor lafi Yurttaş. Otele gidene kadar da kız mevzusu devam ediyor zaten. Benim ne kadar kötü bir arkadaş olduğum, zaten benimle yola çıkılmayacağı üzerine şakalar yapıp duruyor.

Otele giriyoruz. Asansöre bineceğiz ama kapı kapanmak üzere, içeride... Aynı kız, sırtı bize, yüzü asansörün içindeki aynaya dönük, Yurttaş'a bakıyor. Görüyorum: İki elini iki yana açıp çaresizlikle, “Ne yapabilirim ki?” gibi bir hareket yapıyor. Yanındaki adam sarhoşluktan sallana sallana çıkacakları katın düğmesini arıyor. Bir kız çocuğu, kaç Don Kişot gelse kurtulamayacağı ülkesinin kaderini yaşıyor. Halkının alın yazısı karşısında bir kız çocuğu köşeye sıkışıyor. Genç kadın halkının alın yazısıyla bir asansör köşesine sıkışırken, “kılıç artığı” olup vaktiyle kendi halklarının alın yazısından sağ kurtulmuş olanlar da başka bir

köşeye sıkışıyor. O kız ve Anadolu'daki "kılıç artıkları" aynı sessizliği paylaşıyor.

Otelin dışında ihtiyar bir kadın, karşiki sokağın yarı karanlık ağzında, komünist dönemden kalma bir önlük giymiş, caddeyi süpürüyor. Belli bir yöne doğru değil, bir o tarafa, bir bu tarafa savuruyor çalı süpürgesini. Sokağı değil, sanki aklını süpürüyor. İhtiyar kadın Erivan'da eksik kalan koordinatı tamamlıyor o gece, karanlığın içinde. Kuzeyde Ermenistan Ana, güneyde Kırangış Yuvası, batıda Ararat ve doğuda ihtiyar bir kadın: Kudurmuş bir nehrin getirdiği çamuru bu iç içe geçmiş dairelerden oluşan şehrin neresine süpürmesi gerektiğini bilemiyor...

“‘SOYKIRIM’ KELİMESİNİ TIRNAK İÇİNE ALSAM KURTARIRIM”

“Kırmızı Pazartesi hatırasıdır,” diyor Haygaram, telefonda. “Eskiden haftada bir gün hep birlikte sokakları temizlerdik. Bazıları hâlâ tek başına sürdürüyor bu geleneği. Ama gece gördüm dedin, değil mi? Enterasan. Zavallı ihtiyar başka bir şey süpürüyor olmalı.”

“Bir de şu kilise meselesi var Haygaram. Şehirde niye hiç kilise görünmüyor? Dikkat ettim, hep binaların arasında kalıyor.”

Haygaram belli ki telefon hattının diğer ucunda sessizce gülümsüyor:

“Çünkü Sovyetler boyunca dini ve dini mekânları koruyabilmek için, bir taktik olarak kiliseler, etrafı binalarla çevrilerek sak-

landı. Bu yüzden göremezsiniz. Yarın muhakkak bir nikâh vardır kilisede, gidip izleyebilirsiniz.”

Haygaram bunları aceleyle söylüyor telefonda. Sonra da soruyor:

“Siz bugün 1 Mayıs’a gitmeyecek miydiniz? Acele etseniz iyi olur.”

“Niye?”

“Görürsünüz!”

Yurttaş’a otel lobisinde içtiği “ser suç”unu* yarım bıraktırıyorum ve sokağa atıyoruz kendimizi. Benjamin uzaktan pantolon paçalarını toplaya toplaya geliyor. Erivan sokaklarında üç kişi koşuyoruz. Benjamin nefes nefese, “Bitmez canım hemen,” diyor ama belli ki söylediğine kendisi de inanmıyor. Saat 10.15’te oradayız ve evet, 10.00’da başlayan tören bitmek üzere. İlk Sovyet Ermenistan’ı Cumhurbaşkanı Alexandre Miyaniskan’ın heykeli önünde toplanan yaklaşık 100 kişilik kalabalık, belli ki son konuşmacıyı dinliyor. Benjamin’den tercüme etmesini bekliyorum ve fakat gözlerini ne kadar kısıp, bana dikkatli dinlediğini göstermek için iki kulağını ne kadar öne itse de bir türlü ağzı açılıp da bir şey söylemiyor. Ama bu kez onun suçu değil, hakikaten megafondan gelen ses duyulmuyor. Dört yol ağzındaki küçük meydanın etrafından gaza asıla asıla geçiyor arabalar, çöp kamyonları gürültüyle çöp topluyorlar, duraklayıp küçük kalabalığa bakan kamyonetlerin sürücüleri pencerelerinden fişkıran müziği kısmıyor bile. Muhtemelen hepsi megafondan söylenenleri ezbere biliyor.

Birbirlerine bitişip durmuşlar, şehrin ortasında. Çocuklar çok eskidenki bir coşkulu Sovyet çocukları fotoğrafını taklit eder gibi gülüyorlar ve balonlar uçuruyor heykelin geniş kaidesinin

* Ermenice: Şekerli kahve.

önünde. Üniformalı adamlar ve kadınlar neredeyse birbirlerine dayanarak duruyorlar ayakta. Çoğu 2. Dünya Savaşı'nın kahra-
manları. Ellerindeki Sovyet Ermenistan'ı bayrağını sallamaktan
yorulunca bastonlarını öbür ellerine alıp öteki elleriyle sallamaya
başlıyorlar bayrağı. Birkaç tane pankart dik durmaya çalışıyor ka-
labalıkta, Sovyet Komünist Parti üyelerinin geldikleri bölgeleri

1 Mayıs töreni... Artık kimse bu üniformalardan ürkmüyor.

gösteriyorlar. Her yıl 1 Mayıs'ta buraya gelip artık Vernisaj'da
alıcı bulamayan madalyalarını takıp göğüslerine, duruyorlar, gi-
derek cılızlaşıyor alkışları. Kimsenin umrunda değiller doğrusu.
Şehir, hâlâ tatil olan 1 Mayıs'ın tadını çıkarıyor ılık yataklarında.

Tören hızlıca bitiyor ve bitkin Sovyetler kendilerini en yakın banka atıyor.

İhtiyarlar, bu kadar uzun hayat hikâyesini birine anlatmak için yaşamış da sonunda anlatacak yeterince insan bulamamış gibidirler dünyanın her yerinde. Ama Erivan’da daha da fena; bu ihtiyarlar, bu şehirde kimsenin onların hikâyesini dinlemek istemediğinin kesinlikle farkında. Yurttaş’ın elinde fotoğraf makinesini görünce madalyalarıyla poz vermek, kimsenin dinlemediği hikâyelerinin hâlâ kıymetli olduğunu anlatmak istiyorlar bize. Sorsak da sormasak da...

“Yok zaten Talat Paşa Yahudi idi, biz bilirdik.”

Bastonunu, göğsünü dolduran madalyalarla “saklayan” Arsak Sarkisyan, Türkiye’den geldiğimizi duyunca derhal Azeri Türkçesiyle konuşmaya başlıyor:

“Türkler böyle bir soykırım yapmazlardı. Jön Türklerin hepsi Yahudi idi. Onlar bozdu Ermenilerle Türklerin arasını.”

Kırlangıç Yuvası’ndaki Müze Müdürü Barseghian Lavrenti geliyor aklıma. O da Kürtlerin esas suçlu olduğunu söylemişti. Nasıl bir şeydir bu? Niye Ermeniler Türkleri bu işin kıyasına çekmek isterler? Nasıl bir psikoloji bu?

Arsak Sarkisyan’ın yanında, kendisiyle de konuşulmasını sabırla beklediğini gösterecek kadar sabırsızlaşan ihtiyar kadın giriyor söze:

“Türkler, bizi Azerilerden daha çok severler aslında.”

Adı Bapian Annik. 84 yaşında. Göğsünün madalyalı tarafını bana döndürüyor, sormamı istiyor. Bir hayat duruyor orada, soruyorum madalyaları elbette:

“İşçi kahramanıyım ben. Kimya endüstrisinde 48 yıl çalıştım. Eskiden 30 yıl çalışanları onurlandırılırdı. Bu madalyalar işçi kahramanı madalyaları.”

Ömürlerini verdikleri, belli ki hâlâ kendileri için anlamlı olan bu simgeleri terk etmediklerine göre, bu töreni yetersiz bulmuş

olmalılar, diye düşünüyorum. Oysa Bapian Annik hiç de benim gibi düşünmüyor:

“Çok doyurucu bir tören oldu. Ruhen çok doyurucu.”

Gülüyor, tereddütsüz gururlu. Belki de ihtiyar insanlar hayatı başka bir yerinden görüyor. O baktıkları yerden, yoksunluğu üzerine çokuluslu reklam afişleri geçirilmiş Erivan görünmüyor. İronik bir biçimde, tören boyunca bütün bu insanlar son derece affili, camlı, cilalı yeni belediye binasına arkalarını dönerek dinliyorlar eski şeflerini. Oysa kimse artık onların hâlâ cankulağıyla dinledikleri bu üniformalı konuşmacılardan korkmuyor.

Çoğu konuşmak için yaklaştığında votka kokusunu beraberinde getiriyor. Bu trajedinin ağırlığını beraber sırtlamak istiyorum onlarla, birkaç dakikalığına. Üstelik olay yerindeki tek fotomuhabir olan Yurttaş'ın fotoğraf makinesinin varlığı, hâlâ fotoğraflarının çekildiğini bilmek o kadar hoşlarına gidiyor ki ayrılamıyoruz oradan. Çocuklarla yaşlı bir kadının arasına, banka oturuyorum. Gülüşüyoruz çocuklarla birbirimizin dilini bilmediğimiz için. Sadece anlıyorum ki nereden geldiğimi soruyorlar. “İstanbul,” diyorum. Öteki yanımdaki kadın birden bağırıp ellerini çırpmaya başlıyor. Kadın yüzünü yüzüme yaklaştırıp hesap soruyor:

“Sen bizim Konstantinopol’ümüze nasıl İstanbul dersin! Sen nasıl İstanbul dersin!”

Acilen olay yerinden ayrılıyor. Bapian ve Arsak arkamızdan bakıp el sallıyorlar ve sanırım kendilerinin fotoğrafını çeken tek fotoğrafçıyı kaçırdığı için kadına çıkışıyorlar...

“Yetiştirdiniz mi?” diye soruyor Haygaram. “Yetiştik. Sorma, birkaç gündür unutmuştum, sağolsun içlerinden biri azarlayınca hatırladım tekrar Türk olduğumu,” diyorum. Benjamin abarta abarta beni azarlayan kadını anlatıyor. Bu “ayıptan” kendini uzaklaştırmak için “şaşıra şaşıra.” Haygaram, Benjamin’i artık tanıdığı için özel Benjamin filtresini çalıştırıp sakın dinliyor,

bana bakıyor. Müstehzi gülüyoruz karşılıklı. Yine de bir açıklama yapmak zorunda hissediyor Haygaram:

“Anlıyorsunuz, değil mi? Bu Türklerden ahlaki bir beklenti. Bir nezaket bekliyor insanlar. Yaşadıklarının, acılarının tanınmasını istiyorlar. Siyasi olmaktan çok duygusal bir mesele onlar için. Bunun olmadığını gördükçe de öfkeleniyorlar. Bütün Türklere öfkeleniyorlar.”

Öfkenin daha çok Diaspora Ermenilerine ait olduğunu sandığımı söylüyorum Haygaram’a. Başını “hayır” anlamında sallıyor:

“Diaspora Ermenileri sorunu büyütüyor, Ermenistan ekmek derdinde’ diskuru Türkiye’nin yaptığı bir propaganda. Türklerden acılarının tanınmasını, tarihin kabul edilmesini beklemeyen bir tek Ermeni bulamazsınız. Dünyanın hiçbir yerinde bulamazsınız bunu. Ermenistan’da da. Ama Türkiye bu ihtiyacımızı ‘milliyetçilik’ olarak göstermeye çalışıyor, toprak istediğimizi, bu yüzden soykırım konusunda sert politikalar güttüğümüzü düşünüyor. Bunlara inanıyorsunuz, çünkü başka bir şey duyma şansınız yok.”

Otel lobisinin sehpası üzerindeki Ararat konyaklarımız bize yaklaşan ve buralı olmadığı her halinden belli bir orta yaşlı beyefendinin adımlarıyla titriyor bardaklarda. Tüccar olduğu altın yüzüğünden olduğu kadar gülümsemesinden de belli.

“Kusura bakmayın, rahatsız etmek istemem ama...” diyor Türkçe. Oturmak için izin isterken hemen bir şaka yapıyor durumuyla ilgili:

“Bir toplulukta Ermeni’yi nasıl tanırırsınız? Hiçbir şey yapmanıza gerek yoktur. O birazdan gelip size Ermeni olduğunu söyler nasılsa.”

Arto Bülent Kilimli, Türkçe konuştuğumuzu duyduğu için ve Haygaram’ın cümleleri arasında geçen, “diaspora” sözcüğü yüzünden geliyor masamıza. Gelir gelmez de, eski bir İstanbul Ermenisi olarak ve belli ki bir süredir bizi dinlediği için 1915’le başlıyor söze:

1 Mayıs töreninden çıkmış eski "kahraman"...

“Ben diyorum ki, benim dedem yok. Ama zaten ben yaşta-kilerin hiçbirinin dedesi yok. Hadi benim anneannem kötü kadındı diyelim. Hepimizin mi anneannesi kötü kadındı!”

Gülüyor ama konuya böyle şakalarla dalıvermesi belli ki Haygaram’ın hoşuna gitmiyor. Önce kişisel bir hoşlanmama diye düşünüyorum ama sonra olayın rengi değişiyor. Çünkü Arto Bülent Kilimli, Paris’te yaşayan bir Ermeni diasporası olarak buraya iş yapmak için mi geldiğini sorduğumda kendisi için Ermenistan’ın anlamını söyleyiveriyor:

“Benim için Ermenistan turistik bir yer. Niye yatırım yapayım? Para kaybetmek için mi? Burada müthiş yolsuzluk var.”

Belli ki Haygaram bu “tuzu kuru” diaspora tüccarlarına biraz gıcık:

“Siz diasporadakiler de ayrıcalık istiyorsunuz yatırım yaparken!”

Kilimli, hep bana doğru konuşuyor. Sanki ikimiz İstanbullu olduğumuz için Haygaram’ı dışarıda bırakıyor konuşurken:

“Buradakiler kapitalizmin acemisi. İş yapmayı bilmiyorlar,” diye devam ediyor Arto, “Hem zaten ben kendimi buradan ziyade Türkiye’ye ait hissediyorum.”

Erivan’a birkaç oyun, birkaç müze için gelen Arto biletleri gösteriyor:

“Nasıl buraya ait olayım? Bak, gideceğiz oyuna. Dillerini bile anlamıyorum. Başka bir Ermenice konuşuyorlar burada. Zaten mesele kendini Türkiye’ye ait hissetmeyenlerden çıkıyor.”

Haygaram’ı ya da tüm Ermenistan’ı kastediyor. Tartışma böylece başlıyor. İkisi de birbirini, birbirinin geldiği tarafı suçluyor Türkiye ile varılamayan mutabakattan dolayı.

Demek diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasında böyle bir gerginlik var, ilk kez görüyorum. Oysa sanıyordum ki Ermeniler yekparedir konu Ermenilik olunca. Bu ayrımın, gerilimin nasıl bir şey olduğunu aylar sonra anlayacağım. Şimdilik

Haygaram'ın konuştukça gerilen ama sakın kalmaya çalışan yüzüne bakıyorum. Arto, Ermenistan'la ilgili pek de iyi olmayan yorumlar yaptıkça Haygaram muhtemelen aynı şeyleri kendisi de düşünmesine rağmen ülkesindeki olumsuzlukları Arto gibi Paris'ten gelen zengin bir Ermeni tüccardan duymaya katlanamıyor. İşin tuhaf yanı, dünyanın bambaşka yerlerinde yaşayan iki Ermeni, Ermenice değil, ancak Türkçe anlaşabiliyor.

Onlar konuşurken aklıma 1 Mayıs töreni sırasında sözü geçen Jön Türkler meselesi geliyor. Ermenilerle ilgili İstanbul'da yazılar yazarken niye bunu merak etmediğime şaşıyorum.

Bendeki bu ilgisizliğin tuhaf bir yanı var. Sanki baştan ayarlanmış gibi, hakikaten merak etmiyorum. Kötü bir şeyler olduğunu biliyorum ama öğrenmek istemiyorum. Türk olmakla ilgili baş etmem gereken bir meseleye daha katlanamamakla ilgili bir şey sanki. Ayrıca, öğrensem de bir şey değişmeyeceğini düşünüyorum. Nihayetinde artık yaşanan o eski acının anlamı değişmiş durumda. Onlar için bir kimliğin demir çekirdeği, Türkiye için bir siyasi iddia meselesi. Bulaşmak istemiyorum sanki bu işe. Merak etmedikçe, meraksızlığımı Anadolu topraklarında zaten tarih boyunca kan döküldüğü bilgisiyle meşrulaştırınca bu meseleden kurtulacağımı sanıyorum. Detayları bilme zorunluluğumuz var mı?

Yıllardır üzerine yazdığım Kürt meselesi, yaptığım bütün röportajlar geliyor aklıma. Oralarda da Türk olmama öfkelenen insanlarla konuştum. Yıllar içinde öfkeli Kürtlere bir gazeteci ve bir insan olarak güven vermem gerektiğini öğrendim. Ama onların öfkeleri başka türlüdür. Birbirini boğazlayan iki kardeş olmamızdandır belki, bir tür sıcaklık vardır. Bağırış çağırış, vurdulu kırdılı, sert ama tanıdık bir sertlik, ne olursa olsun bir tür “biz” duygusu sarar cevaplayanın da soranın da etrafını. Burası,

Ermeniler öyle değil. Tarihin bir noktasında durduğu, donduğu için ilişki, o vurdulu kırdılı, birbirine öfkeli olsa da birbirini bilen tanıdıklık duygusu yok. Birbirinin yüzünü unutmuş kardeşler gibiyiz. Uzak düştükçe birbirinin öfkesini, dilini unutmuş kardeşler gibi. Belki de ihtiyarlar bu yüzden daha sıcak geliyor bana. Beni, benim yüzümün benzediği yüzleri, konuştuğum dili hatırlıyorlar. Belki de o yüzden onlar hep daha fazla acı çekmiş olsalar bile daha çok affetmek istiyorlar Türkleri. Jön Türklerin Yahudi olmasını belki de o yüzden o kadar istiyorlar. Gençler o yüzden daha yabancı geliyor bana belki. Önceki kuşaklardan sadece tek bir hikâyeyi dinledikleri için ve ihtiyarlardaki derilerinin altına kazılı Anadolu'luk onlarda olmadığı için. Anadolu'nun boğaz boğaza kardeşlik matematiğini anlamak gençler için imkânsız olmalı. Bu acayip matematiği anlatmak ihtiyarlar için bir ömür daha alacağından...

“Duydunuz mu?”

“Efendim?”

Bir süredir dinlemediğim için, Arto'nun bana söylediği şeyi kaçıyorum.

“Bir gün diyorum, belki Paris'e de gelirsiniz. Diaspora ile konuşmaya.”

“Hııı... Tabii tabii,” gibi bir cevap veriyorum.

Geçiştiriyorum. Çünkü içimde bir şey rahatsız oluyor. Bu konuyla ilgilenmek istemiyorum. Ayrıca, benden nefret etmeye ayarlı insanlara soru sormak yeterince yormuş beni Erivan'da, bir daha böyle bir işi tekrar edeceğimi hiç sanmıyorum. Üstelik bunun bir de Türkiye'ye dönüşü var. “Soykırım” sözcüğünü hiç geçirmeden nasıl yazacağım şimdi ben Ermenistan'ı? “Hep tırnak içine alsam kurtarır,” diye düşünüyorum. Bunu yazıyı kurtarmak için bir numara olarak düşünüyorum önceleri, doğrusu

bu. Ama kendimi de bu işe bulaştırmamak, yazıya aklımdan geçen soruları sızdırmamak için bütün gördüklerimi tırnak içine almaya çalıştığımı fark etmiyorum. Ve kesinlikle Paris'e filan gitmiyorum.

“BAVULLARINIZI AÇAR MISINIZ LÜTFEN!”

Gelin ile damat alınlarını birbirlerine dayayıp yeminlerini ediyorlar. Kapıda bir Hummer cip, gelinle damadı balayına götürmek için bekliyor ve Benjamin’in söylediğine bakılırsa Ermeni kadınları kiliseye mini etekle yeni yeni gelmeye başlıyor. Ve evet kilise, etrafı binalarla çevrili olduğu için ancak bir cephesinden görünüyor. Bir halk, belki de binlerce yıl boyunca öğrendiği kendini gizleyerek yaşama bilgisinin mimarisini sergiliyor. Gizleyerek ve nar taneleri gibi çoğalarak...

Gelin, dini törenden sonra kilisenin kapısında bir narı yere atıyor. Nar dağılıp taneleri saçılınca etrafa, nar gibi gülüyor gelin... Bir kez daha nar taneleri kadar çoğalacak onun gövdesinden bir halk. Nar taneleri gibi çoğalıp onlar gibi dayanacak

birbirine. Kırıldığında da dağılacak etrafa ve gizlenecek kilisenin görünmez yerlerine kaçıp giden nar taneleri gibi. Dağılıp, kaçıp, gizlenip çoğalırken kalbinde neyi saklı tutacak peki bir Ermeni?

İhtiyar kadınların evi bisküvi gibi bir şey kokar. Şefkatli ve ılık bir kokudur bu; bisküviyi çaya batırmak gibi. İnsanı onların evinde çocuk yapan budur, bu ılıkılık. İyinin ve kötünün, doğrunun ve yanlışın kalmadığı bir yaşın evidir orası. İyilikle yaşlanmış, bir ömre birkaç hayat sığdırmayı başarmış ihtiyar kadınların kucığına herkes sığabilir. Bu kucakta, bu evde o kadar çok şey birikmiştir ki siz de kendi hayatınızı bulabilirsiniz orada, aradığınız soruların cevaplarını, her türlü kafa karışıklığı için hikâyeler ve

ruh pası için her türlü sabun... Bu yüzden o kadınların evleri bisküvi gibi bir şey kokar. Şefkatli ve ılık bir kokudur bu; bisküviyi çaya batırmak gibi. Çünkü çaya batırılmış bir bisküvinin en güzel ve en doğru şey olduğu zamanlardaki kadar kolaylaştırır hayatı, bütün çıkmazları... Bu yüzden o kokuyu alırsınız, hiç bisküvi olmasa da o evlerde.

Sevimsiz toplu konutlara benzer yapıların arasında neredeyse kayıp zannettiğimiz binayı bulduktan sonra çıplak beton duvarlı, yamru yumru merdivenlerden çıkarken zamanın evine geri yol-
ladığı bir ihtiyar kadınla konuşacağımız belli oluyor. Zaten 84 yaşındaki Gabudikyan'ı hep öyle tanıtıyorlar:

Ermenistan'ın en yaşlı kadın şairi!

Onun hakkında başka şeyler de söylüyorlar:

Bağımsızlık sonrasını da anlayabilen bir şair!

Anıt kadın!

Ermenicenin en lirik şairi! Ulusal simge!

Ama kapı açılıp da hastabakıcı hanım bizi onun yanına alınca görülüyor ki, düşkün, vazgeçmiş bir yaşlı kadınla değil, en kalitelisinden sefa meraklısı bir koca hanımla birlikte olacağız. Masaya güzelce dizilmiş konyak bardakları, bir şişe Ararat konyağı, pastalar, çerezler ve belki Ararat konyağı yetmez endişesiyle alınmış bir şişe nar şarabı. Belli ki Silva Gabudikyan en az Türkiye'den gelen gazetecileri beklediği kadar, o içki şişesinin kapağının açılacağı anı da bekliyor. Saygılı bir mesafeyle davranacağım âdet olduğu üzere, en azından plan bu. Ama o kadar yorulmuş ki kafam, daha ziyade bir anneanneye dert yanar gibi başlıyorum söze. Bir haftada bir halkı anlamaya çalışmak haksızlık. Ama anlatmak zorundayım Ermenilerin kalbini gazetede. Ararat'a sadece İncil'de ismi geçtiği için değil, Ermeni ulusunun kuruluş hikâyesini Nuh'un Gemisi'ne dayandırdığı için bağlı hissettiklerini... Ermenilerin atası Hayk'a dayanan bu varoluş hikâyesini onurla, Ermenilerin varlığını ezele ve ebede bağlamakla

Gabudikyan'ın masasında Ararat konyası ve nar şarabı.

ilgili olduğunu, tarihin kavşaklarında hep yok olmak tehdidiyle karşılaşmış bir halkın Ararat’a bakarak bu dünyada hep var olacıklarına yemin ettiğini...

Giderek kendi kendime konuşmaya başlamış olmamı, kafa karışıklığımı manasız bir samimiyetle masanın üzerine koyuvermemi eğlenceli buluyor herhalde. Gülmeye başlıyor. Müstehzi gülümserken konyakları dolduruyor yavaş yavaş. Kadeh kaldırıyor:

“Barev!” diyor, “Merhaba!”

Evet, durup biraz sakın olmalıyım. Yavaş yavaş derken... Ben daha kadehi ağızma götürürken o, tak, bir tane atıyor. Konyağın tatlı bir yangınla boğazından kaymasını bekliyor, tadını çıkarıyor ve hakikaten de anneannemmiş gibi teselli etmeye başlıyor beni:

“Siz çok zor bir zamanda geldiniz küçükhanım. Bu ülke bütün bir yaşama sistemini değiştirdi. Ardından çok canımızı yakan Karabağ savaşı geldi. Sonra 1988’deki deprem... Elli bin kişi öldü, ülkenin yarısı yıkıldı. Kapalı sınırlar yüzünden yardım gecikti. Bağımsızlık ilan edildiği gün, bütün bu sıkıntıların on beş yıl süreceğini kimse düşünmemişti. Biz küçükhanım, dört yıl elektriksiz yaşadık. Bu ülke, dört yıl mum ışığında yaşadı. Giysileriyle yatıp kalktı bütün halk. Ülkenin dörtte biri göç etti. Siz küçükhanım, işte böyle şeyler yaşamış bir halkın ruhunu anlamaya çalışıyorsunuz.”

Kendi bardağını bir kez daha dolduruyor yavaş yavaş. Küçükhanım’ları ağızında şeker dolaştırır gibi dolaştırıyor. Gülümsemesine rağmen anlaşıyor ki yeni geçirdiği kalp krizinin sağlık tereddüdü halkına dair konuşuyor olmanın kederinin yanında pek cılız bir dert gibi kalıyor. Evin içine, camının ardı naylonla kaplı pencereden turuncu bir ışık doluyor. Yağmur yeniden yağmaya başlıyor. İkinci konyağın boğaz yangınının ezdiği sesiyle devam ediyor:

“Demek Ermenistan’ın ruhunu anlamaya çalışıyor

“Demek Ermenistan’ın ruhunu anlamak istiyorsunuz. O zaman size dört bin yıllık bir hikâye anlatmam gerek. O yüzden acele edip konyağımızı içmeliyiz.”

İkinci konyağı bitirdiğinde artık bir yaşlı kadın gibi sırtını kamburlaştırarak değil, muhtemelen 50’li yıllarda yaptığı gibi bir dirseğini masaya dayayarak, alttan bakarak ve kadeh tutan elini ileri uzatarak konuşmaya başlıyor. Pencereden görünmeyen uzaklara bakıyor:

“Ancak ruhu olan halklar bulanık zamanları atlatabilirler. Bizim ruhumuz... (Duraklıyor, dönüp gözlerimin içine bakıyor.) Ve sizinki küçükhanım, çok dalgalandı. Ama biliyorsunuz, hiç değilse iki halkın da bir ruhu var.”

Sözleri şehrin kenar mahallesinde kaybolmuş bu evi bir masal evine, oturduğumuz odayı dünyanın merkezine çeviriyor. Her sözcük masaya birer taş gibi düşüyor. Konyaktan aldığı yudumlar yavaşlıyor. Tepeyi aşmış, düz yola çıkmış biri gibi artık, yavaş yavaş yürüyor, yürüyoruz. Yüzüme bakıp uzun uzun gülümsüyor. Bir şey görüyor yüzümde muhakkak, eskilerden bir şey, çok gerilerde kalmış bir gayret, bir rüzgâr, efkârla hatırlanan, özlediği bir şey. Ama bunlardan bahsetmek yerine sorguya geçiyor:

“Köylere gittiniz mi?”

“Bir hafta boyunca yağmur...” diyecek oluyorum, hemen tutup elimden köylere götürüyor beni:

“Bir gün giderseniz çobanlar, süt sağan kızlar göreceksiniz. Adlarını sorduğunuzda size ‘Ophelia’ ya da ‘Hamlet’ diyecekler. Biliyorum, siz soykırımla ilgili sorular sormaya geldiniz buralara. Ama biz acı ile yaşamıyoruz sadece. Dünyanın, insanlık tarihinin iyiliklerini de önemsiyoruz. Burası iki yüz yıl önce Shakespeare çevirmiş, okumuş bir ülke! Bu, bir şey demektir, önemli bir şey demektir.”

“Ama soykırım bir kimlik meselesi değil mi aynı zamanda? Acıdan kimlik yapmak bu ülkede doğacak çocukların bile kim olacağına karar vermek anlamına gelmiyor mu? Bu doğacak çocuklara bir haksızlık değil mi?”

“Siz 1915’i henüz anlamıyorsunuz küçükhanım. O sorunun içinde tüm bir Ermeni toplumu var. Başka halklar kendi ulusal sorunlarıyla yaşamayabilirler. Ama bu sorunu bilmeyen, içinde hissetmeyen kimse Ermeni sayılmaz. Doğru, haksızlık olabilir bu. Ama insanların birbirlerine bağlanmaya ihtiyacı vardır. Neyle olursa olsun.”

Konuşmasının ortasında durup Yurttaş’a bakıyor. Bana değil, ona soruyor:

“Nâzım’ı tanır mıydınız?”

Yurttaş gülüp cevap vermem için bana bakıyor. Ben sadece doğum tarihlerimizi söylüyorum. Konyaktan büyük bir yudum alıyor, ilk kez ihtiyarlıyor:

“Kusura bakmayın. Bu, psikolojik bir şey. İnsan ne kadar ihtiyar olduğunu fark etmiyor. Sanıyorsun ki senin gördüklerini herkes gördü.”

Sonra fotomuhabir arkadaşım Yurttaş’a dönüyor ve ona söylüyor:

“Sen Nâzım’a çok benziyorsun!”

Flörtçü bir bakışı var şimdi Silva’nın, çünkü Nâzım’ı, saçlarını, gözlerini, boyunu posunu anlatıyor. Bir gün Tiflis’te nasıl şerefine kadeh kaldırdığını, kendisine, “Sovyetler’in en lirik ve en güzel şairine!” diye nasıl seslendiğini... Duvardaki gençlik fotoğrafı canlanıyor sanki, Nâzım her buluşmalarında yaptığı gibi onu yanağından öpüyor. Biliyorum, çünkü yanakları ne kadar buruşmuş olursa olsun kızarıyor. Belki de ihtiyar insanların içinde güzel zamanlardan yapılmış sığınaklar vardır. Yaşanmış güzel anılar ihtiyaç duyulduğunda yeniden yaşanmak için ihtiyarlara sığınakların kapılarını açıyordur. Belki insanlar oldukları yaşlara o güzel anlar hatırlanıp bittiğinde geri dönüyordur, muhtemelen olduğundan daha da ihtiyar olarak. Silva Gabudikyan tekrar konuşmaya başladığında çünkü, şimdi daha yaşlı bir an evvelden:

“Nâzım’la şakalaşırdım. Her karşılaşmamızda, ‘Topraklarımızı geri verin,’ derdim. O da gülerek cevap verirdi:

“‘Devrimden sonra!’ Şakalaşırdık işte. Hatta bir gün, ‘İki toplum o kadar iç içe geçmiş ki, benim ailemde de Ermeni olabilir,’ demişti. Ben de cevap verdim, ‘Sen Ermeni olabilirsin!’ diye. ‘Nereden çıkardın?’ diye sordu. Dedim ki, ‘Çünkü sen bir dâhisin!’” Duraklayıp pencereden dışarı bakıyor. Birkaç dakika sadece yağmur konuşuyor. Sonra kendi kendine mırıldanıyor:

“Eski günler... Şimdi torunların fotoğraflarına bakıyoruz... Ne diyorduk?”

Konyaklar yeniden doluyor elbette.

“Peki, o eski günlerde mi daha iyi bir Erivan vardı sizce, yoksa şimdi mi? Torunlarınız mı daha iyi bir hayat yaşıyor yoksa siz mi?”

“Van’dan göçenlerin acısını, Stalin döneminin zulmünü yaşadık biz. Ama 2. Dünya Savaşı zaferinin coşkusuyla sıkıntılarımızı unuttuk. Şimdiki nesil Sovyet döneminin iyi yanlarını göremedi. Zengin çocukları için iyi bir sistem bu elbette, ama biliyorsunuz küçükhanım, burası fakir bir ülke.”

Halkı ne yaşarsa onu yaşayan bir yüzü var Silva Gabudikyan’ın. Konyak kadehinin ardında bu yüzden birden yoksullaşıyor yüzü sanki. Kabarık, kıvrık saçları, yemin edebilirim, solup düşüyor. En çok da “gidenler” söz konusu olduğunda çöküyor çizgileri:

“Son elli yıldır propaganda buydu, bütün dünya Ermenilerini bu topraklarda yaşamaya çağırıyorduk. Astrofiziğin dünyadaki kurucusu, ulusumuzun onuru ve onurumuzun simgesi Victor Hampartsumyan vardır. Biz bu topraklara, ‘Öyle bir yer ki, yıldızlar Hampartsumyan’ın dilinde konuşur,’ derdik. Ama şimdi gidiyorlar. Durmadan gidiyorlar...”

Ağlayacak gibi sanki. Devam ediyor toparlayıp kendini: “Şiirlerimiz halklarımız içindi. Milliyetçi olduğum sanılmasın. Ama bir insan kendi halkını sevmiyorsa başka halkları da sevemez.”

Silva Gabudikyan hâlâ halkını “aktif, bir biçimde seviyor. Son yaptığı politik faaliyet, devlet nişanını yolsuzlukları gerekçe göstererek reddetmek. Ama bunlardan değil, aşk şiirlerinden bahsetmeyi daha çok seviyor. “Bütün kadınlar aşk şiirlerimi ezbere bilirler Ermenistan’da. Bundan büyük bir gurur var mı?” diye soruyor kadehler arasında.

Ve nihayet, doğal sürecin sonunda nar şarabı açılıyor. Hepimiz sarhoş olmadan önce fazla zamanımız kalmadığını düşünerek en çok sormak istediğim soruyu soruyorum Gabudikyan’a:

“Ya Ararat? Yani Ermenilerin Ararat’ı?” Biraz duruyor. Nar şarabının kırmızısını gezdiriyor avcunda:

“Ararat... Ulaşamadığımız bir dağdır Ararat. Biz ondan uzak kaldıkça güzelleşen. Hepimizin kalpleri onun dibinde gömüldür.”

Kadehe, pencereden uzaklara bakmayı bırakıp yine gözlerinin içine saphıyor gözlerini:

“Küçükhanım, Ararat sizin için bir yükseklik meselesidir. Bizim içinse bir derinlik meselesi!”

Bu şiiri, bu anlamı hazmetmemi beklerken kadehlerimizi dolduruyor neşeyle ve bardağını havaya kaldırırken yüzüme bakarak gülüp Türkçe söylüyor:

“Hadi! Eyvallah!”

Hava bir haftadır ilk kez açıyor. Silva Gabudikyan sarhoşu Yurttaş, Ermenistan Ana Heykeli’nin olduğu tepeye çıkmamız, mutlaka Ararat’ın fotoğrafını çekmesi gerektiğini söylüyor.

“Gerek yok artık,” diyorum, “biz Ararat’ı gördük.”

Kırmızı yanaklarımızla durup Ararat’ın olması gereken yöne doğru, gri boşluğa bakıyoruz. Dağın silueti belirir gibi oluyor azıcık. Ve elbette yağmur yeniden başlıyor. Benjamin söyleniyor âdeti olduğu üzere:

“Bi’ görebilseydiniz Ararat’ı, çok iyi olacaktı ama...”

Artık ona kızmıyorum. Sadece gülerek şakalaşıyorum:

“Bi’ bulamadın bize şu Ararat’ı be Benjamin!”

Ermenistan defterinin son sayfalarına kargacık burgacık şöyle yazıyorum:

İyi ki Ararat bize kendini göstermedi. Bilge dağ; bir bildiği var elbette. Muhtemeldir ki o büyümlü dağ bizim cismini değil, Ermenilerin onda ne gördüğünü görmemizi istedi. Bunu anladığımıza kanaat getirdiğinde de silkinip bulutlardan, bir göz kırpıp yenden yokluğa çekildi.

Ülkem... Ne çok kalp gömülü dibinde. O çorak topraklar ne çok sevgi ve kederle anılıyor uzaklarda. Her gün uzaklarda birileri için daha da güzelleşiyor stepler. Ve bunu bilmeden, duymadan bile biliyoruz aslında orada yaşarken. Yoksa neden Güneydoğu'daki yaşlı adamlar -hayret, şimdi hatırlıyorum bunu- bakıp bakıp taş yapılara, cümlelerin gerisini hiç getirmeden, "Bu binaları Ermeni ustalar yaptı. Bir daha kimse bu kadar güzelini yapamadı," desin? İzmir'in sıcağında balkonlarda eteklerini yelleyen kadınlar niye ikide bir, "Rumlar binaların arasını aralık bırakırdı ki denizin esintisi şehre girsin. Ah! Şimdi öyle mi yal" diye söylensin yelpazelenirken? Fethiyeli ninem muhakkak, "gidenlerden" bahsediyordu. "Biz döşeğe çarşaf geçirmeyi, turşu kurmayı hep onlardan öğrendik," derken. Niye hiç sormadım ona "gidenlerin" kim olduğunu? Niye şimdi hatırlıyorum hatırladığımı bilmediklerimi? Gövdemde, öğrenmeden bildiğim bir bilgi uyanıyor sanki.

Ülkemin kalbi... Ne çok kalp gömülü dibinde. Biliyorlar aslında "gidenlerin" olduğunu ve saklıyorlar kalplerinde onların kalplerini. Aslında herkes bilmeden biliyor gidenlerin uzaklardan bu topraklara kadeh kaldırdığını. Hakikaten toprağın altında, dağların, Ararat'ın dibinde ne olduğunu biliyorlar. Sessizce. Halklar sessizce hatırlar. Çok sessizce...

Ülke, unutmaz aslında. Toprak da. Bellek silinmez. Sadece ne hatırlaması gerektiğini bilir. Ta dibinde...

"Bavullarınızı açar mısınız lütfen?"

"Neden?"

"Arama yapmamız gerekiyor."

Askeri darbenin bize öğrettiği bir şeydir; bir sivil polise iki ke-re soru sorulmaz, ne derse o yapılır. Ayrıca Ermenistan yorgunusunuzdur, bir an önce eve dönmek istersiniz. Tartışıp yıpranmak yerine, "sakıncalı memleketten" gelen valizlerinizi x-ray'e koyarsınız ve bu hadisenin bir an önce bitmesini beklersiniz. Eğer

benim gibi sevimliliğinize güveniyorsanız sadece gülümseyerek şöyle şeyler sorabilirsiniz:

“Hakikaten bomba filan getiren oldu mu Ermenistan’dan şimdiye kadar?”

Sessizlik. Israr edeceğiniz tutabilir tabii:

“Yani adamlar ekmek derdinde de o sebepten soruyo...”

Sivil polisin hiç de yüz vermemesinden ötürü sesim giderek küçülüp yok oluyor sorunun sonuna doğru. Üstelik bir de, “Ermenilerden şüphelenmemeyi teşvik etmek” gibi gayrımüşru bir tavır sergilediğim için belki, polisin suratı iyice asılıyor. Nazik ve mesafeli bir biçimde teşekkür ediyor, bavullarımızı böylece geri alıyor. Yurttaş, “Kuzey Irak’tan geldiğimizde de aynı noktada almışlardı bizi, hatırladın mı?” diye soruyor, “Her nasılsa bu *rastgele* aramalarda hep de bizi seçiyorlar.” İki sivil polis arkamızdan öyle bir bakıyor ki nereden geldiğimizi hatırlıyoruz. Tıpkı “Cheers” adlı barda işletmecinin “İstanbul’u Konstantinopol diye değiştirerek bizi “Türk” yapması gibi, bu bakışlar da şimdi bize “yeterince Türk” olmadığımızı söylüyor. Böylece o yazının altından geçiyoruz:

“İstanbul’a hoş geldiniz!”

Böylece bir sarsıntıyla hatırlıyorum:

Bütün o konuşmaları “tercüme” etmek gerekecek. Neden? Şundan...

BENİM ‘SEVİMLİ’ ERMENİLERİM

“Sen nasıl olur da Ermenistan’ı sevimli gösterirsin!”

“Nasıl oraya gidip, üstelik bu yetmiyormuş gibi, bir de yazmaya cüret edersin?”

“Sen nasıl bizim en yüksek dağımız Ağrı’ya Ararat dersin?”

İnsanlıkla ilgili birçok şeyi anlamam.

Tanrı’yı, hepimizi seven, sevimli bir dede olarak tasavvur etmek varken, niye asabı bozuk, ürkütücü, sürekli bizi izleyen bir ahlak bekçisi olarak hayal ederler? Bu onları sadece mutsuz ederken.

İnsanlar arası hiyerarşiyi içlerine bir güzel sindirip sonra da bütün hayatları boyunca en üsttekilere yaranmak için nasıl çırpınırlar? Bu onları yorgun düşürüp aşağılarken.

Nasıl kutsal ilan ederler bazı şeyleri ve sen bu konuda sorular sorunca neden bu kadar sinirlenirler? Bu çok yalnızlaştırıcı olmasına rağmen.

İnsanlar güzel güzel yaşamak varken neden faşist olur? Son derece can sıkıcı bir şey olmasına rağmen.

Kendisine benzemeyenleri merak etmek yerine neden yok olmasını isterler farklı olanın? Bunu yaparken şımarık çocuklara benzemelerine rağmen.

Bütün bu soruların cevaplarıyla ilgili onlarca salonda onlarca konuşma yapmış, kitaplar yazmış olmama rağmen aslına bakarsanız anlamıyorum. Hissettiklerini hissedemiyorum esasında.

Ermenistan yazı dizisinin yayımlandığı günlerde de anlamadıklarına bir yenisi eklendi. E-mailler çoğunlukla aynıydı:

“Niye onlar hakkında iyi şeyler yazıyorsun?”

“Niye o insanları iyilermiş gibi gösteriyorsun?”

Öfkeden çıldırıyorlardı. Erivanlıları dövmeden geri gelmiş olmama bir anlam veremiyorlar, bu yüzden mümkünse bir köşede kıştırıp beni dövmek istiyorlardı sanki.

Gazetecilik yaparken genellikle “dayak isteyen” konulara buluştum. Tehdit, öfke, hassas sınırlarda dolaşmak nedir, bilirim. Ama bu kez gelen tepkilerde bir gariplik vardı. Tartışmıyorlardı, ne düşündüklerini söylemiyorlardı, küfür ederken kendi sloganlarını atmıyorlardı. Sadece duymak istemiyorlardı. Ben bir kapıyı aralamışım da onlar kapatmak istemiş gibi. Anlattıklarım ile itişiyorlardı. Uykudan kaldırılmış çocuklar gibi huysuzdular. Düpedüz huysuzluk ediyorlardı.

Üstelik gazetenin başı belaya girmesin diye elimden gelen “tercüme-yi” de yapmıştım. “Soykırım” sözcüğünü hep tırnak içinde kullanmıştım. Ama ne yalan söyleyeyim, Türkiye’nin resmi söylemi olan “sözde soykırım” lafını da hiç etmedim. Çünkü ne “soykırım” ne de “sözde soykırım” demek istiyordum. Derdim, hakikati, siyasi terminolojinin, politik tartışmanın önüne

koyan üçüncü bir dil bulmaya çalışmaktı. “Bu konularla ilgili biri olarak benim bile aklımda bir şey yoksa,” diye düşünüyordum, “acaba hakikaten toprağın bir belleği var mıdır?”

“Çok teşekkür ederiz. Buralarda pek çok olaylar olmuştur. Ermeniler gitmiştir. Yazık olmuştur. Sağ olasin.”

Bu kadar... Muhtemelen uzun uzun düşünülmüş, iyice ölçülüp biçilmiş, birkaç gün boyunca kararlaştırılmış kısacık bir e-mail. Bir dede torununa yazdırmıştı Doğu illerinde. Ama ne torunun ne de dedenin adı vardı elektronik mektubun altında. Dedelerinin anlattıklarını bana aktaran ve sınırın açılmasını isteyen gençlerin mektupları arasında tek başına duruyordu. Söyleyecek çok şeyi olan ve hiçbirini söylememeye karar vermiş bir kısacık not. Ararat’ın Erivan’dan ayrılmadan önceki göz kırpmış kadar kısacık...

Yüzlerce kez Doğu illerine gitmiş olmama rağmen niye bir kez olsun bu meseleyi sormadığımı düşündüm, niye bir kez olsun konunun açılmadığını. O taş binaların kimler tarafından yapıldığını bilmeme rağmen üstelik. Genel olarak bir zulüm olduğunu bilmeme rağmen niye bu kayıtsız sessizlik?

Van Gölü’nün ortasındaki Ahtamar Adası’ndaki Ermeni kilisesinin duvarlarındaki işlemeler geliyor aklıma.

Diyarbakır’daki sokak arasında sıkışıp kalmış kilise, İstanbul’da kendi kendine çürüyen eski, taş binalar...

“Ne güzel yapmışlar, değil mi abla?”

Trafik sıkışıklığında boğucu sıcakta beklemekten sıkılan taksici şoförü göğsünü direksiyona yaslayıp ön cama doğru uzatıyor boynunu. Harbiye’deki eski, taş binaların kararan yüzlerine bakıyor.

“Efendim?”

“Hep Ermenilerindi bunlar, biliyorsun değil mi? Bir de şu yenilere bak. İnsan özenir biraz be. Yapamıyorsun madem, bari olana bak, heba olmasın, de mi? Onu da yapmıyorlar. Türk’ün işi hep yıkmakla.”

“Ermeni misiniz?” diye soruyorum amatör mimari meraklısı şoföre. İrkiliyor:

“Yok canım! Türk’üz elhamdürillah! Yok yani, binalar güzel de onun için söylüyorum.”

“Ne oldu bu binaların sahiplerine?” diye soruyorum, küçük bir deney olarak. Sessizlik. Yanlış bir komut aldığı için kendi kendini kapatan bir bilgisayarmış gibi beyni, donuk bir sessizlik. Sonra:

“Numara kaç dediydin abla?”

“Tamam, burası,” diyorum taksiciye, “şu ‘Sebat’ yazan apartmanın önünde ineceğim.”

Şoför eğip başını, o eski, taş binalardan birine girişime bakıyor. Ben mi Ermeni’yim acaba? Yoksa onu mu Ermeni zannettim? “Tüh!” mü?

Kapıda durmuş, “Oooo,” diyor her zamanki gibi, kollarını açıp sert sarılıyor, her seferinde olduğu gibi. “Arkadaş, bir gün kemiklerim kırılacak,” diyorum, aldırıyor, kolunun altına alıp kızı gibi, odasına götürüyor beni. “Güzel oldu bence yazı dizisi,” diyor, “yemek ısmarlıyorum sana. Ermeni lokantasına gidiyoruz seninle.”

“Bana Ermeni deme, bıktım artık,” diye başlayıp anlatıyorum hem Ermenistan’da hem de Türkiye’de başıma gelenleri. Epey gülüyoruz. Caz bardaki tanıdık yüzler meselesi aklıma geliyor, anlatıyorum. Bu kez acı acı gülerek, “Her gün biri geliyor benim büroya da. Elinde Ermenice bir yazı, bir belge. ‘Acaba ben Ermeni miyim?’ diye soruyorlar. Son bir yılda çok çoğaldı bu. Enteresan.”

Tanıdığımız, bildiğimiz bazı insanların aslında Ermeni “dönmesi” olduğunu söylüyor. İçlerinden biri çok ünlü, eski bir müzisyen, benim yakın bir arkadaşımın da babası. Şaşıyorum. Hiç böyle bir şey konuşmadığımıza eminim. Ama zaten niye konuşalım? Kimlerden olduğumuz ne fark eder? Ama niye açılmadı konusu?

“Şu Fransa’daki yasa tasarısından haberin var mı?” diye soruyor.

“Hangi tasarısı?”

“Eylül-ekim gibi meclise getirecekler. Ermeni Soykırımı’nı tanımayanlar suçlu sayılacak. Var mı böyle bir şey yahu? Olabilir mi? Deli bunlar. Fransızlar da bunlara uyuyor.”

Fena halde kızmış. Ama sonra yemekler yeniyor, e geçiyor, neşelenip ayrılıyor. Merdivenlerden inerken sesleniyorum:

“Bu arada bir daha senden mihmandar isteyen ne olsun Hrant. Adamın beni sattı, kaldık Benjamin efendiyle.” Kahkahası eski, taş binanın merdivenlerinde çınlıyor...

Bu etnik köken meselesini oldum bittim pek sevemedim. Soğuk Savaş sonrası dünyasının önüne atılmış bir yün yumağı olduğunu düşünürüm hep; hep zavallı halkların oynayıp dolandıkları, dolaştıkları ve hep kan dökülmesine, sadece silah tüccarlarının daha çok kazanmasına yarayan bir endüstri gibi gelir bana. Bugüne bugün demokratik sosyalist olduğuma göre de zaten ideolojik olarak kurtulmuş sayılırım bu konuyu düşünmekten, böyle düşünüyordum en azından. Ama taksicinin sessizliği? Benim meraksızlığım? Binaların ve insanların öncesizliği... Öncesiz bırakılmak. Bu işte bir iş var.

O günlerde büyük anneannem gelmeye başladı akıma sık sık. Bir yerlerden bahsederdi geldiğimiz. “Saraylı” olduğumuzu da her seferinde eklerdi. Çok sonraları benim taktığım yakut yüzü-

güyle oynaya oynaya, “İnciler, elmaslar hep yolda heba oldu,” derdi. Hangi saraydı bahsettiği? “Önce”, hep bir masaldı. O anlatırken masal zamanının sona erip de “gerçekliğin” başladığı anı çok iyi hatırlıyorum. Cumhuriyet’in ilk öğretmenlerinden olması, çok güzel olan kızlarının hepsini okutması, tren istasyonları, Atatürk öldüğünde ağlaması, çok ağlaması... “Sonrası” son derece düzenli bir şekilde geliştirdi hikâyenin, ama “öncesi” Kaf Dağı’nın ardında kalırdı.

Türkiye’de birçoğumuz için böyledir bu. “Bizimkiler” denen eskiler, bir yerlerden gelmişlerdir hep ya da bir tür kesilme vardır onlara dair anlatılan hikâyelerde. Ülkenin kuruluşundan öncesi hep bir masaldır, eksik, fazla anlatılan, içine icnilerin, elmasların, mor üzümlü bağların, her yerin yemyeşil olduğu günlerin karıştığı. Anlatıla anlatıla o “önce” ile bağınız da masal olur. Sizinle ilgili değildir olup bitenler, bir masala aittir yaşananlar, yarısı gerçektir, yarısı hafızası bozuk ihtiyarların mırıldanması. Hatırlanması gereken bir şey değildir. Hatta unutulmamıştır bile. Sadece yoktur. O öncenin hakikati sorulduğunda, tıpkı taksici gibi, bakışlarınız donar. Çünkü Türkiye arkasına hiç bakmadan yürüyen, göğüs dışarı, omuzlar geri, gözler hep ileride genç bir adam gibidir. Hep genç kalacağını sanan bir adam gibi.

Öncesi, “resmi olarak” Osmanlı’dır. Tuhaf bir ilişkidir kurduğumuz. Kötü padişahlar, iyi padişahlar, ezberlenmesi gereken tarihler, niyeyse öğrenip durduğumuz deli padişahlar, ahlaki çöküntüsünü kaplumbağaların üzerine mum yakıp dolaştırmalarıyla öğrendiğimiz bir saray. Lise bittiğinde o kadar iflahınız kesilmiş olur ki bu manasız ezberden, bir daha kimsenin ağzını açıp “tarih” lafını etmesini istemezsiniz. “Önce” ezberlenmesi gereken, size sınavlarda sorulan, sorulduğunda cevabı verip içinizden boşalttığınız bir kâbus gibidir ve kesinlikle sizinle hiçbir ilgisi yoktur.

Üstelik Türkiye’de “bugünde” o kadar çok şey olmaktadır, o kadar çok şey bir anda değişmektedir, o kadar kanlı hikâye

cereyan etmektedir ki bir de o eski defterleri açmak istemezsiniz. Biz “yeni sayfalarda” yaşamaktayızdır. O eski yapraklar ilkokul öğrencilerinin sol sayfaları gibidir, hep kenarları kıvrık. Biz sağ sayfadayızdır, serin, beyaz, yazılmayı bekleyen.

Bu “kesik” tarih algısının yarattığı boşluk, zamanla çarpık bir önceyi bilme/yaratma arzusu da yaşatır insana. Birden en çok okunan kitaplar arasına girebilir mesela “Osmanlı’da seks”, “Harem’de aşk” kitapları. Bir anda tarihinizi röntgenlerken bulabilirsiniz kendinizi, Türklerin elma çayı içtiğini sanan Avrupalı turistler gibi. Ya da “Osmanlı döneminde ne güzeldi, azınlıklar çok mutlu yaşayabiliyordu” dediğinde imparatorluk âşığı tarihçiler, bunun doğru olduğunu sanabilirsiniz.

Zaten bir entelektüel, duyarlı, ülkesinin makûs kaderini değiştirmeye çalışan bir insan olarak kendinizi o ana kadar “Türklük” denen kanla karışık muammaya mesafeli hissetmişsinizdir. Tıpkı Almanların kendilerine “Alman” demeyi tercih etmemeleri gibi. Siz “o kadar da Türk” olmadığınıza göre ne olup bittiğini bilmeniz de gerekmez. Ayrıca insan yorulur...

Türk olmak yorucu bir şeydir. Her gün kendimizi ayakta tutmaya çalışırız. ÜÇ darbe, siyasal İslam, Kürt sorunu, ekonomik krizler, kadın-erkek eşitsizliği, “jeopolitik konumumuzdan kaynaklanan özel durumumuz” yüzünden sürekli tehdit altında hissetmeyi öğreten bir dış politika, ülkemizin benzersiz olduğu için açıklanamaz olduğu sanrısı, dünya üzerindeki trajikomik yalnızlığımız, her uluslararası futbol karşılaşmasında Viyana kapılarına yeniden dayanıyormuşuz milli hissi, turist kızları kendilerine âşık ettiklerinde kendilerini fethiçi Osmanlı kahramanı gibi hisseden Türk erkekleri ve her Müslüman olup Türk vatandaşlığına geçen Hristiyan’ı hayret ve tebrikle manşetlere çıkaran ucuz gazeteler...

Türkiye’nin bugünkü yönetme politikası ne kadar karışıkça geçmiş iyönetme politikası da o kadar karışık olduğu için bula-nıktır içlerimiz “öncemizle” ilgili.

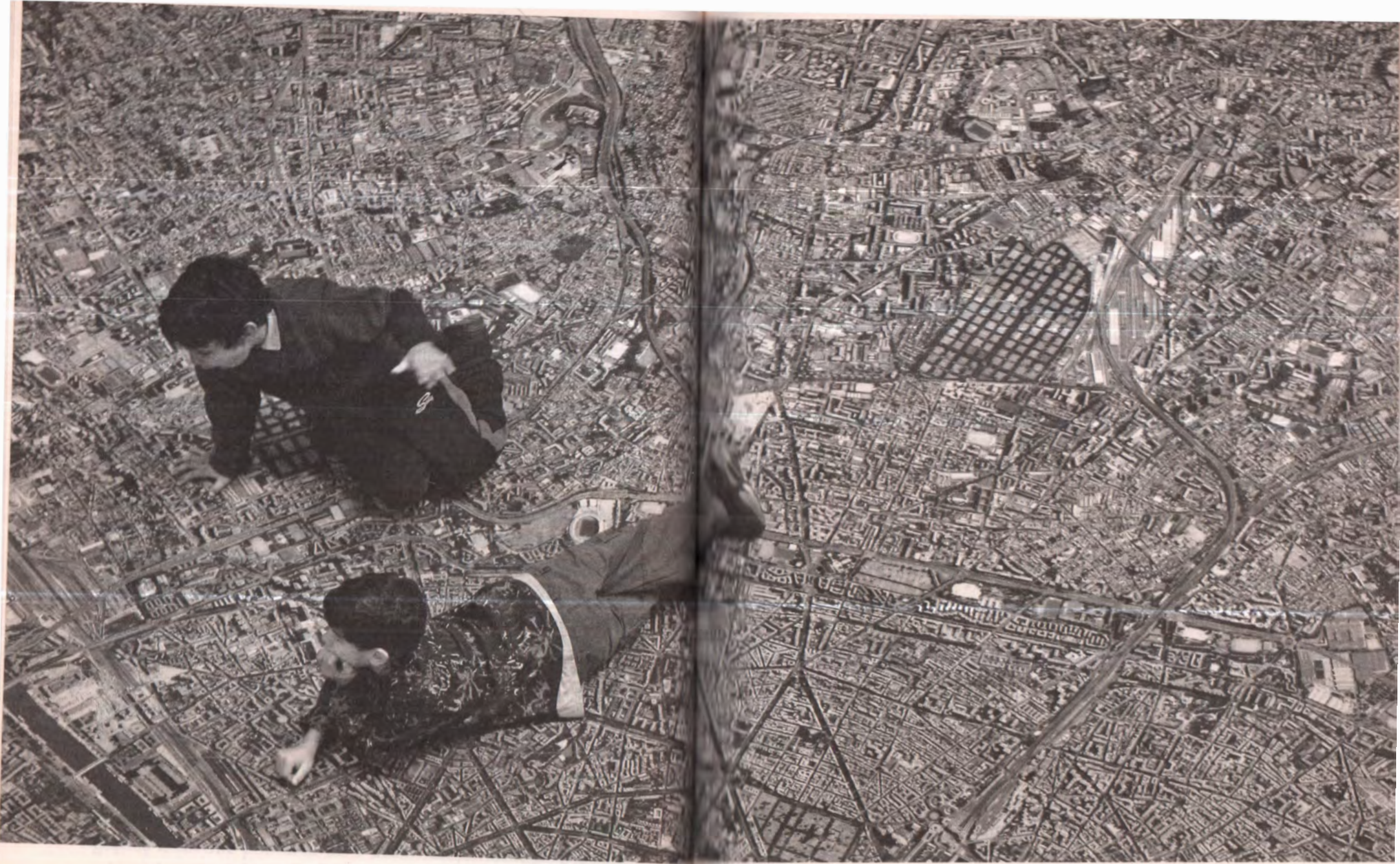
Bir de sizden “Özür dilemenizi” bekleyen Ermeniler çıkınca ortaya... Kimin suçu için? Neden biz? Biz orada bile değildik. Bizden ne istiyorlar? Biz onlara bir şey yapmadık ki...

Hafıza kesinlikle tek kişilik bir şey değildir. Seninle birlikte hatırlamazsa bir başkası, senin hatırladığın aslında yoktur, olmamıştır, yok olur. Hep birlikte unutmaya kararı alabilir bir ülke. Sonunda bir kişi bile hatırlamaz olanları. Hatırlayanlar da ismini bile vermeden “Sağ olasın” deyip geçer bir e-mail’le, kendisiyle birlikte hatırlamaya çalışana.

Evet, toprağın bir belliği vardır ama kişilerin hatırladıklarından değil, halkların hatırlamaya karar verdiklerinden oluşur. Unutulmaması mümkün olmayanlar, görülmemesi imkânsız taş binalar gibi gözünüzün önünde dursa da bir vakum yaratılır hafızanızda. “Ermeniler buradaydı,” dersiniz, cümlelerin gerisi halkınızın kabul ettiği tarih tarafından emilir. Geriye “lekesiz bir aklın ebedi günışığı” kalır... Tertemiz bir geçmişin kör edici parıltısı...

Evet, toprağın bir belliği vardır. Doğurduğu çocukların hatırlamaktan korkmayacağı yaşı beklerken dağların dibinde uyuyan... Bazı dağların daha yüksek olması bu yüzdendir belki. Onlar dibinde daha çok hatıra taşırlar... Ve Ağrı, ilkokulda öğrendiğimize göre, Türkiye’nin en yüksek dağıdır.

* Alexander Pope’un “Eloisa’dan Abelard’a” adlı şiirinden.

Paris, 2006. Şehir haritası üzerinde çocuklar.

2

**“Sürekli suçlandığınız için hiçbir şey
hissetmiyor olabilirsiniz.”**

“PARİS ÇOK İYİ OLACAK.. ÇOK İYİ OLACAK”

Günlerce beklemem gerekti yazmak için. Ne yazacağımı bilmediğim için değil, tam tersine, bildiğim için yazamıyordum. Paris’ten döneli günler olmuştu ve hazırlamam gereken yazı dizisi öylece bekliyordu. Çünkü bu konuda ben ne düşünüyorum, başlarken onu söylemem gerekiyordu. Ve ne yazacağımı bildiğim için yazamıyordum.

Yazamıyordum çünkü...

“Türklüğe hakaret etmek” diye yeni bir ceza kanunu maddesi getirmişlerdi. Ülkenin muhafazakârlaşmasını, giderek daha çok milliyetçileşmesini eleştiren herkesin tepesinde bu kılıcı sallandırıyorlardı. Etnik, dini ya da fikri azınlıklarla ilgili söz söyleyen

herkes, cahil ve aşırı milliyetçi grupların “meşru” hedefi haline getirilmişti. Milliyetçi-muhafazakâr basında, internet sitelerinde ben de dahil birçok yazar hedef olarak gösteriliyorduk. Ama ciddiye almak zordu. Yazarlar hakkında söylenenler o kadar ilkel bir faşist söylemin parçalarıydı ki tartışılabilecek bir şey yoktu. Yazarlar hakkında, “Türklüğe hakaret ettikleri” gerekçesiyle yapılan tuhaf suç duyuruları savcılar tarafından takip edilemeyecek kadar tuhaftı. Çok hızlı gelişen olaylarla ilgili yazılar yazmak, giderek bir kaleciye döndürmüştü hepimizi; bize doğru atılan şutları kurtarmaya çalışıyorduk. Gelişen süreci soğukkanlı, sakın ve doğru bir biçimde değerlendirmek güçleşiyordu. O günlerde gittiğimiz yeri, o yerin ne kadar trajik olacağını kestirmenin imkânı yoktu, diyemem. Ama sanırım çoğumuz aklımıza kötü şeyler getirmek istemiyorduk. İşler yeterince zordu. Bir de kötü kehanetlere hiç ihtiyacımız yoktu.

Yazamıyordum. Çünkü apar topar gittiğim Paris’ten, Ermeni diasporasıyla konuşmaktan döndüğümde gördüklerimi yazmak giderek zorlaşıyordu. Çünkü yol, olması gerektiği gibiydi...

Bir yolculuk eğer gerçekten bir yolculuk ise yolcunun sorduğu sorulara cevap vermez. İyi bir yolculuk, yolcunun sorularını değiştirir. Benim de sorularım değişmişti.

Ülkesiz insanlar, ülkesizliklerinin içlerinde yarattığı boşluğa hep bir tutku mu yerleştirmek zorundalar? Hepimiz bir yere mi ait olmak zorundayız? Bir tutkuya?

Ülkesizliğin ülkesinin sınırları hep niye gerçek bir ülkeden daha büyüktür? Ülkesizlerin ülkesi niye hep en güzeldir?

İnsanlar, dedelerinin anlattığı bir ülkeyi geri isterken aslında neyi isterler? Hiç görmedikleri bir ülkeden nasıl ağlayarak söz edebilirler? Gitmesi uçakla üç saat sürecek bir ülke onlardan nasıl

bu kadar uzak olabilir? Türkiye'ye gelmekten neden korkarlar? Korktukları, Türkiye'ye gelmek midir ya da?

Kurbanın öfkesi sadece faile midir? Öfke nasıl tahrip eder aklı ve hissi?

Bizim sorumluluğumuz onların yaşadığı acıyı hissetmek midir? Bu kadar politikleşmiş bir konuda artık insanlardan kişisel hisler beklemek mümkün mü?

Ben artık, Paris'ten sonra ne hissediyorum? Hissettiğim bu ağırlık hissi ne? Ne yapmam gerekiyor geçmesi için?

Sorular değildi beni yoran. Yavaş yavaş içime yerleşmeye başlamaları ve cevapların içime sızmaları, cevapları yazmaya başlamaktan korkmamdı. Ya da yazamamaktan...

Sadece Ermenistan üzerine yazmaktan dolayı bile yeterince tepki almıştı gazete. Şimdi bir de daha "sevimsiz" olan diasporayı "sevimli göstermek" gibi bir tehlike vardı ortada.

... Nasıl düşmanı anlamaya çalışırsın! Bir de utanmadan bunları nasıl yazarsın! Üstelik Türkiye aleyhine bir yasa maddesi Fransa meclisinden geçerken, nasıl olup da diasporaya "hain" ya da "kalles" demekten başka bir şey yapmaya kalkarsın ?

Olaakları tahmin ediyordum. Yazacaklarımı ne kadar inceltsem de olaakları engelleyemeyeceğimi de... Gördüklerimle yazmamam gerekenler arasında sıkıştığım için yazamıyordum. Çünkü şunları yazmak istiyordum:

Söz söylemek, insanlığın yüreğine bir kürekle dalıp pası, pusu kaldırmak, bulanıklık yerine berrak hakikatleri koymaktır. Hakikatli söz, insanlar öfke ve nefretin gürültüsünde gözlerinin yarı-

sını yitirmişken onlara gözlerinin kayıp yarısını verendir. İnsanlığın ortak kederini, birinin acısını diğerininkine yeğ tutmadan, birini suçlayıp diğerini topyekûn masum ilan etmeden anlatabilmektir hakikatli sözün derdi.

Sözün büyüüdür bu: Gözyaşını birleştirir, kahrkahaları birbirine ekler. Büyüsü, ölenle öldürenin aynı acıyı çektiğini söyleme cesaretinden gelir. En iyi bu topraklar bilmez mi öldürenin öldürdüğünü ömrünce sırtında taşıyacağını? Öldürenin de ölenin de kabul etmeye cesaret edemediği budur aslında. Nefretin cephanesini bitirecek olan da...

1915 yılında, bu topraklarda karanlık bir yaz yaşandı. Kim suçluydu, kim daha güçlüydü, doksan yıl bu konuşuldu. Mesele şu ki konuşanlar bizler değildik. Hepimiz, hikâyelerini eksik ya da fazla anlatan hayaletlerin çocuklarıydık yalnızca. Ama biliyorduk, o yaz bizim de utandığımız, yaşananlara koyulacak ad üzerinde kavga ederken eksik bir yasla geçıştirdiğimiz bir şeyler olmuştu. Oysa biliyoruz, bu topraktan sökülüp gitmiş her şey bu toprağın canını acıtıyor; bal gibi biliyoruz aslında. Bilmediğimiz şu:

Biz konuşmuyoruz, bizim yerimize hayaletler konuşuyor hâlâ.

İnsanlığın kederi ya da kaderi karşısında efendi duranın sözü nazik olur. Bir tek bağırıp çağırانların sözleri keskin ve kabadır. İşte keskin ve kaba olanın yerini hakikatli sözün alabilmesi için, öfkeli hayaletlerin seslerinin yerine yaşayanların sözlerinin geçebilmesi için Ermenilerle, Ermeni diasporası ile konuşmak gerekiyor artık. Hayaletlerin çocuklarıyla...

Çünkü mahkeme önlerinde yazar resmi yakanlar bizi ne kadar temsil ediyorsa “Ya soykırımı kabul et ya da yok ol,” diyenler de uzaklardaki Ermenileri o kadar temsil ediyor aslında. Ve bu gürültü yüzünden Avrupa’nın diplomasi masalarında, strateji

kurumlarının koridorlarında pazarlık konusu yapıyor hepsi “bizim” olan ölülerimiz. Hayaletler birimizin “suçunun”, diğerinin “masumiyetinin” kanıtı olarak çekiştirilip duruyor. Ve belki de çekiştirildikleri için bu kadar öfkeli.

Hepimiz yorulduk artık. Uzaktakiler, orada, ölülerle yaşamaktan yorgunlar. Biz, burada suskunluğumuzdan bitkiniz. Düşmanlıklarımız gücünü, korkularımızdan alıyor.

Korkular, korkunun aniden üstüne gidilerek mi geçirilir yoksa yavaş yavaş mı?

Sudan korkan çocukları birden denize mi atmalı yoksa kendi zamanını mı vermeli onlara?

Suya atıldıkça yüzleşiyor muyuz gerçeğe yoksa bir daha o gerçeği hiç görmek istemeyecek kadar korkuyor muyuz korkularımızdan?

Türkiye’ye, sokaklara baktıkça ikincisi gerçeğe daha yakın geliyor bana. Bu yüzden hikâyelerin anlatılması gerektiğini düşünüyorum hep, yavaş yavaş. Eğer bir acıya koyduğumuz ad, o acının anlatılmasını imkânsız kılıyorsa önceliği ada değil, hikâyeye verecek konuşmak gerekiyor. Hikâyenin adını ortaklaştırmadan önce hikâyenin kendisini ortaklaştırmak gerekiyor.

Anlatacaklarıma şaşırmanızı diliyorum. Çünkü hayret, insanın en temiz halidir. Şaşırp merak etmenizi diliyorum. Merak edip dinlemenizi. Çünkü hayaletler artık uykularına dönmek istiyor. Çünkü hayaletlerin yaşayanlardan daha çok konuştuğu topraklarda yaşamak beni, sizi, hepimizi, farkına varmıyoruz belki ama, müthiş yoruyor.

Oysa plan bu değildi. Plan, Hrant’ın Ermenistan’dan döndüğümde sözünü ettiği, Fransa’da çıkması beklenen yasa tasarı ile ilgili röportajlar yapmak, diasporanın sert politikalarının

Türk ve Ermeni halkları arasındaki ilişkileri nasıl zorlaştırdığını anlatmaktı. Hrant, Fransa’da “soykırımın” varlığını kabul etmeyenlerin cezalandırılmasını öngören Fransız Meclisi kararına çok kızıyordu. Bu yasa çıkarsa protesto etmek için gidip Fransa’da “Soykırım olmamıştır,” diyeceğini, cezası neyse çekeceğini söylüyordu. “Halkların konuşmasını engellemek için ellerinden geleni yapıyorlar,” demişti Fransa için tavsiyeler almaya gittiğimde. Bir yandan da diaspora ile konuşmaya gittiğime seviniyor, “Çok iyi olacak, çok iyi olacak,” diyordu.

“Çok iyi olacak. Çok iyi olacak” diyen diğer ses de Yurttaş’ındı. Kasım 2005’teki Şemdinli olaylarının ardından Kürt meselesi üzerine yaptığımız röportajlardan sonra Temmuz 2006’da gittiğimiz Lübnan’dan yeni dönmüştük. İsrail saldırısından sonra mihmandarsız kaldığımız Güney Lübnan yollarında, bombalanmış bir Hizbullah hastanesinde röportaj yaparken, “Bir gün de normal bir memlekete gidebilecek miyiz acaba?” diye söyleniyordu. Bu yüzden “Paris’teki Ermeni diasporasıyla konuşmaya gidiyoruz,” dediğimde “*O-oo Champ Elysees*” şarkısına başlamadan önce şöyle demişti:

“Allah’ım nihayet *medeniyet!*”

Yurttaş için o günlerde “medeniyet”, bombaların patlamadığı, çamursuz ayakkabılarla kahve içebildiğin yer anlamına geliyordu ve Paris kesinlikle “medeniyetti.” Yurttaş ayakkabılarından ve fotoğraf makinesinin lenslerinden Ortadoğu tozunu temizlerken ben Hrant’tan konuşacağım kişilerin isimlerini istiyor ve bu kez mihmiandar konusunu sağlama almaya çalışıyordum. “Isabelle müthiş kızdır,” diyordu Hrant, “çok seveceksin.” O günlerde ne Paris’te başıma gelecekleri ne de aylar sonra Isabelle ile İstanbul’da neden buluşacağımızı biliyordum. Neden sonraları çok ama çok yorgun hissedeceğimi de... Dediğim gibi, Paris için yola çıkarken bu yolculuğun sonunda başımıza gelecekler hiç hesapta yoktu.

“ÜÇ TÜRLÜ ERMENİ VARDIR”

“Ben size dememiş miydim? İşte geldiniz Paris’e.”

Gare du Nord’un karşısındaki cafe’nin bir türlü sığışamadığımız Fransız ölçülerindeki masasında durmadan bir şeyler devirdiğim için “Hı hı... Evet,” diyebiliyorum sadece. Tıpkı Erivan’da söylediğim gibi. Aynen öyle ve aynı kişiye. Arto Bülent Kilimli kaderin kendisini galip çıkardığı bu bahsi kazandığı için memnun:

“Ben size ta Erivan’da söylemiştim, hatırlayacaksınız.”

“Hatırlıyorum...” diyorum. “Bu Ermeni meselesi bana ağır gelmişti, gelmek de çok istemedim. Kafam karışmaya başladığı için hiç de devam edesim yoktu doğrusu,” diyemediğim için, sadece kısa bir cevap veriyorum:

“Doğru, haklısınız. Siz kazandınız!”

Mağlubiyeti kabul etmem onu daha da keyiflendirince soruyor:

“Pekiii... O zaman ne yapıyoruz şimdi?”

İstanbullu zarif Türkçesiyle tam bir Anadolu gibi davranıyor Arto Bey. Artık Paris onun evi, biz de onun misafirleriyiz. Ağırlanacağız.

“Vallahi biz,” diyorum, Yurttaş’la ikimizi kast ederek, “biz şimdi mihmandarımızla buluşacağız.”

“Hıı,”sı uzayınca ekliyorum:

“Sizinle de buluşup konuşmak isterim, müsait olduğunuz bir zamanda.”

Yüzü yeniden gülüyor Arto Bey’in:

“Bizim eve gideriz. Size göstereceğim çok ilginç şeyler var. Sonra bir lokantaya götüreceğim sizi, ardından bir kitapçı. Sonra da...”

Program belli ki çok önceden hazır edilmiş, sormamız bekleniyormuş. Ben Paris’te bunca Anadolu misafirperverlik karşısında ne yapacağımı bilemediğimden, Yurttaş da Paris boyunca bir türlü sığışamadığı dar cafe masaları sebebiyle kıvranıp duruyoruz yerimizde. Arto Bey diaspora üzerine genel kültür bilgilerini vermeye başlıyor. Ermenilerin yaşadığı mahalleleri, o mahallelere gidersek nasıl davranmamız gerektiğini, Türkiye’den geldiğimizi söylemeden önce dükkân sahibinin, Türkler hakkındaki görüşünü anlamaya çalışmamızın iyi olacağını anlatıyor:

“Çünkü üç türlü Ermeni vardır: Birincisi, Türkiye ile ilişkisi olanlar. İkincisi, Türkiye’yi bilmese de Türklere karşı makul olanlar. Üçüncü ise Türkiye’ye hiç gitmemesine rağmen korkanlar. Konuştuğunuz kişinin hangi gruptan olduğunu iyi anlamamız gerekir.”

Korkanlar mı? Neyden korkanlar? Bunu soramıyorum çünkü saatime bakıp durduğumu gören Arto Bey, hızla kalkıp gitmeye hazırlanıyor:

“Beni arayacaksınız o zaman. Aradığınız zaman ben sizi istediğiniz yerden gelip alacağım”

Elimi sıkarken bir daha söylüyor gülerek:

“Nasıl bildim ama geleceğinizi? Ermeniler işte böyledir, bir kere tanışırsanız bir daha hiç ayrılmazsınız.”

Gülerek hakkını teslim etmekten başka çarem yok. Ne de olsa şimdiye kadar hem Paris’e geleceğim hem de Ermeni konusunun peşimi bırakmadığı konusunda haklı. Arto Bey’in gidişine bakarken bir anda atladığım bir ayrıntı geliyor aklıma. Arto Bey’in ismi. Erivan’da konuştuğumuzda eğer kendisi hakkında yazı yazacaksam “Arto Bülent Kilimli” ismini kullanmamı istemişti. Eğer kendisinden bahsedilecekse Türkçe isminin yazıda mutlaka olması gerektiğinin altını çizmişti, ben de öyle yapmıştım. Niye? Bu isim ısrarı onu hangi Ermeni grubuna sokuyor? Bu neşeli tüccarın hikâyesi ne? Acaba bizim bilmediğimiz hikâyesinde...

“Evet arkadaşım, ne yapıyoruz?”

Yurttaş sonunda bulabildiği son derece asimetrik oturma şeklinin verdiği asap bozulduğuyla soruyor. “Elimizde hiç Ermeni yok kardeş. Mihmandarla buluşmamıza da var daha,” diyorum. “Anlaşıldı,” diyor, “burada yillanacağız.” “Yok,” diyorum, “Avrupa’ya gelen her Türk’ün yaptığını yapacağız.”

“Neymiş o?”

“Türkleri bulacağız.”

“Kadın hak’katen korkuyormuş meğer! Anlayamadım başlangıçta, ama Türklerden korkuyormuş basbayağı.”

Metin Ümit’le Türk mahallesi boyunca yürüyoruz. Burası, bütün Avrupa’daki diğer Türk mahallelerine benziyor: Konsantre meyve suları gibi. Türkiye’nin herhangi bir yerinde göremeyeceğiniz kadar Türk “özüyle” yüklenmiş. Türkiye’de bu kadar

“Türk” mahalleler görebilmek için belli şehirlerin belli mahallelerine gidip belli bir noktada durmanız gerekebilir. Bu tür göçmen mahallelerinin Türkiye’yi pek de anlatmayan konsantre halleri yüzünden olmalı Batılıların Türkiye’den gelenlere “Hiç Türk’e benzemiyorsunuz,” demesi. Hatta bir keresinde “Türk’e hiç benzemediğine” dair bir “iltifata” mazhar olan genç bir kadın gazetecinin şöyle cevap verdiğini hatırlıyorum:

“Teşekkür ederim!”

Avrupalı Türklerin de “Türk’e” benzememek gibi bir meselesi vardır yani. Karmakarışık bir psikoloji...

Türk mahallesi boyunca yürürken oraya buraya selam veren Metin Ümit de aslında pek “Türk’e benzemiyor.” Ama belli ki bu Paris Ermenileri için yeterli olmuyor, ondan korkmamalarına yetmiyor ya da...

Metin Ümit, Türkiye Kökenli Yurttaşlar Derneği (ACORT) örgütünün yöneticisi. ACORT, eski sol geleneğin köhnemiş kültüründen, sekterliğinden kurtulmuş bir dernek. Fransa’da yaşayanların Fransa’daki hayata ve siyasete katılması gerekliliğini savunuyor. Etnik ya da dini farklılıklar değil, “yurttaşlık hakkı” üzerinden politika yapılması gerektiği fikrini örgütlemeye çalışıyor. Metin Ümit’in ve derneğin derdi, uzaktaki Türkiye için değil, yaşanan yer olan Fransa’daki olumsuzlukların değişmesi için, Fransa’da politika yapmak. Bu yüzden işte, milliyetçilikten ve milliyetinden bu kadar sıyrılmaya çalışan Ümit, tanıştığı bir Ermeni kadının kendisinden korktuğunu anlatırken hâlâ bu tepkiye anlam veremiyor. Şaşkınlıkla anlattığı kadının hikâyesinden sonra gülerek ekliyor:

“Çağırdık, toplantılarımıza geldi, gece eğlencelerimize geldi. Çok duyulandı sonra. Bana sarılıp ağladı hatta.”

Ama Metin Ümit’e göre Paris’teki Ermeni diasporası o kadar da Türklere sarılıp duyulanma meraklısı değil:

Metin Ümit, Fransa'daki Ermeni-Türk ilişkilerini anlatıyor.

“Fransa Meclisi 2001’de Ermeni Soykırımı’nı tanıyan yasayı geçirirken dernek olarak Türkiye’nin bu tarih sayfalarını açması, tartışması gerektiğine dair bir söylem tutturduk. Tamam, tabii ki Türkiye’den tepki geldi. Bunu öngörmüştük zaten. Ama ön-görmediğimiz ve bizi şaşırtan bir şey oldu. Bu tavrımıza rağmen buradaki diaspora bizimle hiç konuşmak istemedi.”

Ümit, ne Türkiye’den ne de Paris’teki Ermeni diasporasından olumlu bir yaklaşım görmemelerinin yanı sıra bir de “öfkeli Türk gençleri” meselesi olduğunu anlatıyor:

“Ne zaman 1915 anması olsa, her 24 Nisan’da Paris’te Türkiye’den gelen milliyetçiler tarafından bir karşı gösteri düzenleniyor. ‘Soykırım yalandır’ gösterileri. Buradaki gençler de gidip katılıyor. Sanmayın ki Türk tezini savunmak gibi bir dertleri var. Çoğu neyin ne olduğunun farkında değil, tarihi bilmiyor. Ama göçmenliğin ve yoksulluğun getirdiği sıkıntılarla birikmiş bir öfkesi var gençlerin. Gösteri oluyor diye gider, zaten bir şeylere, birilerine bağırarak istiyordur. Bağırır gelir. Böyle gösteriler bu-

radaki yoksulluk öfkesinden çok besleniyor. Ama bu gösteriler yüzünden Fransa’da da bütün Türkler Ermenilere hakaret ediyor zannediliyor.”

“Ermeni soykırımını” inkâr edenlerin suçlu sayılacağına dair Meclis kararı ile çatışmanın keskinleştiğini anlatıyor Metin Ümit. Kesinlikle Türklerle Ermenilerin, Türkiye Ermenileri ile Ermenistanlıların birlikte tepki vermesi gerektiğini anlatıyor:

“Fransa’da Fransız sömürgeciliğinin iyi yanlarının da olduğunu söyleyen meclis kararı böyle kitlesel tepkiler sonucunda kaldırıldı. Bu yasa da kaldırılabilir aslında.”

Ama işte diasporayı temsil edenlerin bu konuda son derece inatçı olduğunu anlatıyor. Neden peki?

“Çünkü Fransız diasporası Türklerle bir geleceğe ihtiyaç duymuyor. Ne buradaki Türklerle ne de Türkiye’dekilerle. Hatta belki Türkiye’deki Ermenilerle bile. Ya da öyle gösteriliyor bize. Bu yüzden de Ermenistan’dan insanların gelip burada, Paris’te Türklerle konuşması ve bu birlikteliği diasporaya göstermesi gerekiyor. Diasporanın böyle yasaları kendi çıkarları için çıkarttığının, Türkiye’deki Ermenileri kurban ettiğinin, Ermenistan’daki Ermenileri önemsemediğinin gösterilmesi gerekiyor Avrupa’ya.”

Metin Ümit, kimsenin “o kadar da Türk”, kimsenin “o kadar da Ermeni olmadığı” bir dünyayı savunduğu için karşılıklı konuşmaya ve uzlaşmaya da inanıyor. Ama belli ki buralarda Türk olunca konuşacak Ermeni “muhatap” bulmak o kadar kolay değil. Çünkü hem evlerinden uzak Türklerin “konsantre Türk olma” hali var, hem Ermenilerin muhtemelen “evsizliğin” öfkesiyle bilenen Ermenilikleri. Ama bütün bunların ötesinde...

“Arkadaş amma çok rasta saçı yapan berber var.”

Yurttaş haklı. Metin Ümit bizi bıraktıktan sonra Türk mahallesinde garip bir biçimde hiç de “Türk” bir hadise olmamasına rağmen rasta saçı yapan kuaförler görüyoruz. Kuaförlerin kapısında Afro-kuyruklar. Kısa bir süre sonra anlaşıyor ki Afrikalı-

*24 Nisan 1915'te diğەر Ermeni entelektüellerle birlikte tutuklanan
Besteci Komistas'ın Paris'teki heykeli.*

larla Türkler, iki halkı Paris'in aynı yoksul noktasına sürükleyen kaderlerinden dolayı tanışık olmuşlar. Aynı mekânı paylaşmak zorunluluğu, onları Paris'te kader arkadaşı yapmış bir biçimde.

Tıpkı Ermenistan'daki Ermeniler gibi... Ekonomik olarak çıkmamak için Türkiye ile iyi ilişkilere ve sınırın açılmasına ihtiyaç duyan Ermenistan Ermenileri nasıl acılarının yattığı toprak Türkiye ile geçinmeye gayret ediyorsa öyle. Ama burada, Paris'te Ermenilerin ne Türkiye'ye ihtiyacı var ne de 1915'te olanları ispatlamak için yoksul Türk göçmenleriyle konuşmaya. Ama ya İstanbul'daki Ermeniler... Bu yasa geçerse Hrant'ın çok zarar göreceğini söylediği İstanbul Ermenilerine de mi ihtiyaçları yok? Onların böyle yasalardan sonra Türkiye'de daha da tedirgin yaşıyor olmalarına aldırıyorlar mı? Metin Ümit'in söylediklerine bakılırsa buradaki diaspora temsilcilerinin kendilerinden ve Fransızları ikna edip Türkiye üzerinde siyasi baskı kurmaktan başka bir şeye ihtiyaçları yok. Peki Ermenilerin dünyanın bütün memleketlerinin meclislerinden çıkarmaya çalıştıkları “soykırımı tanıma kararları...” Onlar hangi ihtiyaçlarına karşılık geliyor?

Türkler üzerinde pek tatsız sonuçları oluyor oysa. Hem Ermeniler hem de kararı çıkaran meclisin bulunduğu memleket, Türk'ün muhayyilesinde “Türkiye'den nefret eden dünyaya” eklenip düşmanlaşıyor. Bu kararlar Türklerin, eğer beklenen buysa, “tarihle yüzleşmesini” sağlamak şöyle dursun, kendi içlerine ve kendi söylemlerine daha çok kapanmasına neden oluyor. Eğer amaç Türkiye'nin uluslararası toplum tarafından bu konuda yalnızlaştırılmasıysa ülke içinde bu durumu “Türk'ün Türk'ten başka dostu yok” tekerlemesiyle olumlamak siyasetçiler için hiç zor olmuyor doğrusu. Hatta bu kararlar, sorunun çözilememesinin nedenlerinden olan bu söylemi bir kez daha üretmekten başka bir şeye yaramıyor. Daha çok öfke, daha çok bilmeme, duymama isteği ve daha çok nefret; halk arasında yarattığı duygu ise bu. Bir

halkı “hatırlamak zorunda bırakmak” ise yapılmaya çalışılan bu kararlar, belki de hiçbir şeyin yapamayacağı kadar “unutturuyor” tarihi.

Ya Ermeniler? Diaspora Ermenileri... Onlar acılarını başka başka dillere nasıl tercüme ediyorlar? Ne Ermenileri ne de Türkleri tanımayan yabancılara olup bitenleri anlatırken, ispatlamaya çalışırken, bunu kerelerce yaparken ne hissediyorlar? Memnunar mı bu lobiler aracılığıyla çıkarılmış kararlardan, yasalardan? Hayaletlerini siyaset koridorlarında taşıyıp, çekiştirip durmaktan? Hepsi mutabık mı bunun tek yol olduğu konusunda? Telefon çalışıyor...

“Alo!”

“Alo!”

“Alooo...”

“Alo?”

Türk mahallesinin ortasında “alo”larımızı çeşitli tonlarda ve aksanlarda birkaç kez daha tekrarladıktan sonra Isabelle Kotian ile nihayet telefonda tanışıyoruz. Hrant’ın bize yardım edeceğini söylediği Isabelle, Monparnasse’ta bizi bekliyor. Buluşacağımız cafe’ye gelip tanıştığımızda gergin. Bize güvenmediğini düşünüyorum. Hrant’tan referanslı olmamız bile yetmiyor anlaşılan. Bize yardım etmeyeceği kesin gibi. Korktuğum başıma geliyor işte, Türk olduğumuz için bir kez daha onlarca katmanı olan güvenilirlik testlerinden geçirileceğiz. Bu da yetmezmiş gibi, görüşmek istediğim kişileri saymaya başladığımda bu güzel ve zarif kadın, her bir ismin ardından çok hızlı bir biçimde ya “zor”, ya “çok zor” ya da “neredeyse imkânsız” gibi cevaplar veriyor. Evet, kesinlikle yardım etmeyecek. Bizden kurtulmak için acele etmesinden belli. Ve Türk olduğumuz için başımıza geliyor bunlar. Allah kahretsin!

“Bu aralar bazı sağlık sorunlarıyla ilgileniyorum da,” diyor Isabelle, “kusura bakmayın o yüzden biraz acele ediyorum.”

Isabelle'in bize yardım etmeyeceğini sanıyorum. Ama sonra...

O bilmiyor, ama utançtan yerin dibine geçiyorum. Ermeni-Türk meselesinin nasıl içime sızdığına şaşıyorum, hem de bir acelenin insani gerekçelerini aklıma getirmemi engelleyecek kadar. Ermenistan, bütün o röportajlar, yazılardan sonra gelen tepkiler ve en sonunda da Metin Ümit'in anlattığı Türklerden korkan Ermeni kadın geliyor aklıma...

Ait olduğun halkın alın yazısından, o alın yazısının gölgesinden kurtulmak hiç de o kadar kolay değil. Hem de en kurtulduğun, başkalarını kurtulamamakla suçladığın anda bile takılıveriyor o alın yazısının cümleleri ayağına.

“Yarın sabaha kadar zaman verir misiniz bana? Bu insanlara ulaşmam gerekiyor.”

Suçluluk duygumun ürünü olan abartılı bir nezaketle cevaplıyorum Isabelle’i. Ayrılıyoruz.

Yurttaş, boyalı ayakkabılarının ve güzel Fransız cafe’lerinin tadını çıkarıyor. Çok mutlu. İkide bir yaptığı espriler arasında sessiz kaldığı anlarda yoldan geçen güzel, neşeli Fransız kızlarını izliyor. Fransız kızları, Fransızlar...

Hakikaten, onlar adına meclislerinden Ermenilerle ilgili bir karar çıktığından haberleri bile var mı acaba? Umurlarında mı? Hem Türklerin hem Ermenilerin birbirlerinden çok farklı olmakla birlikte kesinlikle çok şey hissettikleri bu konuya ilişkin onlar bir şey hissediyorlar mı?

Birden aklıma geliyor...

“Bernard’ı aramalıyız,” diyorum Yurttaş’a. “Bernard da kim? Bırak duralım biraz yahu!” diyor, başına iş açacağımdan emin olarak.

“Bernard,” diyorum, “tüm zamanların en şahane Fransız’ı!”

Onu en son nerede gördüğümü hatırlamam için düşünmem gerekiyor. Brezilya’daki Sosyal Forum mu, Hindistan’daki miydi

yoksa? Bahreyn havaalanındaki bir aktarma sırasında mı? İstanbul mu yoksa? Çinlilerden Moritanyalılara, Amazonlardan Ukraynalılara, Balkanlardan Afrika'ya kadar her türlü halkın meselesine hâkim olan ve bütün bunları en eğlenceli şekilde anlatmayı beceren eski bir 68'li Bernard. Bütün dünya halklarıyla kardeş olduğu için dünyanın gözleriyle bakabilir bütün meselelere. Fransızların, Fransız entelijansiyaşının bu konuda ne düşündüğünü en iyi o anlatabilir. Fransa'daki sivil toplum örgütlerini bünyesinde toplayan bir şemsiye örgütte çalıştığı için de söyleyecekleri önemlidir. Bernard ve Ermeniler... “İşte bu eğlenceli olacak,” diyorum Yurttaş'a. “Umarım öyle olur,” diyor ve deli gibi çalıştığımız her yolculuğun ilk gününde söylediği o cümleyi ekliyor:

“Bu sefer deli gibi çalışmak yok.”

Tabii ki...

“SOYKIRIM DEMEZSEM YÜZÜMÜ AYNADA GÖREMEM”

“Pufff!”

Bernard, sakallarıyla bıyıkları arasından son derece Fransız olan o sesi çıkartıyor. Başını iki yana sallayarak, eli havaya kalkmış, bir yandan düşündüğü şeye sıkılıyor, bir yandan da belli ki komik bir hikâye anlatacak:

“Aptallık! Sadece aptallık!” diyor.

Aptallık olan şey, Fransız Meclisi’nde görüşülen “Ermeni soykırımını tanımayan suçludur,” diyen yasa. Ama Bernard’ın anlattıklarına bakılırsa Fransa’daki Türk ve Ermeni toplumları arasında yapılmaya çalışılan diyalog toplantıları da bir o kadar tuhaf. Kısa bir süre önce Lyon’da “yapılamayan” bir toplantıdan söz ediyor Bernard. Söylediğine göre, Helsinki Yurttaşlar Der-

neği'nin yürüttüğü “Gamatz Gamatz” başlıklı proje kapsamında yapılacak toplantı, Ermeni radyosunda “Toplantıyı Türkler düzenliyor!” anonsu yapılırken Ermeniler tarafından protesto ediliyor. Toplantının böyle bir gerekçeyle iptal edildiği duyulunca da bu kez Türk milliyetçileri gidip radyoyu basmaya kalkıyor. Toplantının düzenleyicilerinden Bernard bu absürd hikâyeyi anlatırken hep yaptığı gibi bütün meseleyi bir oda komedisine dönüştürüyor ve son sahneyi anlatıyor:

“Nihayetinde Lyon’da değil başka bir şehirde, Türkler oturup Ermenilerle değil Azerilerle konuştu!”

Bernard’ın anlattığı oda komedisinde açılıp kapanan kapılar yüzünden hikâye karışıyor ama bir biçimde bir toplantıda Ermenilerle Türkler karşılaştığında da sonuç pek verimli olmuyor:

“Türkler Ermenilere ‘Bizimle konuşmuyorsunuz,’ dedi. Ermeniler Türklere sadece soykırımdan söz etti. Böylece güya konuşmuş oldular.”

Peki ya Fransızlar? Yasa tasarısı sırasında Ermenilerle Türkiye arasındaki tartışmaları izlerken buradaki entelektüel çevrelerde ne konuşuluyordu?

“Biz bu maçta yedek kulübesindeyiz!”

Bernard ellerini iki yana açıp gülüyor ve ekliyor:

“İyi ki de öyleyiz. Çünkü bu konuda ne düşünmemiz gerektiği üzerine hiç düşünmemiştik. Bu kavgalar ve malum yasa yüzünden Fransız aydınları ilk kez ciddi olarak Ermeniler hakkında düşünmek zorunda kaldı. Doğrusu kimse de ne söyleyeceğini bilemiyor. Herkes donakaldı. Çünkü yasa kesinlikle saçmalık!”

Bernard, “Bir dakika,” deyip çantasından bir dergi çıkarıyor: *Politis*. Derginin son sayısında yayımlanan, konuya dair yazısını gösteriyor. Yazıda şöyle deniyor:

“Bu yasayı sadece sert Ermeni milliyetçileri istiyor. Yasanın Türkiye’deki Ermenileri rahatsız ettiği, tarih çalışmalarını engelleyeceği ortada. Bu yasa sadece milliyetçi Türklere ve Ermenilere gaz verecek. Yasa, korumaya çalıştığını söylediği tarihe ve adaletle

en büyük darbeyi vuracak. Ama ben biliyorum ki Kardeş Türküler, Türkiye’de Ermeni şair Çarentz’in şiirlerinden şarkılar söylemeye devam edecek. Ve bu, Ermeniler ile Türklerin geleceğine bu aptalca yasadan çok daha fazla hizmet edecek.”

Yazı, insanlığı insanlardan korumak ister çoğu kez. Bunun mümkün olmadığı bin yıllardır sonsuz kez kanıtlanmış olmasına rağmen üstelik. Çünkü bazılarımız, tanrılar yerine insana inanmayı seçer. Cahillikleri ölümcül olabilen perilere... Onlar, en korkunç katilin içinde bile yara ararlar inanamadıkları için *cahil perilerin* büsbütün ölümcül olacağına. Kanlı insanlıkla kardeş olmakla lanetlenmiş iyi kalpli çocukları yeryüzünün...

İnanırlar ki, en kanlı ağızların bile kalplerinin karanlığında affetmek ve affedilmekle ilgili, zayıflık olarak görüp sakladıkları bir cümle durur.

Ne ki dünyayı, kanın dibinde saklanan kalp değil, hep kan yönetti.

O zaman niye? Niye akla yatkın bir açıklama isteriz en korkunç, en kanlı olanlardan bile? Neden onları da anlamak isteriz? İnsanın, insani olmayabileceğini kabul edemediğimiz, bu gerçeğe katlanamadığımız için mi?

Isabelle donup kalıyor. Sorduğum soruyu nasıl tercüme etmesi gerektiğini, hatta belki tercüme etmemeyi bile düşünüyor. Oysa çok geç. İngilizce konuşsam da söylediklerim arasında “ASALA” sözcüğü net bir biçimde duyuluyor. Karşımda oturan Ara Toranyan neyi sorduğumu zaten çoktan anlamış durumda. Sorunun tam çevrilmesini beklemeden başını “hayır” anlamında uzun uzun sallıyor:

“Üye demeyelim. Ama ASALA’nın çok yakınındaydım.”

Karşımda oturan ve yüzünde mimik kıpırdamayan Ara Toranyan bir zamanlar ASALA üyesi olduğunu kabul etmese de onun-

*Ara Toranyan, ASALA'nın ismi geçer geçmez başını
"hayır" anlamında sallamaya başlıyor.*

la ilgili bütün yazılanlar tam tersini söylüyor. Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk eğitimi görürken başladığı politik faaliyetin onu ASALA'nın politik kanadı MNA'nın (Mouvement National Armenien [Ermeni Ulusal Hareketi]) lideri yaptığı birçok kaynaktan geçiriyor. Fakat şimdi, Paris'te, bir cafe'de elinde tuttuğu *Nouvelle Armenie* dergisinin genel yayın yönetmenliğini yaparken, sakın ve orta yaşını geçmiş bir adam olarak sanki öyle bir şeyi hiç yaşamamış gibi görünüyor. Hatta sanki ASALA'yı ya da onun durumunu anlamamız için konuşur gibi:

“ASALA, biliyorsunuz, kendisini lağvetmiş bir örgüttür. Ben de ASALA'yı ‘şiddet için şiddet’ demeye başladığında terk ettim.”

Başlangıçta çok uzun aralıklarla konuşmasına ve konuşmak istemediğini açıkça belli etmesine rağmen, sonra nedense soruları beklemeden, öne doğru eğilip masaya dayanarak, ellerini kullanarak açıklamaya çalışarak konuşuyor:

“ASALA, Ermeni meselesinin başı veya sonu değildir. Soykırımla ilgili bir sessizlik duvarı vardı, Türkiye’de ve Fransa’da da. Başlangıçta örgüt bu duvarı yıkmakta pozitif rol oynadı. Daha doğrusu başka seçeneğimiz yoktu. Sorunu halının altından çıkarıp ortaya koymamız gerekiyordu. Türkiye’nin diasporayı susturma politikası devam ediyordu ve 70’lerde bu politika ile Fransız hükümetine baskı uygulamaya başladılar. 1980’lere kadar sürdü bu. ASALA’nın öncesinde kimse Ermeni meselesini konuşmuyordu. ASALA bu işlevini tamamladıktan sonra benim için örgütü desteklemenin bir gerekçesi kalmamıştı. Ondan sonra artık bizim görevimiz bilgi sağlamak ve soykırımın tanınması için çalışmak oldu.”

Tam 35 yıllık bir adanmışlıktan söz ediyor Toranyan.

Neden peki?

“Bizim meselemiz olanları unutmamak ve insanlık tarihi adına yaşananların ismini koymaktır. 1915 bizim için tarihsel bir mirastır ve bu mirası kabul etmek zorundayız. Ama daha önem-

lisi, bu benim için bir yemin. ‘Soykırım’ demek benim her sabah aynada yüzümü görmemi sağlıyor. Soykırım deme zsem aynada yüzümü göremem. Ama hayallerim eskisi gibi değil elbette.”

Kısa bir nefes alıp yüzünden ve geçmişinden beklenmeyecek bir yumuşaklıkla devam ediyor Toranyan:

“Herkesin bir rüyası vardır. Benim de rüyam, Türkler ve Ermenilerin ortak bir gelecek yaratması. Bu da ortak bir tarihin kurulabilmesiyle mümkün. Ortak olmasa bile gerilimsiz bir tarih yazımıyla...”

Birden bu kadar “barışçıl” olunca konuşma, diasporanın hakikaten Türklere bu kadar ihtiyacı olup olmadığını soruyorum. Ermenistan ile diaspora arasındaki üslup farkından söz ediyorum:

“Ermenistan’ın Türkiye ile ortak bir gelecek inşa etmek için nesnel nedenleri var elbette. Ama Türkiye, diaspora için sadece kendi insanlarını yok eden bir ülke. Soykırım yapıldıktan sonra bir de hiç öyle bir şey olmadığına dair propaganda yaptı 90 yıl boyunca. Ve biz de burada Ermeni toplumu olarak bir ülke ile mücadele edebilecek güçte değiliz.”

“Türkiye’de birçok insan tam tersini düşünüyor,” diyorum, “hatta büyük bir çoğunluk Ermeni diasporası lobisinin Türkiye’nin politik geleceğini kararttığını düşünüyor.”

Toranyan cevap veriyor:

“Diasporanın çok güçlü olduğunu söylemek tipik milliyetçi bir propagandadır Türkiye’de. Eğer Türkiye’deki çoğunluk böyle düşünüyorsa bu, ülkedeki yönetici sınıfın manipölasyonudur. Ama tabii ki çalışıyoruz. Bir mücadelemiz var. Belki de Türkiye’den güçlü görünmemizin sebebi, adalet için çalışıyor olmamızdır.”

Bu kadar çok Türkiye’den bahsedince, bu kadar “konuya hâkim” konuşunca Türkiye’ye gizlice de olsa hiç gidip gitmediğini soruyorum. Hiç susmadığı kadar uzun susuyor:

“Bu soruların en zoru... Bir gün soykırım anıtı diktiklerinde... Yani daha çok zamanım var!”

En son dedesinin gördüğü Türkiye’yi bu kadar içindeymiş gibi anlatmasına şaşırıyorum. Ya Ermenistan? Orayı da hiç görmediği Türkiye kadar içinde hissediyor mu? Sanki pek bir şey hissetmeden uygun cümleleri kuruyor Ermenistan hakkında:

“Muhteşem bir ülke. Orada bir Ermenistan olmasından mutluluk duyuyorum tabii ki. Ermenilerin var olduğuna dair somut bir manifestodur Ermenistan. Umut pınarı. Diaspora olarak giderek daha fazla yardım ediyoruz Ermenistan’a. Ama tabii bizim burada da yapmamız gereken şeyler var.”

Ermenistan hakkında pek de o kadar tutkulu konuşmadığını söylediğimde Toranyan dertleniyor:

“Diasporada olmak çok zordur. Biz yıllarca, köklerimiz olmadığı için işkence gördük, içimizde hep bir anavatan, var olunacak bir ülke ihtiyacı hissettik. Bu acıyı anlamanız mümkün değil.”

Anneannesinin geldiği Van’ı anlatıyor Toranyan, annesinin doğduğu İzmir’i, terk ettikleri İstanbul’u... Ve o daha hiçbirini görmedi! Sözü bile edilemez bir korku olarak söz ediyor Türkiye’ye gitmekten Toranyan, neredeyse titreyerek. Vaktiyle silahlı bir örgüte üye olmuş birinin bir “hayalden” bu kadar korkuyor olması çok tuhaf. Gerçekten bir korkudan söz ediyor, anlaşılır gibi değil. Bu adamın bir zamanlar Türkiyeli diplomatlara suikastler düzenleyen, Orly Havaalanı’nda bomba patlatan bir örgütün yakınından bile geçtiğine inanası gelmiyor insanın. Ya da belki öfke demlendikçe insanın içinde başka bir şeye dönüşüyor. “Köksüzlüğün işkencesini” aynada yüzünü görmek için öfkeyle beslediği günler çok gerilerde kalmış gibi. Şimdi yönettiği derginin son sayısını gösteriyor, yavaş yavaş, hevesle...

Sokakta, kaldırımın ortasında Yurttaş’ın istediği pozları vermeye çalışırken hiç kapris yapmayan bu adama bakarken ASALA’nın Türk diplomatları öldürürken Türkleri ne için cezalandırdıklarını düşünüyorum. Hakikaten sadece dedelerinin çektikleri yüzünden mi? Yoksa kendileriyle ilgili bir parçası var

mı öfkenin? Metin Ümit'in sözünü ettiği Türklerden korkan kadın, korkusu elle tutulacak kadar gerçek olan bu yapılı adam... Neyden korkuyorlar? Gerçekten Türklerden mi yoksa başka bir şey mi var korktukları? Bu soruların cevaplarını almam için birkaç gün beklemek gerekiyor...

"Hoşçakalın, görüşmek üzere," derken elimi öyle sıkıyor ki neşesi besbelli yüzünde. Belki de konuşabileceği bir Türk'le tanıştığında bir kurşun asker daha bir insana dönüşüyor Toranyan'ın kafasında. Bu yüzden bir insani çatlak gibi duruyor gülümsemesi yüzünde. Çocukça bir şey... Çocuklukla ilgili bir şey. Sonra anlayacağım ki kesinlikle çocuklukla ilgili bir şey...

Ya ben? ASALA tarafından suikaste uğrayıp öldürülen Türk diplomatlarından birinin çocuğu olsaydım Ara Toranyan'ın elimi böyle sıkmasına izin verebilir miydim? Bilmiyorum.

Isabelle, röportajı kazasız belasız atlattığımız için rahat bir nefes alıyor. Ara Toranyan'ın bu kadar konuşmuş olmasına şaşıyor. Ama bunları konuşacak vakti yok, yine acelesi var. "Alexis Govciyan'la görüşeceksiniz. Bir saat sonra Cafe Le Select'te," deyip neredeyse koşarak ayrılıyor yanıımızdan. "Sağlık sorunları" sözünü duyduktan sonra onunla ilgili tahminlerimde haddimi bilmeye karar vermiş olsam da yine de bir tedirginlik hissediyorum. Sanki o da pek yakınlaşmak istemiyor gibi. Yine de konuşacak bir şeyleri var, belli. Kim bilir belki birkaç gün sonra...

Durmadan cafe'lerde dolaşıyoruz Yurttaş'la. Bir cafe'ler ülkesi içinde birbiri ardına karşımıza oturan yüzlerle konuşuyoruz sanki. Ama bir sonraki randevumuz için geldiğimiz Cafe Le Select'te duvarlara asılı fotoğraflara bakıyorum karşıma oturacak yeni yüzü beklerken. Dünyaya nispet yapar gibi purosunu içen bir sürü Hemingway fotoğrafı... Fotoğraflara daldığım için Yurttaş'ın Fransız dilini korumaya yeminli Fransız garsonlarıyla kendi

şahsi, gizli ve sessiz savaşını başlattığını fark edemiyorum. Farkına vardığımda da çok geç kalmış oluyorum:

“No, I don’t know French. Allahım yarabbim ya! Une cafe sivuple! Sivuple diyoruz arkadaş!”

Bana dönüyor:

“Bal gibi anlıyor aslında. Artist!”

Bu böyle günlerce devam ediyor. Yurttaş’a göre Fransız garsonları çok yavaş, hepsinin asabı bozuk ve kesinlikle hepsi ondan nefret ediyor.

Bir zamanlar Cafe Le Select’te içki parası için boks maçı yapmak zorunda kalan Hemingway, garsonla kavga etmeye yer arayan Yurttaş ve görmediği bir ülkenin hayaliyle boğuşan Ara Toranyan... Toprak, ekmek, güç ve bazen de Fransızcanın telaffuzu yüzünden birbirini boğazlamaya ayarlı bir genetik kayıtları vardır belki de. Belki de bu yeryüzünü onlar kurdukları için, bütün metinleri onlar yazdıkları için ben sökemiyorumdur mantığını. Kim bilir, kadınlar yazabilse bu tarihi yeniden belki de son cümlesi başka bir şey olurdu. Perilerin cahillikleri bu kadar ölümcül olmayabilirdi belki o zaman. İnsanları öldürmüş bir örgütün içinden gelen Ara Toranyan’ı anladığım için suçlu hissetmeyebilirdim belki o zaman kendimi. Belki o zaman...

“Çok bekletmedim umuyorum...”

Alexis Govciyan masaya otururken birkaç kibar cümle ediyor. Çoğunu kaçırıyorum. Çünkü camdan Özgür geçiyor. Bir süre sonra tanışacağız ve ertesi gece Ermenilerle ilgili duyduğum en komik hikâyeyi Sorbonne Üniversitesi’nde Devletler Hukuku doktorası yapan bu genç adam anlatacak bana...

“ÖFKEYİ DEĞİL GELENEĞİ AKTARIYORUZ”

“Yok, konuşamam. Unuttum artık. Böyle daha rahat.”

Alexis Govciyan’ın Türkçe bildiği, konuşmanın sonunda anlattığı kişisel tarihinde aniden İstanbul semtlerinin isimleri geçmeye başlayınca ortaya çıkıyor. Türkçe konuşmaya başlıyorum, ama Govciyan İngilizce konuşmaya devam ediyor. “Unuttum,” diyor, “artık bilmiyorum.” Hakikaten insan içinde doğduğu ve 17 yaşına kadar yaşadığı bir ülkenin dilini unutur mu? Ya da dilini unuttuğunu söyleyecek kadar terk edebilir mi doğduğu ülkeyi?

“Terk edemezdim,” diyor Govciyan, “soykırımdan bahsedebilseydim Türkiye’yi terk edemezdim.”

Koyu renk takım elbisesi, yumuşak ses tonu, en sert cümleleri bile güler yüzle söylemesi... Anlaşıyor ki Bay Govciyan tam

Govciyan, erkeklerin yazdığı öfke tarihini anlatıyor.

bir örgütçü. Belli ki işi insanları ikna etmek. Üstelik soruları neredeyse hiç sektirmeden, bir düşünme aralığı istemeden cevaplayıvermesine bakılırsa, “soykırım tartışmalarında” epey idmanlı. Govciyan, temsil ettiği, içinde kiliseler, okullar, yardım örgütleri, gençlik demeklerinin de bulunduğu 200 Ermeni örgütünün oluşturduğu konfederasyon adına konuşuyor. Kendi kişisel görüşlerinden ziyade Fransa’da yaşayan Ermeni diasporasının görüşlerini bildiriyor önce:

“Buradaki diaspora, şu anda yaşayan Türkleri sorumlu tutmuyor. Ama paylaşmamız, tartışmamız gereken bir tarih var. Niye Türkiye 90 yıl sonra yine aynı noktada? Sorun budur. Bir de şimdi Talat Paşa Komitesi’ni çıkardılar.”

Diaspora’ya karşı Türkiye’nin resmi tezini aşırı milliyetçi argümanlarla savunan bir lobi grubu olan Talat Paşa Komitesi’yle nasıl mücadele ettiklerini anlatıyor Govciyan. Bir grup, belediye-yi baskı altına alıyor, öteki grup direniyor. Derken efendim onlar gösteri yapıyor, karşı taraf protesto ediyor. Ayrıntılar, ayrıntılar...

Giderek öyle bir iştahla anlatıyor ki, bir acıdan söz ettiğimizi bile unutuyorum. Duvarlarda asılı Hemingway’i boks yaparken gösteren fotoğraflara bakıyorum. Erkeklerin kavga ederken yüzlerine yerleşen o vecd ifadesi var hep yüzünde. Anlattıkları giderek hızlanırken Govciyan’ın yüzü onun yüzüne benziyor sanki.

“Soykırımın” inkârını suç sayan yasa tasarısını soruyorum, Hrant Dink’in bu yasayı Türkiye’deki Ermenilere ve diyalog imkânına zarar vereceğini savunarak eleştirdiğini anlatıyorum:

“Yasa Türkiye’deki Ermenilere zarar verecekse bu, Türkiye’nin azınlık hakları açısından iyi durumda olmadığını gösterir. Bu, sadece Ermenilerin değil, Türkiye’deki bütün demokratların sorunu olmalıdır.”

Govciyan yasayı destekliyor ve belli ki konuya ilişkin sorulara verilecek cevaplar, savunulacak argümanlar çoktan hazırlanmış. Desteğinin gerekçesini şöyle anlatıyor:

“Biz bu yasayı Fransa’da Ermenilere karşı yapılan aşırı milliyetçi Türklerin gösterileri için istiyoruz. Ermenileri Fransa’da bu tür gösterilerden korumak için istiyoruz.”

Yasanın Fransa’daki Ermeniler kadar Türkiye’deki Ermenilerin hayatını etkileyeceğini ikimiz de biliyoruz. Türkiye’deki hak ve özgürlükler konusunda haklı elbette. Ama Türkiye’deki Ermeniler açısından olumsuz sonuç öngörülebilir. Govciyan yine de kararlı:

“Dediğim gibi, bu Türkiye’nin sorunudur. Keşke böyle bir yasaya ihtiyacımız olmasaydı. Ama bizi Türk milliyetçiler bu hale getiriyor. Diasporanın gücünü abartıyorlar. Orhan Pamuk’un Nobel’i bizim sayemizde aldığını bile söylüyorlar. Sanki biz her gün Tanrı’yla konuşuyoruz. Biz Türkiye’nin sandığı kadar güçlü değiliz. Evet yasayı destekliyorum ama bana göre soykırımı reddetmek birini suçlu değil, sadece aptal yapar.”

“Bu tavrınız söyledığınız kadar da Türklerle diyalog yanlısı değil gibi,” diyorum. Govciyan gülüyor:

“Mesele Türklerle Ermeniler arasında değildir,” diyor, “bu, politik bir konudur”.

Böylece Govciyan’ın meselenin neresinde durduğu açıklığa kavuşmuş oluyor. Politik olanın insansızlaştırılmasının doğru olmadığını, böyle politikaların insanları insanlıktan çıkardığını söylüyorum, konuşmayı engellediğini... Govciyan tavrını ortaya koyuyor:

“Bekleyelim, başka şeylerden bahsedelim... Peki tamam ama tarihin en önemli noktasını atlayarak yapamayız bunu.” Govciyan biraz durup ekliyor:

“Diaspora Anadoluludur!”

Bu cümle, Fransa’da İngilizce söylenince, üstelik söyleyen de kendini Anadolu’nun bu kadar uzağına çekerken çok ironik oluyor elbette. Yüzümün ifadesi durumun tuhaflığına vurgu yapmış olacak ki Govciyan bu noktada kendi hikâyesini, yine İngilizce olarak elbette, anlatmaya başlıyor:

“Ben Pangaltı Lisesi’nde okudum. Bana 1915’te olanları annem, babam bile anlatmadı. Bir edebiyat dersi sırasında ünlü Ermeni besteci Komitas’tan söz edilmişti. 15 yaşındaydım o sırada. Neden bütün önemli Ermenilerin 1915’te öldüğünü sordum öğretmene. Dersten sonra odasına gelmemi söyledi. Bütün arkadaşlarım başımın belaya girdiğini sandı. Odasına gittiğimde öğretmen, ‘Sana bir şey anlatacağım ama kimseye söylemeyeceksin,’ dedi ve olup bitenleri, ölümleri anlattı. Eve döndüm ve anneme sordum. Hiçbir şey söylemeden elimden tuttu ve beni Şişli’deki Ermeni mezarlığında bekçilik yapan bir ihtiyara götürdü. İhtiyar bekçi bana o günleri anlattı. İşte o gün karar verdim gelecek kuşakların bunu bilmesi gerektiğine. Buraya üniversite için geldiğimde artık bu konuda konuşabileceğim bir yerdeydim ve ben de mücadeleye başladım.”

Peki kendi çocuklarına ne zaman anlattı 1915’i?

“Oğullarıma 12-13 yaşına geldiklerinde anlattım. Ama anlatırken anlattıklarımın onlarda Türklere karşı öfke yaratmaması gerektiğini de söyledim.”

“Bu mümkün mü Bay Govciyan?” diye soruyorum gülerек.

“Biz öfkeyi öğretmiyoruz. Sadece geleneği aktarıyoruz. Ve bunu yapmak zorundayız.”

Kişisel hikâyesinin içine fazlaca girdiğini düşünerek tekrar ediyor Govciyan:

“Bu, Türklerle Ermeniler arasında bir mesele değildir. Bu, politik bir meseledir.”

Politik... Govciyan çalışmalarımızda başarılar dileyip kalkıyor... *Politik mesele...* Eğer bir ihtiyacımız olursa, mutlaka. *Gelecek aktarımı...* Tabii, mutlaka. Çok teşekkür... *Anneler...* Lütfen yayımlandığında ona da bir kopya... “*Öfkeyi öğretmiyoruz*” ... Elbette, gönderirim tabii. *Yapmak zorundayız...* Kuşkusuz...

“Biz size ne marşları öğrettik ne de devrimci şiirleri ezberlettik.”

Annem böyle derdi biz büyürken. Sanırım iyi çocuklar yetiştirmedeki sırrını çocuklarıyla da paylaşmak istiyordu. “Bazıları öğretti. Ama bana hep saçma gelmiştir.”

Doğru. Ben ve kardeşim, darbeden sonra solcu ailelerde doğan bizim yaşımızdaki o çocuklara pek benzemiyorduk. O marşları, şiirleri ve sloganları ezberlememiştik:

“Jandarma biiiz, sosyalistüiz/Dostuz yalnız biiiz sanaaaa...”

Yapılamamış bir devrimin kederini dağıtmak için üretilmiş oyuncaklar gibiydiler. Gözlerini bir boşluğa dikip ezberlerini unutmamaya çalışarak becerilerini sergilerlerdi:

“1 Mayıs! 1 Mayıs! İşçinin emekçinin bayramı!”

Bunları öğretmediler bana ve kardeşime. Ama yine de okumayı sökerken kütüphanedeki kitap sırtlarına bakıyorduk:

“Le... Le... Nin. Lenin! Tr... Tro...Ç... Ki... Troçki!”

Büyüklerin kitapları çocuklar için, okumayı öğrenmeden önce tanınan, ulaşılmaz nesneler olduğundan okumayı öğrendikten

sonra da sürdürürler bu totemsi uzaklıklarını. Onlar hep büyük-
lere ait kalırlar. İlkokuldayken bir soru sorduğunda ve büyük-
ler hatırlayamadığında yanıtı, gidip ansiklopedilerde aradığında,
yekpare bir mabet gibi duran deri ciltler ilk kez gerçekten açılır
senin için.

Kimse okumamızı istemedi o kitapları bizden. Üstelik ha-
kikaten de ne annemiz ne babamız anlattı neler olup bittiğini
1980'den önceki darbede. Ama öğreniyorsun, anlatmasalar bi-
le. Çünkü... Televizyonda vurulanların yüzlerini gösteriyorlar.
Annenle babanın hangi yüzleri gördüğünde acıyla ayağa fırla-
dığını, hangi yüzleri gördüklerinde ölenlerin “bizden” olmadı-
ğını onların yüzlerine baka baka öğreniyorsun. Kimse sana bir
şey öğretmiyor ama incecik bir dikkatle anlıyorsun “biz” kimiz,
“onlar” kim. “Biz” iyiyiz, onu da öğreniyorsun, “onlar” kötülü-
ğün ta kendisi. Annene ve babana benzeyenleri öldürdüklerine
göre...

Darbe olduğu sabah, sekiz yaşında bir kız olarak, “sabaha
karşı” dedikleri şey neymiş onu anlıyorsun ve kötülerin şehri ele
geçirdiğini. Senin bir an önce büyüüp şehri, anneni ve babanı
kurtarman gerektiğini. Çünkü annenle baban radyonun başında
dayanmışlar birbirlerine. Sigara dumanı lacivertin içine rakının
içine katılan su gibi dalga dalga...

Rakının içine katılan su, dalga dalga ilerliyor ve sen bir ma-
sada, üniversitede, senin gibi yetiştirilmiş çocuklarla oturmuşsun
annenle baban gibi devrimci olan ve öldürülen adamlar, kadınlar
için söylenen türkülerini söylüyorsun. Hüzünleniyorsun.

İçin yanıyor vaktiyle senin yaşındayken ölmüş devrimci genç
adamlar ve kadınlar için. Neden peki? Genç insanlar öldüğü için
mi? Sadece onun için mi? Ülkenin insanları faşizm tarafından

katledildiği için mi? Sadece onun için mi? Annenle babana benzeyenler yenildiği için mi? Sadece onun için mi? O anda o masada hep birlikte belki de hiçbir şey konuşmadan aynı şey için acı çektiğini nereden biliyorsun?

Başka bir şey var çünkü. Sen çok küçükken sana aktardıkları bir bilgi. Senin hiç farkına varmadan alıp içinde kendinle birlikte büyüttüğün bir şey. İyinin ve kötünün bellendiği an. Sen o kitapların sırtını okuyup sökmeye çalışmadan önce, sana hiçbir şey anlatılmasa da aktarılan bir iyi ve bir kötü var. Sonrasında ağlarken artık belli birinin ölmüş olmasına, belli bir grubun başka bir grubu katletmesine ağlamıyorsun. Ağladığın şey, “iyinin” “kötü” tarafından yok edilmesi. İyi sen olduğuna göre senin yok edilmen. Kim öğretti bunu sana peki? Nasıl öğretti? Sana iyileri kötülere karşı savunman gerektiğini kim, ne zaman söyledi? Üniversitede eylemlere katılırken annenle babanın devamı olduğun ve “kötüye” karşı tıpkı onlar gibi direndiğin için görevini yerine getirmiş hissediyorsun. Annen için görevin bu, baban için. Yani iyilik için. Şimdi onlar sana uzak bir şehirden telefon edip “Gitmesen eyleme” deseler de mütereddit bir sesle onlar da biliyorlar ki bu, bildiğin bir şeyi unutturmaya çalışmak kadar nafil. Çünkü sen “iyisin”, “iyilerin tarafındasın.” Artık “kötünün tarafına” geçebilir misin? Ailenin bir parçası olmak ne demekse o demek bu da.

Sabaha karşı sigaranın dumanı rakıya karışan su gibi dağılıyor mavide. Oturup hiç karşılaşmadığın deden için acı çekiyorsun. Ülkesinden ayrılmak zorunda bırakılmış deden senin. Ermeni olduğu için, tıpkı senin gibi. Sabaha karşı tek başına acı çekiyorsun çünkü sen çocukken geceleri büyüklerin kendi aralarında konuştuğunu görüyorsun. Eski bir zamandan, “eski ülkeden” bahsediyorlar. Ağlıyor bazıları. Anneni görüyorsun. Üzgün. Annen iyi çünkü, onu ağlatan kötüler var. Ve bütün çocuklar annelerini

ve babalarını kurtarmak için büyürler. Bazen faşistlerden, bazen “korkunç Türklerden” ama her zaman “kötü” olan ne ise ondan.

Çocuklar annelerinin yüzlerinden öğrenirler ne yapmaları gerektiğini. Çoğu zaman hiçbir şey “öğretmemek” daha sağlam çakar iyyinin ve kötünün kim olduğu bilgisini içimize. Gelenek onu bize kimse öğretmediği, biz onu kendi kendimize öğrendiğimiz için en derininde durur bütün bildiklerimizin.

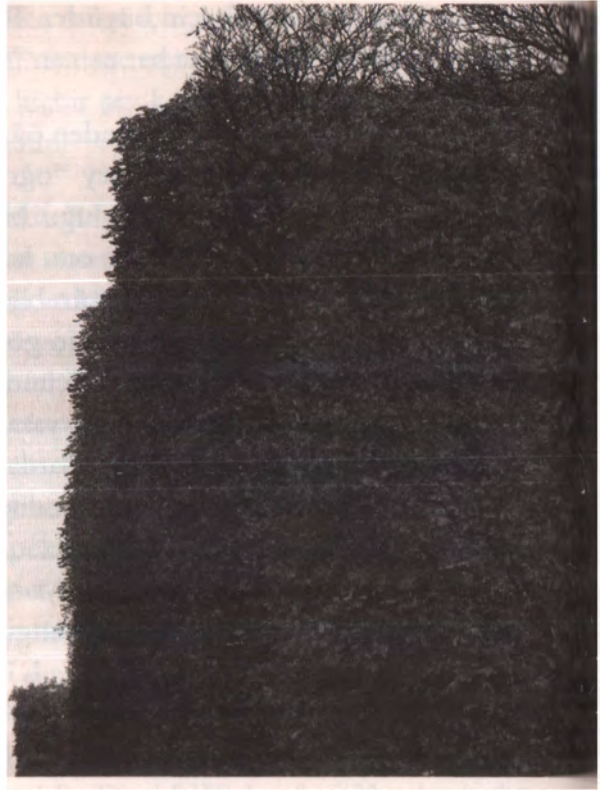
Ben nasıl şimdi yazılar yazıp hiç görmediğim o günler için hesap soruyorsam sorumlulardan, içimden gelerek, öfkeyle, onlar da kendi anne ve babaları için yasalar çıkartmaya çalışıyorlar Fransız Meclisi’nden, 24 Nisan’larda bağırıyorlar sokaklarda. “İyi” bir kez daha yaratıyorlar kendileriyle birlikte, “kötüyü” yeniden.

Peki yasaları, tarihe geri dönüp ayrıntıları tartışmak, karşılıklı tarih tezleri etrafında oluşturulan zengin lobi faaliyetleri yerine bu derinliği konuşsak...

Güneydoğu’dan bir Türkiyeli nasıl “unuttuğunu”, başka türlü hatırladığını hatırlamaya çalışsa... Bir Ermeni hatırlamaya çalışsa onu hiç görmediği bir ülke için ağlatan şeyin nasıl içine yerleştirildiğini... Bugünümüzü nasıl biçimlendirdiğinden başlayarak varsak “iyi” ve “kötünün” içimize yerleştirildiği o ana.

“Bizim kuşağımız 6-7 Eylül olayları nedeniyle çıkmıştır çoğunlukla. O memleketteki keyfi neden bırakayım yoksa! Doğrusu 1915 bize çok uzak gelirdi. Ama İstanbul’da o gün yaşananlara birden saldırılması, o iki gün içinde yaşananlar beni çok travmatize etmişti.”

Varujan Srabyan, bunları konuşmamızın sonunda söylüyor aslında. Öncesinde söyledikleri çok daha “siyasi.” Orta yaşlı bu adam cafe’de oturup son derece siyasi ayrıntıları anlatırken hiç de duygusallaşacakmış gibi görünmüyordu başlangıçta.

Hiç kişisel bir şey söylemeyecekmiş gibiydi sözleri. Oysa İstanbul Robert Kolej mezunuydu. Yirmi beş yaşındayken gelmişti Paris'e. 1976'da Chirac'la birlikte Union Mouvement Populaire'de (UMP-Halk Hareketi Birliği) politika yapmaya başlamış, "Ermeni politikasına" ise 1994'de girmişti. Srabyan, Ramgavar Partisi'nde, demokrat liberal çizgideki siyasetini Ermeniler için sürdürmüş; 1995-2005 yılları arasında partinin genel başkanlığını yapmış; başkanlıktan çekildikten sonra ise 2004'te kurduğu Çobanyan Enstitüsü'nü yönetmeye başlamıştı.

"Çobanyan, 1870'lerde Beşiktaş'ta doğdu. 8-9 yaşlarında Fransızcadan çeviriler yapmaya başladı. 1895'teki Hamidiye Alayları olayından sonra kurulan Ermeni Komitesi onu Paris'e, Anadolu'da olup bitenleri anlatması için yolladı. Paris'teki ente-

lektüellere yaşananları anlattı. 1954 yılında Paris'te öldü. Onun ölümünün ellinci yılında bu enstitüyü açtık. O dönem aynı zamanda Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) için görüşmelere yeniden başladığı dönemdi. Fransa basınının Ermeni meselesini yeterince bilmediğini düşünüyorduk. Çobanyan'ın dönemindeki gibi. Onun kitabında da dönemin Fransız hükümetinin İstanbul'daki Fransız elçiliğinden gelen mektupları gözardı ettiği yazar. Biz de enstitüyü olayların gösterilmeyen kısmını anlatmak için kurduk.”

Böylece belli oluyor ki Fransız vatandaşı olarak politika yapmayı bırakan Srabyan “Ermeni lobisinin” içine giriyor ve 1915 ile ilgili lobi yapmaya başlıyor. Bu konuda çalışan herkes gibi o da bir yandan Türkiye'ye kızıyor bir yandan anlamaya çalışıyor:

“Türklerin bilmemesi, duyunca şaşırması normal. Ama hayır demesi...” Susuyor. Sanki bir Fransız'la değil, bir Türk'le konuştuğunu hatırlıyor ve meseleyi “dışarıdan” değil, “içeriden” anlatmaya başlıyor:

“Türkiye için çok zor bu, biliyorum. Psikolojik olarak çok zor. Çok iyi biliyorum.”

İşte o noktadan sonra kendi hikâyesine geçiyor. Her seferinde böyle oluyor. Her konuştuğum Ermeni önce meseleyi, “alıştığı gibi”, yani Fransızlara anlatır gibi anlatmaya başlayıp yolda konuşmasının biçimini değiştiriyor. Hele Türkiye'de yaşamış olanlarda bu çok daha dikkat çekici bir biçimde gerçekleşiyor:

“Ben de 25 yaşına kadar Ermenilikle ilgili hiçbir şey bilmiyordum. Ermeniliğin ne olduğunu burada öğrendim. Ermenilerin yazdıklarını burada okudum. İlk okuduğum kitaplar, itiraf edeyim, pek de objektif değildi, sadece Ermenilerin yaşadığı acıları anlatıyordu. Ama benim kızgınlığım öğrendiklerimden çok, bu konuda hiçbir şey bilmiyor olmamla ilgiliydi. O kadar üniversite okumuştum ama hiçbir şey bilmiyordum.”

Niye bilmiyordu peki?

“Atatürk, Türkiye’nin en büyük şansısıdır. Ama Türkiye’de eleştirilemez. Fransa’da De Gaulle’cüyüm ama De Gaulle’ü eleştirebiliyorum. Atatürk ve Atatürk’ten sonrakiler tarihi yeniden yazdırdılar. Modern Türkiye belli bir ideolojinin üzerinde duruyor. Ben gençken Türkiye’nin en büyük sorununun dinler arasındaki ayrım olduğunu düşünürdüm. Ama sonra anladım ki bu kurucu ideolojiden kaynaklanan aşırı milliyetçilik daha büyük bir sorun. Şu anda da Türkiye hem aşırı dincilik hem de aşırı milliyetçilik tehlikesini beraber yaşıyor.”

Srabyan’ın içinden geldiği Ramgavar Partisi milliyetçi Hınçak’lara oranla Türkiye ile diyaloga daha yakın bakıyor. Bu yüzden diaspora içindeki diyalog yanlılarının ona göre ne oranda olduğunu soruyorum. “Yüzde 50’dir,” diyor ve ekliyor:

“Ama diyalog deyince dikkatli olmak lazım. Bu sözcük her yerde farklı anlaşılır. Amerika’da ve Fransa’da birbirinden çok farklı yaklaşımlar vardır Ermeniler arasında. Bu, zor bir oyundur. Hepimiz kendi yaşadığımız ülkelerin yöneticilerine bunu ayrıntılı anlatmak zorunda kalırız, diyalogla ne kast ettiğimizi.”

Başka bir dilde, meseleye büsbütün yabancı olanlara, tüm bunları anlatmak, çok yorucu olsa gerek, diyorum. Ve “zor oyun” derken neyi kastettiğini soruyorum:

“Bu politik bir oyun elbette. Örneğin Avrupa ve Türkiye için konuşacak olursak... Eğer AB, Türkiye’yi aslında Müslüman olduğu için AB’ye almak istemiyorsa bunu söylemek yerine Ermenileri kullanıyorsa bu ikiyüzlülüktür. Bu oyunun içinde üç oyun vardır: Avrupa’nın Türkiye’ye oynadığı oyun, Avrupa’nın kendi halkına ve Ermenilere karşı oynadığı oyun, Türkiye’nin kendi halkına karşı oynadığı oyun.”

Benim not almamı beklerken duruyor. Gülüyor kendi kendine. Birden bambaşka bir şey söylüyor:

“Vatandaş, Türkçe konuş!”

Neyden bahsettiğini bilip bilmediğini anlamak için yüzümün ifadesini izliyor. Biliyorum. 40'lı yıllardaki milliyetçi sloganı kitaplarda gördüğümü hatırlıyorum. Anladığımı sessizliğin içinde anlıyor herhalde ve şöyle diyor:

“‘Mama’ demek bile yasaktı...”

Uzun bir es veriyoruz. Birden yüzü ciddileşiyor, dalıp gittiği kendi hayatından çıkıp tekrar politikacı olarak konuşuyor: “Bizim sloganımız şudur: ‘Unutmak ihanettir!’”

Tekrar ediyor:

“İhanettir!”

Srabyan konuşurken nerelere gidip dönüyor? Sözüünü ettiği “zor oyunun” tek zorluğu politik aktörler arasındaki strateji savaşı değil belli ki. Kişisel olarak da bir zorluğu var. İçimizin, insanların, insaniliğin dahil edilmediği her siyaset, her siyasi hareket gibi, kişileri içleri ile dışları arasında yıpratıcı bir medcezrin merhametine bırakıyor. Bir sözcükle içine kaçıyor kişi, çok fazla içine dönmekten korkunca dışarıya ait bir sözcüğe tutunup “siyasetine” geri dönüyor. Tanıdık bir yüz, yumuşak bir konuşmada “iyinin” ve “kötünün” içine yerleştirildiği o zamana geri dönüyor, sonra fazla yumuşadığını anlayınca bir vakumla geri çekiliyor “zor oyunun” sert kurallarına. Peki o “iyi” ve “kötünün” yerleştirildiği yer, yerleştirildiği an... Diasporanın ta kalbine gitmek için yeni bir günü beklemek gerekiyor.

KÖTÜLERİN VE İYİLERİN SAVAŞI

“Hayır, hayır! Ben öyle bir şey söylemedim.”

Oysa kaç kere sormuştum “Emin misiniz bunları söylemek istdiğinizden? Yayınlanınca tedirgin olmanızı istemem,” diye. Buna rağmen Paris’te yaptığımız heyecanlı röportajın gazetede yayımlanmasından sonra çok öfkelenmişti. Bir mektup yazıp röportajın neresinde yanlış olduğunu sorduğumda da cevap vermemişti. Çünkü söylediklerinin hepsi söylediği şekilde yazılmıştı. Onu öfkeliendiren, öyle sanıyorum ki hatırlamaktı, iyinin ve kötünün nasıl içine yerleştirildiğini, bunu nasıl ilk günkü gibi, hiç sorgulmadan bugüne kadar getirdiğini fark etmesi ama en önemlisi bütün bunları bir “Türk”e anlatmış olmanın sarsıntısıydı. Öfkeliydi çünkü bir Türk’e söylememesi gereken şeyleri söylemişti. Annesinin gözyaşını “kötü” ile paylaşmıştı. Üstelik bu “ihanetinin”

"Etrafta tatlı bir Fransız sonbaharı..."

gazetede yayımlanması, son derece insani bir biçimde onu öfkelenlendirmiş, öfkesi de söylediği şeyleri yalanlamasına yol açmıştı. Yalanlanması gereken neydi peki? Isabelle, başka bir çevirmen ve Yurttaş tanıklığında yapılan bir röportajı olmamış varsaymak isteyecek kadar korkunç olan neydi söylediklerinde?

Etrafta tatlı bir Fransız sonbaharı; genç, flörtçü ve şaraplı. Tatil gününün neşesi oturduğumuz cafe'nin bahçesine dolmuşken masada hafif gergin bir hava var. Çünkü ve elbette Ermeni meselesini konuşuyoruz. Ve ne kadar diyalog yanlısı olsa da masada oturan Ermeni entelektüeli "Türkler" diyor, "Ermenilere, köpek gibi davrandılar." Sözleri, bir Türk gazeteciyle "Türlklere" gönderdiğini bildiği için hep biraz intizar dolu. Yine de adaletli bir bakış açısı tutturmaya çalışıyor:

"Ermenilerin böyle bir tavrı var; Türk hükümetiyle halkı aynı kefeye koyuyorlar. Ben, Türk halkının değil, hükümetlerin inkârcı olduğunu düşünüyorum. Diasporada da Türkiye'de de uç noktalar var. Şahsen üzüldüğüm nokta, Türkiye'de bu konuda yazılmış kitapların okunmaması. Güceniyorum buna. Başka bir şekilde görecekle okuduklarında. Benim sınırlarım yok. Bu konuyla ilgilenen Türk entelektüelleri kardeşlerim olarak görüyorum. Ama tabii iki taraf için de bir baraj var. İnkârcı Türkleri anlıyorum. Birkaç kuşak travma aldı bu hikâyeden. 1915'te Ermeniler katledildiğinde Türkler Ermenilere köpek gibi davrandı. Bizim de üzerimizde bunun izleri var."

"Peki Ermeniler için baraj ne?"

"Bize Türkler nefretle anlatıldı, anlatanlar bir katliam yaşamışlardı çünkü. Bu yüzden Türkiye'ye hâlâ ayak basamayan benim yaşımda insanlar vardır. Ama ben 25 yıl önce bütün Türkiye'yi gezdim."

"Siz soykırım değil, katliam dediniz," diyorum, "Fark etmez," diye cevap veriyor. "Ama," diyorum, "zaten kavga bu

sözcük yüzünden çıkıyor.” Bunun “teorik bir mesele” olduğunu söyleyip devam ediyor:

“Bu isim sonradan çıktı. Ama Türkler, Ermenileri yok etmek için tehcir ettiler. Böyle bir niyetleri vardı tabii ki.”

Barajın biraz da sözcükler sayesinde yaratıldığını düşündüğümü söylüyorum:

“İki tarafın kodları farklı. Mesela Ermenileri o dönemde kurtarmaya çalışan Türkler de var ama bu pek bilinmiyor. Tarihi bil-seler belki aramızda kodlar bakımından bir denge oluşurdu.”

Böyle bir dengenin oluşmasının, diyalogun mümkün olup olmadığını soruyorum. Biraz düşünüyör:

“Çok hassas bir durum. Ermenilerin arasında diyalogu asla kabul etmeyecek insanlar da var, dili yumuşatacak insanlar da. Nihayetinde Ermenilerle Türkler aynı gemideler. Ama Türkiye bir yalanın üzerinde yaşıyor. Çünkü yalanın üzerinde oturduklarını anladıkları zaman, onlar için kötü sonuçları olacağını biliyorlar. Türkiye’nin Avrupalı olmak istediğini görüyoruz ama bunun için Ermenilerle meselesini halletmesi lazım.”

Peki bu Fransız Meclisi’nden çıkan yasa ona göre bu diyalogu zorlaştıracak bir şey değil mi?

“Cezalandıran yasalar kötüdür. Ama bazen de gereklidir. Biz, diaspora olarak bu yasanın gerekli olduğunu söylemeye mecburuz. Bazı Türkler limitlerini aşıyorlar konuşma özgürlüğü konusunda. Bunu da Ermeniler kaldıramazlar.”

Ama Türkiye’deki Ermenilerin çoğu bu ve benzeri yasaları istemiyor. Bu konuda ne düşünüyor?

“Türkiye’deki Ermenileri anlıyorum. Ama Fransa’da ‘Bu yasa-ya ihtiyacımız yok,’ diyen bir Fransız da görmedim. 91 yıldır saygı bekliyoruz. Çok uzun zaman oldu. 64 yaşındayım ve 18 yaşından beri bunun için çalışıyorum. Çocukluğumdan beri soy-kırım atmosferinde yaşıyorum. Bazı aşırı milliyetçi örgütlerin de üyesi oldum. Ama dersimi aldım. Biliyorum ki Türkiye, Ermeni

lobisini suçluyor soykırım meselesi için. Öyle bir Ermeni lobisi yok. Ama öte yandan her Ermeni tek başına bir lobidir.”

“Niye her Ermeni bir lobidir?” diye soruyorum, “her Ermeni nasıl bir ‘lobi’ haline gelir? Yani en derininize baktığınızda bunun nedenini nasıl açıklarsınız?”

Biraz düşünüyor. Parça parça konuşmaya başladığımız zaman anlaşılıyor ki bu hikâyenin onun için de tam olarak haritalandırılmamış kısmına geliyoruz:

“Yazar olarak hep sürgünü yazdım. 20 yaşında yazdığım şiirler bile sürgünle ilgili. Oysa Fransa’da doğdum. Ama annemlerin sürgünlüğü benim bilincime işlemiş. Bu yüzden de kendimi Fransız hissetmiyorum. Ermenistan’a gittiğimde orası da benim değil. Bu kalıcı bir duygu. Dünyanın evsizleri gibiyiz hepimiz. Ama benim aklım annemin konuşmalarıyla biçimlendi sanırım.”

Buradan sonra benim soru sormamı beklemiyor. Durup düşündükten sonra neredeyse kendi kendine konuşmaya devam ediyor:

“Anneler çocukken terk etmek zorunda bırakıldıkları köylerinden olan ve burada yaşayan insanlarla oturup geceleri konuşturlardı. O köyü, kusursuz bir yer olarak anlatırlardı hep. Onlar için terk ettikleri yer cennet gibi olmaya başlamıştı bir süre sonra. Böylece eski Ermeni toprakları benim kafamda bir destan, bir mit halini almaya başladı. Tabii ki bu bir rüyaydı. Benim kuşağım bir rüya kuşağıdır zaten.”

“Rüyaların peşindesiniz yani,” diyorum sadece. O, devam ediyor:

“O zamanlar annelerimiz kendi çocukluklarından yoksun kaldılar. Zaten Türkiye’ye gidince insan görüyor, anlatılan yer değil orası. Aslında biz bütün bir hayatımızı mitik topraklara verdik. Doğrusu ben Ermenilerin biraz deli olduğunu da düşünürüm bu yüzden. Çünkü insanların varoluşlarını doğdukları yere ait olmadıkları fikri üzerine kurmaları son derece tuhaf bir durum.”

“Hatta annelerinizin çocukluk anılarını kurtarmaya çalışmak. Nihayetinde onların anlattıkları çocukluk anılarındaki ülke bizim çocukluğumuzda hatırladıklarımız ne kadar nesnel ise o kadar nesnel. Çocuk hatıraları üzerine bir kuşağın gerçeğini kurması, hatta hayatını bir önceki kuşağın çocuk hatıraları üzerinden yaşaması hakikaten de biraz tuhaf olmalı,” diyorum. O, son cümlelerini söylüyor:

“Onların kayıp çocuklukları benim çocukluğumu da yok etti. Kayıp çocukluk hikâyeleri karşısında biz nasıl çocukluğumuzu yaşayabilirdik! Ben, aynı şeyleri çocuklarım yaşamasın diye 1915’i onlara anlatmadım. Ama benim annem, büyükannesi anlatmış elbette. Oysa ben çektim, onlar çekmesin istemiştim. Ama artık biliyorlar...”

Sıradan sayılabilecek bir biçimde başlayan konuşmanın kendi dibini kaza kaza buralara geleceğini tahmin etmemiştik. Sanırım şimdi kendi sözlerini dinliyordu tam söylerken. İçinden çıkan bu cümlelere bakıyordu çıkarırken. Cümleler, bir illüzyonistin birbirine bağlı mendilleri gibiydi; çektikçe yenileri çıkıyordu. Başladığı düşünce akışının sonu görünmüyordu.

Annesinin kaybedilmiş çocukluğu... Kendisinininki... Bir kuşağın kayıp çocukluğu sonraki kuşakların da çocukluklarını yiyor. Diaspora “kayıp çocukluklar ülkesi” olarak böyle çoğalıyor demek ki. Bu yüzden öyle konuşuyorlar hep, neredeyse bütün Ermeniler: Çocukken canları yanmış gibi.

Yaptığım bütün konuşmaları geri sarıyorum. Ermenistan’da, Paris’te... Çocukluklarındaki gibi taşıyorlardı içlerinde çocukken dinlediklerini. Hep. Üstelik onlara da çocukluk hikâyeleri anlatılmıştı, bir çocuğun acısıyla. Annelerinin çocukluklarını kurtarmak isteyen çocukları diaspora, imkânsız bir acıyı tedavi etmeye çalışan. Bu öfke de oradandı. Annenizin çocukluğu alınsa siz de yalın kılıç gitmez misiniz alanın üzerine?

Bir çocuğun çektiği acı çok büyüktür hep. Çünkü çocuk çok küçüktür, çok küçüktür dünyanın önünde...

Bu yüzden belki ne zaman bir Ermeni ile konuşsam, “Türkiye çok güçlü,” diyor, “biz çok güçsüzüz.” Belki de bu acı, etrafı ne kadar çok yetişkinlerin sözcükleriyle donansa da aslında hep bir çocuğa ait olarak kalıyor içlerinde.

İnsan niçin acı hikâyeleri geçirmek ister kendinden sonra gelene? İnsan acıyı niye aktarmak ister? Asıl soru bu galiba.

“Sonra çıkartıp beni, kulağıma bir tel soktular. ‘Açılmıştır herhalde şimdi,’ dedi doktor gülerek. O günden beri kulağım çok üzüldüğüm zaman tıkanır. Duymamak için herhalde. Belki de ilk içeri alındığım zaman da bu yüzden tıkanmıştı zaten. Duymamak için.”

Annemin siyasi tutuklu olarak içeri alındığı 1971 yılında, beni doğurmadan tam iki yıl önce yaşadığı bu hikâyeyi dinlediğimde belki de ilkokula gidiyordum. Hikâyenin başka ayrıntılarını da en az bunun kadar net, neredeyse anlatılırken kullanılan sözcüklerle hatırlıyorum. Havanın ne kadar sıcak olduğunu, annemin üzerinde ne olduğunu, sorgu sırasında eteğinin açılmasından duyduğu sıkıntıyı, sorguya giren polislerin gözlerinin renklerini... Hep başıma bir gün benzer bir şey geleceğini düşünerek, bundan korkarak ve belki de başıma aynı şeyin gelmesi için hep siyasi konulara ilgi duyarak büyüdüm. Belki ben de bir kaybın çocuğuyum. Tıpkı Ermeniler gibi. Birçok başkaları gibi. Ama annem... O neden anlattı bana bunu çocukken. Çocuk olduğumu bilmiyor muydu? Bu hikâyenin ışıklı aklıma gölge düşüreceğini tahmin edemez miydi?

Kurban, anlatarak iyileşir. Anlatmak iyileşmektir. Doğurduğumuz çocuklar ise bizi sonsuz severek, acımızın genetiğini bizimle paylaşarak yalnızlığımızı hiçkimsenin yapamayacağı kadar

çok hafifleten müttefiklerimiz. İçlerine umutlarımızı, beklentilerimizi, hayallerimizi ve yeminlerimizi koyduğumuz, geleceğe bıraktığımız, büyüyen cam şişeler. Belki de bize yaptığı haksızlığın öcünü hayattan böyle alırsınız. Katilimize ulaşamadığımızda kurbanlığımızın yalnızlığını çocuklarımızla kabileleştirerek. Bir gün katilimize ulaşacak yeni bir “ben” üreterek. Hayatın bizi bıraktığı haksızlığın ve yalnızlığın ortasında insani ve belki de içgüdüsel bir dayanışma. İnsan sadece kendisini değil, acısını da yeniden doğurur bütün çocuklarında.

Çocukluğumuzu ve çocuklarımızı yese de yine de acı hikâyeleri aktarırsınız bizden sonra gelenlere. Peki insan acısını nerede biriktirir?

Louvre Müzesi’nin önünden geçiyoruz Isabelle ve Yurttaş’la.

Hatırlamanın eksik aynası müzeler... İnsanlık, kendine geçmişten güzel olan kalsın istiyor. Müzeler, “taşın fazlalıklarını çıkarınca ortaya çıkan heykel gibi”, insanlığın irinini atınca geriye kalanlardan oluşuyor. O atılan irinler nerede biriktiriliyor peki? Müzelere girmeyen onca kan, ter ve irin insan etinde fısıltı halinde bir müze olarak kalıyor. Faniler, ahir bir bilgiyi eksilterek, çoğaltarak hatırladıkları bir acıyla aktarıyorlar kendilerinden sonra gelenlere... Sonradan gelenler acıyı yaratan bilgiyi değil, sadece acıyı taşıyorlar içlerinde. Sonradan öğrendikleri sözcüklerle yeniden adlandırmak zorunda kaldıkları bir acı. Müzelerde kaidelerin üzerine konup altına insanlık adına ne kıymetli olduğu yazılamayan milyonlarca yaşantı çocuklarda saklanıyor. Bazen bir zulmü izlemenin, sonradan öğrenip dinlemenin o zulmü yaşamaktan daha yaralayıcı olduğunu bilmeyen ve hep yeterince acı çekmediğini düşünerek acı çeken çocuklara...

“Artık biraz da ben konuşacağım.”

Bir sigara istiyor Isabelle. “Şu, ‘yasayı istemeyen tek bir Ermeni yoktur,’ meselesi...”

Sigarayı yakıyor zarif bir öfkeyle:

“Yok öyle bir şey. Türkiye hakkında bu kadar öfkeli konuşurlarken, sanki bizi bir tek Türkler susturuyormuş gibi konuşurken, neden bilmem hep unutuyorlar Fransa’da yaşananları. Ermeni gençlerin soykırım anmaları sırasında kiliselerden toplanıp götürüldüğünü, bunun Fransa’da olduğunu unutuyorlar.”

Kederleniyor sanki biraz. Ara Toranyan röportajı sırasında, Govcayan’ı anlattığımda ve en son yaptığımız röportajda uzun uzun susmuşken şimdi Diaspora’nın içindeki “öteki ses” olarak konuşuyor:

“1915 konusunda konuşturmadılar insanları Fransa’da. Yıllarca ‘soykırım’ diyenleri bir kişi bile dinlemedi. 24 Nisan’da bildirisi dağıtmaya çalışan gençler 70’lerin sonunda polis tarafından hırpalanarak gözaltına alındı. Şimdi niyeysen, bu yasadan sonra kimse bunları hatırlamıyor. Belki burada konuşmamızı yasakladılar, ama kimse ‘soykırımla’ ilgili ne yazdıklarımızı bastı ne söylediklerimizi dinledi.”

40’lı yaşlarının başındaki ve aslında çok sakin bir kadın olan Isabelle, heyecanla devam ediyor hızını alınca:

“Diaspora’daki öfke sadece Türkiye’ye değildir. Fransa’ya da öfkeli. Çünkü buraya geldiler ve yaşamlarını kurdukları bu ülkede bile onları kimse dinlemedi. Ama şimdi, özellikle de bugünlerde artık kimse bunlardan söz etmiyor. Bizi susturan sadece Türkiye dış politikasıymış gibi konuşuyor herkes.”

Isabelle tutkuyla devam ediyor:

“Ama gerçekler de bilinmeli. Bütün bunlar konuşulurken yaşadıkları, hatta vatandaşı oldukları ülkenin de onlara ne yaptığını hatırlamalıdır.”

Isabelle’in eksik hatırlama ile hakikate yapılan haksızlık karşısında nasıl öfkелendiğini izliyorum.

Hatırlamak, bütün olup bitenleri geri çağırarak değildir. Hatırlamak, geçmişini yeniden düzenlemektir. Bugün ayakta kalma-

mız için gereken bilgiler ne ise, o bilgileri kenara ayırarak bir unutmama sürecidir. Hatırlamak budur.

Belli ki sadece Türkler için değil, Ermeniler için de böyle, Isabelle’in anlattıklarına bakılırsa. Isabelle sigarasını yere atıyor ve dumanı üflerken ertesi gün için uyarıyor beni. “Çok dikkat etmen gerekecek. Çünkü şimdiye kadar karşılaştığın en karizmatik Ermeni ile tanışacaksın. Senin yerinde olmak istemezdim.”

Ertesi sabah yapacağımız “korkunç” röportaj için beni uyaran sadece Isabelle olmuyor. Ama daha önümüzde bir gece var ve Yurttaş kesinlikle tek bir Ermeni röportajı daha dinlemek istemiyor. Kesinlikle eğleneceğiz...

Yurttaş bu tür hatıralara çok önem verdiği için “Ece Paris’te,” “Yurttaş Paris’in tadını çıkarıyor,” fotoğrafları çekiyoruz. “Torunlarımıza ne göstereceğiz!” diyor, “Tabii ki maceralarımızın fotoğraflarını!”

Yurttaş, çektiğimiz havalı fotoğrafları gösteriyor, sonra başkalarına göstereceğimiz fotoğrafları. Arkada Jan D’arc, önde ben. Arkada Eiffel önde Yurttaş. Ne kadar basit. Tıpkı diasporanın Türkiye’deki fotoğrafları gibi:

Tuzu kuru Avrupalı Türkiye düşmanları... Dertleri günleri Türkiye’nin başı dertten kurtulmasın.

Bu fotoğrafı bölmek, daha karmaşık olan gerçeği anlatmak nasıl mümkün olacak peki? Her şeyi tek doğruymuş gibi basitçe gösteriveren fotoğraflar varken kim dinler bir Paris gezisinin o fotoğraflar kadar kusursuz geçmeyeceğini? Zaten o fotoğraflar biraz da kendinize aslında kusursuz olmayan bir hikâyeyi basit ve kusursuz olduğunu belletmek için çekilmez mi? Herkes için iyidir böylesi. Sen basitleştirirsin hikâyeyi, fotoğraflara bakıp iyi bir hikâye dinlemek isteyenler de ihtiyaçları olanları alırlar. Kalabalıklara derin bir hikâyeyi anlatmak hep zordur. Son derece politikleşmiş, iki tarafta da hırsla basitleştirilmiş bir “diaspora fo-

toğrafinın” gerisinde neler olup bittiğini kimse duymak istemez. Ama yine de anlatmanın bir yolu var mıdır acaba?

“Zor iş, ne diyeyim.”

Böyle diyor Özgür. Özgür Mumcu, Sorbonne Üniversitesi’nde Devletler Hukuku doktorası yapıyor; Alexis Govciyan röportajından sonra tanışmışız ve Diaspora’da gördüklerimden sonra yazmanın ne kadar zor olduğunu anlatıyorum ona, Ermenistan yazı dizisinden sonra başıma gelenleri. Olup bitenlerin komik versiyonunu anlatırken birden konu gelip dayanıyor masadakilerin Ermenilerle ilgili olarak farkına varmadan öğrendiklerine... Yurttaş sokaklarda söylenen, Ermenileri aşağılayan küfürleri söyledikten sonra aslında benim de bildiğim, nereden duyduğumu asla hatırlamadığım o tekerlemeyi söylüyor:

“Madem ki Ermeni’sin, istemeden vermelisin!”

“Terbiyeli” yetişmiş çocuklar olarak bunu nasıl öğrenmiş olabileceğimizin tiksintisi içindeyken Özgür dağıtıyor masadaki tuhaf havayı:

“Kimse benden daha acayip olamaz bu konuda. İlkokulda ‘Üç Silahşörler’i okuyordum. Yıllarca Dartanyan’ı Ermeni zannettim.”

Efendim?

“Öyle işte. Herhalde televizyondan dolayı. O zamanlar bu ASALA mevzuları vardı sanırım, ‘Ermeni terörist’ lafını duyduğumu hatırlıyorum. Ne bileyim? Ermenileri, isimleri ‘yan’la biten kötü adamlar zannettiğim için Dartanyan’ın da Ermeni olduğuna emindim. Aksi gibi adamı da seviyorum. Ama Ermeni olduğu için nefret etmem gerekiyor ya, sürekli kötü bir yanını bulmaya çalışıyorum. Böyle böyle epey uğraştığımı hatırlıyorum Dartanyan meselesiyle. Kahraman Türk çocuğunun kötü kalpli Ermenilere karşı direnişi!”

Bir çocuğun “kötü” ve “iyiyi” bellemesinin ne kadar anlık bir şey olduğunu, bir anlık bir öğrenmenin nelere yol açabileceğini konuşuyoruz. Özgür bir hikâye daha anlatıyor:

“Hippi’lerden de ödüm kopardı benim küçükken!”

Nasıl yani?”

“Acayip korkardım. Çünkü bir gün babaannemde televizyon izlerken Amerika’da işlenen bir cinayetten bahsediyordu haberler. Katillerin fotoğrafını gösterdiler, herhalde uzun saçlı adamlar filandılar. Babaannem de bir an ‘Aman hippiler yine adam öldürmüşler!’ deyiverince bende film koptu demek ki. Bekledim günlerce hippiler gelecek diye!”

Deli gibi gülüyoruz buna. Amansız hippileri bekleyen Özgür, hain Ermeni terörist Dartanyan’a karşı!

Kim bilir neler neler daha çıkacak kazsak akıllarımızı. Ama bunun için zamanımız yok. Yarın o “korkunç” röportaj var ve son derece eğlence yanlısı Özgür bile uyarıyor bu konuda beni:

“Oooo! Dikkat et. Fransız politikasının retorik ustasıyla konuşmaya gidiyorsun!”

“KADAVRALARLA YAŞAMAKTAN YORULDUM”

“Foucault’un sarkacı burada değil miydi yahu?”

Yurttaş’da ani bir entelektüel ihtiyaç boy gösterdiği için önünden geçtiğimiz Pantheon’a uğramak zorundayız. O, nasıl çalıştığını kesinlikle çözmeye kararlı olduğu için, sarkacın başında epey uzun bir zaman geçiriyor. Ben de duvarlardaki fresklere bakıyorum. Sarkacın etrafında, girişe arkanızı döndüğünüzde sağ tarafta kalan kanatta sarışın prensin yüzüne bakıyorum. Prens, çadırın içinden çıkan Doğululara bakıyor. Aniden ortaya çıkıvermelerinden dolayı yüzünde bir ifade belirmiş ve ben bu ifadeyi tanıyorum. Doğulu’nun vahşetiyle, şiddetiyle karşılaştığında Batılı’nın yüzünde oluşan bir ifade bu. Binlerce kez gördüğüm bir ifade. Şaşkın, yadırgamış, saldırıya uğramak üzereymiş, tiksini-

miş, nutku tutulmuş gibi ve bütün bunların çok ama çok inceltmiş bir hali. Fazla hassas politik doğruculuktan musdarip bir Amerikalı akademisyenin Kanada’da yaptığım bir şakadan sonra yüzünde oluşan ifade. Bir Alman güvenlik görevlisinin tuvaletin yerini sorduğumda, “Ben enformasyon elemanı değilim,” derkenki ifadesi. Hatta verdiğim parayı fazla bozukluk bulan İngiliz dilencinin yüzündeki ifade... Öyle bir tür şaşkınlık ve yadırgama ifadesi ki her Doğulu’da “şımarıklık” ya da “ukalalık” duygusu yaratır bu. Pek söylemezler...

Batı da böyle mi algılıyor acaba bu Ermeni-Türk meselesini? Dünyanın diğer insani krizleri yetmiyormuş gibi başına açılmış yeni bir mesele. Türklerden ya da Ermenilerden olup bitenleri dinledikçe kendilerinin insanlığın vahşetinde hiç payı yokmuş gibi bir yadırgama ifadesiyle mi? Ya Ermeniler dinlenmedikleri zaman ne hissediyorlar? Anadolu gibi mi?

Union Mouvement Populaire (UMP-Halk Hareketi Birliği) parti binasının önünde buluşuyoruz Isabelle ile. O, bu “önemli röportaj” için benden daha gergin. “İngilizce biliyor ama yine de beni çevirmen olarak istedi,” diyor Deveciyan için. Patrik Deveciyan... Fransız politikasının “kartal bakışlı,” Ermeni’si... Dedesi Osmanlı’nın önemli bürokratlarından... Aslında Elazığ kökenli ama tam bir Fransız... ASALA davasının ünlü avukatı... Türkiye için önemi ise o günlerde memleketi fena halde meşgul eden o ünlü yasanın mimarı ve en güçlü savunucu olmasından kaynaklanıyor. O, Türkiye için “Ermeni soykırımının” olmadığını iddia edenlerin cezalandırılmasını öngören yasayı Meclis’ten geçiren “kötü Ermeni...”

Deveciyan odasına sıcak ama son derece mesafeli bir nezaketle davet ediyor bizi. Deneyimli politikacılarda ve işadamlarında

Fransız siyasetinin “retorik ustası” Deveciyan “kadavraları” anlatıyor.

rastlanan bu gülümsemeye “oyun yüzü” deniyor herhalde. Gerisinde ne olduğunu göremediğiniz için sizi tedirgin eden ama gördüğünüz şey de gülümseme olduğu için kafanızı karıştıran bir ifade. Deveciyan’ın “oyun yüzü” biraz Parizyen elbette. Sanki biraz da dededen kalma devlet adamlığı duruşu. Oturur oturmaz satranç maçını andıran “önemli” röportaj başlıyor:

“Türkiye’deki Ermeniler arasında bu yasadan rahatsız olanlar var. Diasporanın baskısıyla çıkarılan yasanın bütün diyalog yollarını kapatmakla birlikte Türkiye’de yaşayan Ermenileri de kurban ettiğini düşünüyorlar. Yasanın Ermenistan’dan da çok destek aldığı söylenemez. Ne dersiniz? Diasporanın sadece kendisi için çıkardığı bu yasa ile diğer Ermeniler kurban mı edildi?”

“Bir yıl öncesine kadar bu yasanın çıkmasına ben de karşıydım. İfade özgürlüğünü zedeleyecekti. Ama Lyon’da Türk milliyetçilerinin yaptıkları gösteriler, oradaki Ermeni anıtının çalınması fikrimi değiştirdi. Türkiye aktif bir reddetme politikası yürütmeye başladı. Ermeni anıtlarına karşı saldırılar yapıldı. Bunları Bozkurt-

lar yaptı. Türkiye diplomasisi de bu saldırıların Türk halkı tarafından onaylandığını ve desteklendiğini açıkladı. O saldırılardan sonra ifade özgürlüğü tartışmasına giremezdik. Güvenliğimiz sözkonusuydu. Fransa'daki Ermenilere yapılacak saldırılara karşı güvenliğimizi sağlayacak bir düzenlemeye ihtiyaç vardı.”

“Artık ifade özgürlüğünün birincil önemde olmadığını söylüyorsunuz ama bu yasanın, sizin getirdiğiniz, savunduğunuz ama kabul edilmeyen bir istisnası vardı. Bilimsel çalışmalar hariç tutulacaktı; ama kabul ettiremediniz mecliste.”

“O istisnanın senatodan çıkması için elimden geleni yapacağım. Senatoda fikir birliği oluşacağını düşünüyorum. Çünkü bilimsel çalışmaların özgürlüğünü korumak gerekiyor. Böylece Türkiye ile Fransa arasında bir fark olacak! Çünkü biliyorsunuz Türkiye’de TCK 301 var!”

“Evet, ben dahil birçok insanın karşı çıktığı ve aceleyle çıkarılan bir madde. Ama siz bu yasa için uzun süre uğraştınız. Üstelik teknik olarak çıkması çok zor bir yasa için.”

“O kadar uzun süre sayılmaz. Fransa’nın soykırımı tanınması için üç yıl uğraştıktık. Bu yasa için de bekleyebiliriz. Üstelik zaten doksan yıldır bekliyoruz.”

“‘Biz’ diye konuşuyorsunuz. Diaspora bu kadar ‘homojen’ mi sizce? Bütün diasporanın bu yasayı desteklediğinden emin misiniz?”

“Diaspora homojen değilse bile, eğer sert Türk milliyetçileri yaptıklarına devam ederlerse, olacak. Kaldı ki Türkiye de dışarıdan homojen görünüyor. Kültürel farklılıkları devlet eliyle homojenleştiren bir politikası var. Üstelik Türkiye Ermenistan sınırını açmamakla bu konudaki tavrını açıkça ortaya koyuyor.

“Bunlar diyalogu zora sokan şeyler, haklısınız. Ama çıkarmaya çalıştığınız yasanın o ‘sınırı’ daha da sertleştireceği ortada.”

“Buna inanmıyorum. Ben, Türkiye’nin ancak aşırı baskılarla değişebileceğine inanıyorum. Ve yeniden söyleyeyim, biz doksan yıldır bekliyoruz!”

“Doksan yıldır hayaletlerle yaşıyorsunuz. Ne dersiniz, öyle mi?”

“Tıpkı Yahudiler gibi. Bu, çok büyük bir travmadır. Ben ne zaman torunuma baksam onun yaşındaki çocukların bir zamanlar sadece Ermeni olduğu için öldüğünü düşünüyorum. Bu her gün yaşaması imkânsız bir acıdır.”

“Ama bu imkânsız acıyla yaşıyor hatta hayatınızı bunun üzerine kuruyorsunuz bir bakıma. Kişisel olarak sormak istiyorum. Bazen yorulduğunuzu hissetmiyor musunuz?”

“Yoruldum. Evet. Hem de çok. Ama bu benim görevim. Ben bir yüzyıl daha halımın altında kadavralarla yaşamak istemiyorum.”

Tam o anda “kartal bakışlar” nemleniyor. Karizması ve kararlılığıyla ünlü Deveciyan’ın gözlerinde nem asılı kalıyor. O nenden “kartal bakışlara”, “kartal bakışlardan” da “oyun yüzüne” dönmesi bir-iki saniye alıyor. Ama o da ben de görüyoruz olup biteni.

Deveciyan, kapının önünde durup iki toplum arasındaki diyalog için çalışan insanlara ne kadar kıymet verdiğinden bahsediyor, benim ne kadar önemli bir iş yaptığımdan... Durdurup gülüyorum:

“Ama Mösyö Deveciyan, siz benim işimi çok zorlaştırıyorsunuz!”

Gülerek ayrılıyoruz. Oyun yüzlerimizle...

Çıkıyoruz. “Sence o gözyaşları gerçek miydi?” diye soruyorum, kendisi de deneyimli bir gazeteci olan Isabelle’e. “Rol yapmaya ihtiyacı yok ki!” diyor. Ama o da şaşırılmış durumda koskoca Deveciyan’ın gözlerinin nemlenmesine.

Artık şaşırıyorum buna. Hiç beklenmedik adamların ve kadınların söz konusu 1915 olunca ağlamalarına. Şaşırdığım şey şu:

İnsan hem ağlayıp hem “maç” yapabilir mi? Ne maçı? “Soykırım maçı?” Nasıl? Şöyle...

“Maça 1-0 yenik başladık.”

Ermenistan’daki ve Fransa’daki Ermenilerin sözünü ettiği ünlü “Talat Paşa Komitesi”nin internet sayfasının başında böyle yazıyor. Sayfanın en tepesinde “projenin” adı:

“Ermeni Belgeleriyle Ermeni Soykırımı Yalanı-Büyük Proje 2006.” Komite’nin ve projenin temel amacı şöyle anlatılıyor:

“Ermeni meselesiyle ilgili belgelerin ulusal amaçlar için yayımlanması, sempozyumlar düzenlenmesi ve kampanyalar düzenlenmesi, Türkiye’nin ulusal tezlerini doğrulayan belgelerin dünya kamuoyuna sunulması.” Temel fikri, Ermenilerle Türkler arasında bir sorun olmadığı ve “Batılı devletlerin Türkiye’ye karşı yalan ve iftira kampanyaları düzenledikleri.”

Proje bütçesi 2 milyon YTL.

Ermeni lobisinin de kurduğu benzeri gruplar var. Fakat acılar üzerinde yapılan bu “maçta” Ermeni toplumu açık ara önde. Örneğin şimdiye kadar soykırımın varlığını ispatlamaya yönelik 28 bin çalışma yayımlanmışken Türk tezini savunan sadece 700 yayın bulunuyor. Bu durumu bir maç olarak görenlerin “vatan haini” ilan ettiği, zaten yasaların da peşlerini bırakmadığı, Türkiye’de son dört yılda yayımlanan 25 çalışma var ki bunlar “soykırımın” varlığını savunuyorlar.

Bunları okuduktan sonra yaptığım işin ne kadar nafile olduğunu düşünmemek elde değil elbette. “Sahayı” maç yapmaya kararlı olanlar ele geçirmişken tribünlerden tek başına bağırmaya benziyor yaptığım iş, diye düşünüyorum. Sahanın iki tarafında kalabalıklar birbirlerine bağırırken ve belli ki bunun için epey para ayrılmışken tek başına uzun bir cümle kurmaya çalışmak, bu cümleyi duyurmak imkânsız gibi. Hrant geliyor aklıma, kim din-

liyor onu? “Eğer bu yasa Fransa’da çıkarsa gidip orada da ‘Soykırım olmamıştır,’ diyeceğim protesto etmek için,” dediğinde onu destekleyen bazı Türkiyeli entelektüeller bile bu çıkışı “fazla heyecanlı” bulmuştu. O bile bu kadar yalnızlaşmışken benim bir “Türk” olarak konuşmaya çalışmam, ne kadar nafile.

Basbayağı dertleniyorum bunları düşünün düşünün. Arto Bülent Kilimli arıyor o sırada, sesi pek neşeli. Bir adres veriyor. Akşam yemeği için bizi o adreste bekleyecek. Sonunda dayanamayıp ekliyor:

“Şaşıracaksınız!”

Şaşıırıyoruz...

“Tabii ki Yeni Rakı! Ne olacak!”

Marten Yorganz masaya Yeni Rakı şişesini koyduğunda Yurttaş “Oh be!” diyor. Sığabildiği, normal büyüklükte bir masada, normal bir yemeğin yanında, normal bir içki içecek Marten Yorganz’ın Paris’teki Ermeni lokantasında. Arto Kilimli, “Çok şaşıracaksınız demiştim,” diyor. Arkadaşı Marten’in bizim gördüğümüz Ermenilere benzemediğini de ekliyor.

Marten, masalara biber kızartması, sarımsaklı yoğurt, beyaz peynir, ezme ve tastamam İstanbullu olan mezeleri dağıtırken bizimle gelip oturmasını bekliyoruz. 60’ına merdiven dayamış bu neşeli ve çok hareketli adam nihayet gelip oturduğunda Arto ona kısaca anlatıyor niye geldiğimizi. “Sizin kuşağın 6-7 Eylül olayları nedeniyle Türkiye’yi terk ettiği söylenir,” diyorum, “Ya da soykırım hakkında Türkiye’de konuşamadıkları için. Ne dersiniz?”

Elini havada “Boş versene,” der gibi sallayıp gülüyor:

“Ne alakası var 6-7 Eylül’ün, soykırımın filan. Ben Paris’e Johnny Hallyday olmaya geldim!”

Marten, yıllar önce Cem Karaca'nın ikinci olduğu *Hürriyet* Altın Mikrofon Yarışmas'ında "Blue Boys" (Mavi Çocuklar) grubuyla birinci olmuş:

Marten, yemek servisi bitince programına başlıyor.

"Türkiye'de süper hayatım vardı. Kızlar üzerime zıplardı. Bu-
raya geldik. Ne atlayan var ne hopleyan!"

Yemeğin ve rakının verdiği şaşkınlıktan herhalde, nereden
geliyorsa aklıma "Askerlik yaptınız mı?" diye soruyorum durup
dururken. Neyse ki Marten'in cevabı güldürüyor hepimizi: "Ben
Paris'te yaptım askerliği!"

“Nasıl yani?”

“Ağlaya ağlaya, ‘memleket’ diye ağlaya ağlaya Paris’te askerlik yaptım sayılır.”

Memleket hasreti mi?

“O da var tabii ama asıl bir sevgilim vardı. Çok sevmiştim. Onu Türkiye’de bırakıp geldim.”

Gördü mü bir daha o eski sevgiliyi?

“O değil de... Şimdi artık hepimizin hayatları başka ne de olsa... Türkiye’ye gitme hevesi geldi birkaç yıl önce. Özledim Adaları-Modaları. Şişli Kulübü davet etti, gittim. Ne güzeldi. Çok iyi gördüm İstanbul’u. Dedim ki, Türkiye’yi AB’ye alsalar da daha da güzelleşse Türkiye.”

Biraz ciddi konuşma çabası gösteriyorum bu sırada. Diyorum ki, “Konuştuğum, sizin yaşınızdaki insanlar Fransa’ya geldikten sonra Ermeniliklerini yaşamaya başladıklarını, Ermeniliğin onlar için burada önem kazandığını söylüyorlar. Ya siz?”

Marten kollarını iki yana açıp konuşuyor:

“Hayır. Türkiye’de daha çok öyle hissediyordum. Burada ne kilise var doğru dürüst, ne okul. Türkiye’dekiler daha Ermeni kalmış bana göre.”

Duruyor, heyecanını bir kenara bırakıp dertli konuşuyor:

“Ben nasıl sevmeyeyim İstanbul’u?” diye soruyor sonra aklına düşüp, “Oradakiler benim arkadaşlarım!”

Ben, Fransa’da çıkan yasa meselesini açınca canı sıkılıyor. “Bağıra çağıra olmaz bu işler,” diyor ama canı fazla da konuşmak istemiyor:

“Yahu bir çare bulsunlar bu işlere de kafamız rahat etsin!”

Sonra kendi yöntemini açıklıyor Marten:

“Ben istemiyorum Türklerin ‘Lanet olsun, soykırımı kabul ettik,’ demesini. Olacaksa iyi bir şekilde olsun. Ama ben müzisyen adamım, politikayla ilgili şeyler (kulaklarını gösteriyor) buradan giriyor, buradan çıkıyor.”

Marten bu sırada başka şeyler de söylüyor diasporadaki politikacılar ve diasporayı temsil edenlerle ilgili. Sonra vazgeçiyor: “Yazma boşver. Başımı belaya sokmayayım durduk yere.”

Böylece benim de bir kulağımdan girenler ötekinden çıkıyor. Zaten artık Marten, mikrofonu eline alıyor, her gece kendi meyhanesinde yaptığı gibi söylemeye başlıyor:

“Bende olan kalbi başkalarında unuttun”

Romantik eski Türkçe şarkılar bitince sıra oyun havalarına geliyor. Ermenice ve Türkçe karışık. İyiye keyiflenince de bir Ermeni kadını kaldırıyor ayağa, sonra beni, zorla. Kadınla Fransızca iki üç kelime ediyoruz, anlaşılamıyoruz ama nakarata sıra gelince Anadolu dilinde gülüyoruz birbirimize:

“Şinanay yavrum şinanay naaaaay!”

Eh, şimdi anlat bakalım bunu. Anlat bakalım, “soykırımı tanımaya yasaları” çıkartacak kadar bu işin içine bulaşmış üçüncü ülkelere... Nasıl anlatırsın? Bir Ermeni ne kadar nefret etse de Türklerden, anlar şimdi, şu anda ne demek istediğimi “Şinanay yavrum şinanay nay” dediğimde. Gülerken içimize sızan kederi... Ama şu anı, şu nakaratı nasıl anlatmalı Türklerle Ermeniler arasındaki anlaşmazlığa fena halde bulaşmış üçüncü ülkelere?

Onlar için sadece “siyaset ve dengeler” mi mesele? Ama içinden “şinanay” geçmeyen bir siyaset Ermenilerle Türkleri ne kadar ilgilendirir aslında? Birbirlerinin dillerini, yüzlerini unutmuş olsalar bile Ermenilerle Türklerin kolayca ortaklaşabildiği, kökümüzün aynı toprakta olmasından kaynaklanan ruh olmadan ne anlamı var yabancı dillerde çıkarılmış yasaların?

Üçüncü ülkeler ve öncelikle Batı neresinde duruyor bu “şinanay”ın? Bir sinema yönetmeninin söylediği o cümle geliyor aklıma:

“Batı bizden film değil, kilim istiyor.”

Türkiye’nin turistik dükkânlarında turistlere nasıl kilim sattıkları geliyor gözümün önüne. Müthiş bir şovdur. Kilimler havada döndürülerek yerlere serilir. Beyaz spor ayakkabılarıyla Doğu’yu keşfe çıkmış ve ancak yeterince şaşırınca tur için verdikleri paranın karşılığını alacağına inandıklarından sürekli şaşırarak turistler sıkı sıkıya yapıştıkları pet şişe sularıyla sürekli ağızları açık bakarlardı kilimlere. Kilimlerin nereden geldiği önemli değildir. Hatta bilinmeyen, gizemli bir Doğu’dan geldiği hissi havada uçuşan kilimlerin ağır kokusuyla dükkânı doldurursa daha da iyidir. Oysa kilimler Doğu ve Orta Anadolu illerinde, köylerinde sokak aralarında kurulmuş küçük, yarı karanlık odalarda dokunur. Çoğu okula gönderilmeyen kızların neredeyse bandist bir üretim yöntemiyle durmadan çalıştıkları daracık mekânda genellikle bangır bangır bir müzik vardır. Doğulu üretimin ritmini tutturmak için Batı müzikleri çalar, dım tıs dım tıs... Hiç de oryantal değildir görüntü, çoğu kızın kulağında “cd-man” vardır ve bazıları Britney Spears dinliyor olabilir. “Anadolu kadınınınilmekilmek yazdığı hisleri” filan değildir; tüccarın getirdiği oryantal tasarımlar yandaki kâğıtta durur ve durmadan onlar dokunur. Ama havada uçuşarak beyaz spor ayakkabıların önüne indiğinde kilimler, artık yeni hikâyelere bulaşmışlar ve hiç olmadıkları kadar “uçan halıya” benzemişlerdir. Alaaddin’in sihirli lambası, “belly dancing” ve “Turkish delight.”

Turistlere bir Türk mucizesi olarak elma çayı ikram edilir ve elma çayı benim bildiğim kadarıyla Türkiye’de kimse tarafından içilmemektedir. Ama mühim olan bu değildir, onlar hakikatin filmini aramaya değil, maaşlarından artırarak biriktirdikleri parayla var olmayan bir hikâyenin kilimini almaya gelmişlerdir. Onlar neyi satın alıyorsa artık Anadolu odur:

* Türk lokumu.

Satıcı tüccara, tüccar diğer aracılara, aracılar bangır bangır MTV çalınan tezgâhlara Doğu'nun ne olması gerektiğini iletir ve kızlar yeniden bir Anadolu dokur. Kim ne derse desin, o kilimler artık 'asıl' Anadolu'dur.

Ermeniler ve Türkler, hikâyelerini tıpkı kilimler gibi havalarda uçurarak Batı'nın beyaz spor ayakkabılarının önüne serer. Birbirlerine rakip iki tüccar gibi her ikisi de kendi cesetlerinin haklı olduğunu anlatır, daha çok acı çektiğini. Çekilen acı, o "acı kilimin" nasılilmekilmek dokunduğu "alıcının" çok da umurunda değildir. Ölülerle dokunmuş kilim alındıkça, alındıkça, alındıkça hangi kilimin nasıl dokununca daha iyi satıldığını anlar iki taraf da, hikâyenin yeniden dokunması için geri bildirilir satış rakamları ve bir hikâye "yabancılar" için yeniden ve yeniden dokunur. Anadolu'da yaşanmış bir acıyı, o acıyı anlatırken kullandığınız birçok sözcüğü tercüme edemediğimiz başka bir dilde anlatmak nasıl bir şeydir? Ne eksilir? Ne artar geriye? Bunun kederini herhalde en çok Ermeniler bilir... Ama kilimlerin ve hikâyelerin nereden geldiğini, ne anlattığını... Onu en iyi Paris'in ortasında gözleri dolarak "Şinanay yavrum şinanay nay" diyen bir Ermeni ve bir Türk kadın bilir, ağlarken oynayabilen... Ve ancak ikisi konuşabilirse hakikatin kilimi dokunabilir, kimseye satmak zorunda olmayacağımız...

“ŞU HİKÂYE HALLOLSA KEŞKE”

“Ben bunu çok para vererek almak zorunda kaldım. Öyle olmasaydı keşke.”

Arto Kilimli, dedesinin, duvarda asılı duran, kilimden yapılmış evrak çantasını gösterirken böyle diyor. Tıpkı bir “Batılı gibi” nasıl bir kilimi satın almak zorunda kaldığını, bunun onu nasıl kahrettiğini anlatıyor. Dedesinin evraklarını taşıdığı heybenin üzerine Ermenice “Kilimliyan” adı dokunmuş. Paris’in zengin banliyö evinin ikinci katına çıkan merdiven boşluğunda asılı, bir antikacıdan satın alınmış yadigâr! “Dedem bu kilim çantayı eşeğinin iki yanından sarkıtıp gezermiş,” diyor Arto, eliyle göstermeye çalışarak nasıl sarkıtıldığını. “Biliyorum,” diyorum, gülümsüyoruz. Yabancılar birçok ayrıntıyı anlatmak zorunda kaldığı için, bunun alışkanlığıyla anlatmaya çalışırken yarıda kesilmek

hoşuna gidiyor. Hatırlıyor, ikimiz de aynı yerden geliyoruz. Duvarıda asılı duran başka antika kilim parçalarını gösterip hikâyesini anlatırken aklına geliyor birden:

“Nasıldı ama dün gece!”

“Şahaneydi,” diyorum, “ama Marten sanırım Fransa’daki diasporanın genel görüşünü pek yansıtmıyor.”

Yine elini “boş ver” gibi sallıyor:

“Bakma sen burada çok sert konuşanlara. Çoğu Türkiye’ye gitmemiştir. Korkarlar gitmekten. Sanıyorlar ki Türkiye’de Ermeni oldukları için başlarına bir şey gelecek. Çok zengin bir arkadaşım yıllar sonra Türkiye’ye gittiğinde garson kızmasın da başları belaya girmesin diye kokmuş eti yemiş hapır hupur. Ne olacak halbuki? Hiç!”

Arto, hâlâ Türkiye ile ticaret yapıyor. İstanbul’dan ve Anadolu’dan aldığı kilim ve halıları Paris’teki dükkânında satıyor. “Hiç!” demesine rağmen yine de biraz çekiniyor olmalı ki “Dikkat et ha!” diye uyarıyor beni, “Aman dikkat et de Türkiye’de kızmasınlar bana.” Marten nasıl söyleyeceklerinin Paris’teki Ermeniler’in canını sıkacağını düşünüyorsa Arto da Türkiye’dekilerin “canını sıkamak istemiyor” belli ki.

İki toplum, iki evsizlik arasında kalanların sözcüklerini nasıl seçtiklerini düşünüyorum. Ne çok şey var hesaplamaları gereken. Ermenistan’daki gibi değil, sadece içinde yaşadıkları topluma ihanet etmek değil burada mesele. Bir de içinde yaşamadıkları toplumu da düşünmek zorunda kalıyorlar belli ki. İçinde yaşamadıkları ama kendilerini ait hissettikleri. Arto büyük evini gezdirirken bunu düşünüyorum. Tek bir biçimde anlatılacak, herkesin onaylayacağı bir hakikat var mı? Hakikatin tek bir dili olabilir mi? Tercüme etmeyi gerektirmeyen, tercüme ederken eksiltmeyi ya da artırmayı gerektirmeyen bir konuşma biçimi. Kimsenin hoşuna gitmese de herkesi saygıyla susturacak bir anlatma yolu... Sadece diaspora Ermenileri için değil, benim için de. Bütün bu

Arto beyin, küçücük şapeli.

gördüklerimi sadece bütün bunları duymak istemeyen Türklere değil, Ermenilere, Fransızlara ve başka ülkelerin başka insanlarına anlatmak için. Olabilir mi?

“Hallolsa keşke şu mesele,” diyor Arto, bölüp düşündüklerimi. Canı sıkılıyor, bin yıllık meseleye sanki demin ortaya çıkmış bir sorunmuş gibi, o kadar bu anla ilgiliymiş gibi canı sıkılıyor. “Boş ver,” diyor, “gel ben sana dünyanın en küçük şapelini göstereyim.” Bahçeye çıkıyoruz. Arto kendisine hakikaten de içine sadece iki kişinin girebildiği bir şapel inşa etmiş, içerisi Anadolu’dan gelen ufak tefek nesnelerle dolu. Türk kahvesi fincanları, mumlar, resimler ve minnacık sunağın üzerinde içi karanlık bir ayna:

“Aynanın içinde eksik bir siluet halinde İsa resmi var. Diyorum ki insanlara, ‘Ancak inananlar görebilir.’ Nasıl seviniyorlar İsa’yı gördüklerinde, görsen!”

Gülüyor. Ne çok dindar ne çok Ermeni Arto. “İnsanlar konuşabilse keşke,” diyor sadece. “Ne bağırırsalar ne sussalar...”

Durup, canı sıkılıp devam ediyor:

“Burada doğmuş olan, hep kötü hikâyeler dinlemiş olanlar daha öfkeli. Ama İstanbul’u biliyorsan, dostların varsa öyle hissetmezsin. Seversin. O zaman bağırarak o kadar kolay olmaz.”

Tam evden çıkarken aklıma geliyor:

“Kilimin üzerindeki ‘Kilimliyan’ adı... Size gelene kadar -yan kayıp mı oldu?”

Gülüyor, elini ‘Boş ver’ anlamında sallıyor. Gözüne bir önceki gece Ermeni kadının gözüne dolan gülüp ağlayan keder doluyor. Kestirip atıyor:

“Sizi bir kitapçıya götüreceğim. Samuelian Kitapçısı. Çok meşhurdur burada.”

Banliyöden şehir merkezine geri dönerken bağırarak ve susmak üzerine düşünüyorum. Bağırarak gürültüsünde insan sesiyle bir çatlak oluşturmak mümkün mü? Dünyanın hiçbir anlaşmazlığı için pek de umut vaat eden bir yöntem değil bu. Ama bu yolu savunmaktan başka da yapılabilecek bir şey yok. Ve umut, hiç doğru bir sözcük gibi gelmemiştir kulağıma. Kaygan bir sözcük. Bel bağlandığında insanı yarı yolda bırakacak bir sözcük. Çünkü umut olmadığında ne yapacaksın? Bir şey yapmayacak mısın? İnat ve ısrar daha iyi gelir bana hep. Doğru bildiğinde inat etmek ve vazgeçmemek. Konuşmakta ısrar etmek, gürültünün o pırıltılı endüstrisine yenilmeden ve yılıp susmayı aklından hiç geçirmeden. Dünyada, dünyanın tekerine çomak sokmak gibi. Bazen sırf inattan. Ya da...

“Geldik işte. İçeridekilerle konuşmalısınız,” diyor Arto, Odeon’da bir sokak arasında durup. “H. Samuelian” yazıyor koyu yeşil tabelada. “Arto, bizim bir randevumuz var, çok kalamayız burada,” diyorum. “Tanışmalısınız,” diye ısrar ediyor. Üçümüz birlikte içeri giriyoruz. Yurttaş böyle durumlarda yaptığı gibi büyük fotoğraf makinesini tehditkâr olmaması için ortalara pek çıkarmıyor. Çok yaşlı bir kadın ve çok yaşlı bir adam, belli ki bu-

ranın sahipleri, bizden önce girmiş olan yine çok yaşlı ve Ermeni müşterilerle Ermenice ve Fransızca konuşuyorlar. Arto tüccarlığın verdiği çeviklikle aralarına sızıp kadına bir şeyler fısıldıyor. Kadın ve adam birbirlerine bakıyorlar, Arto ricacı olarak gülümüyor. Belli ki “iki Türk’ten” bahsediyor. Birden iki ihtiyarın da yüzleri buz gibi oluyor, sinirleniyorlar. Arto’nun yüzüne bakmadan sert bir tonda Fransızca olarak muhtemelen pek de olumlu olmayan bir şeyler söylüyorlar. Zaten ben daha yüzlerinin ekşimeye başladığını görünce geri adımlarla kapıya doğru yöneliyorum. Belli ki “konuşmakta ısrar etmek” için doğru zaman ve yer değil. Arto mahcup geri dönüyor “Anlamadım,” diyor, “çok sinirlendiler birden.” “Canı sağolsun,” diyorum kapıdan çıkarken. Arto bizden daha çok bozuluyor bu işe. Nihayetinde ben onu teselli etmek zorunda kalıyorum:

“Bu işler zor Arto. İnsan en acı hikâyelerden ayak üstü, tanımadığı gazetecilere bahsetmek istemiyor olabilir. Anlıyorum, boş ver.”

Kendi toplumunun öfkesine canı sıkılan Arto, “Belki daha sonra,” diyor. “Belki,” diyorum. Arto’yu öylece bırakıp bir sonraki randevumuza yetişmek için acele ediyoruz...

Arto, çocukluklarının nasıl soykırım hikâyeleriyle gölgelendiğini anlatan şair, Isabelle, Marten... Belli ki diaspora içinde ne bağırarak ne de susmak isteyenler giderek çoğalıyor. Belki hâlâ diaspora adına yasalar çıkartmak için uğraşanlar, bağırarak kadar duyulmuyorlar ama varlar, oradalar. Ne onlar adına bağırarak söylediklerini beğeniyorlar ne de susanların yanındalar. Onlar adına kim konuşacak peki? Bu konuda susmayı ve bağırarak istemeyen, sustukları için bağırarakların yanında sayılan Türkler adına kim konuşacak? Bu insanları birbirleriyle ne konuşuracak? Çünkü ancak bu insanlar birbirleriyle konuşabilirse yeni bir dil yerleşebilir anlaşmazlığın tam ortasına. Bu dil, bu

dostluk gerçekten çözebilir ne çözülecekse. Tıpkı İstanbul’da Hrant’ın yaptığı gibi. Ama gerçekten etkiliyor mu onun yaptığı gibi konuşmak? Ne bağırarak ne susarak durmanın bir sonucu oluyor mu?

“Şuradakiler herhalde,” diyor Yurttaş. Bir genç kadın ve bir adam, bize bakıyorlar sıcak sıcak. Burçin Gerçek, Fransa ve İsviçre’de gazetecilik yapıyor, aynı zamanda birazdan konuşacağımız Yönetmen Serge Avedikyan’ın son filmi “Geri Dönüş”ün prodüktörlüğünü yapmış. Serge Avedikyan ise beyaz saçlarıyla orantısız canlılıkta, güzel gözlü orta yaşlı yönetmenimiz. Ailesi Türkiye kökenli, 1915’ten sonra Ermenistan’a göçenlerden. Avedikyan da 15 yaşına kadar Ermenistan’da yaşayıp daha sonra Paris’e gelmiş. Daha konuşmaya başlamadan gülmeye başlıyoruz. Çünkü ben Fransa Meclisi’nden yeni geçen yasa ile ilgili olarak geldiğimizi söyleyince Avedikyan söyleyiveriyor söyleyeceğini:

“Fransızlar bu yasayı Ermenilerin güzel gözleri için çıkarmadılar elbette. Ama bizim gözlerimiz de güzeldir hani, o ayrı!”

Gülüverince ne kadar da kolaylaşıyor işler. Bunu Slavoj Žižek görmeliydi. Yaşayan en önemli felsefecilerden, kendisi de etnik çatışmalardan çok çekmiş, Slovenyalı Slavoj Žižek, insanlar arasında tarih katmanlarıyla kemikleşmiş etnik gerilimleri kırabilecek yöntemlerden birinin düşmanlıkları yaratan yargılarla alay etmek olduğunu söyler. Der ki, eğer problemlili iki tarafın birbirini suçlamakta kullandığı sözleri “biz” dalga geçerek, birlikte gülerken yinelersek onların içi boşalacaktır. Yönetmen Serge Avedikyan ile konuşmaya başlar başlamaz, her iki tarafın da “sert abileriyle” dalga geçmemiz ve giderek iki tarafın da “sert abilerinin” argümanlarının manasızlaşmasını Žižek görmeliydi bu yüzden.

Avedikyan, eğer sert abilerle dalga geçilecekse bunu en iyi yapabilecek insanlardan biriydi. Diaspora'yı, Ermenistan'ı biliyor ve Ermenilerin geçmişleriyle ilişkisi üzerine filmler çekiyordu. Üstelik Türkiye'yi bilmeye, orada konuşmaya cesaret ediyor, orada konuşmak için bir dil bulmaya çalışıyordu:

Avedikyan'ın "güzel gözleri".

"İstanbul'a ilk kez 1987 yılında gittim. Dedemin köyünün adı Sölöz. Bursa yakınlarında. Orası benim için bir mitti. Zaten ailesi Anadolu kökenli olanlar için hep böyledir, geri dönmek diye bir mit vardır. Bu yüzden filmimin adı 'Geri Dönüş.' Modern Türkiye'nin son turistik aktivitesi: Ermeniler dedelerinin köylerini görmek için dönüyor!"

Yeniden gülüyor Avedikyan, güldürüyor ve devam ediyor: “O kadar kolay olmadı tabii. Belediye başkanı ben çekim yapmak isteyince engelledi. Mezartaşlarını görüntülememi istemediler. Anlıyorum. Korkuyorlar. Bir sonucu olacağını sanıyorlar. Normaldir. Ben de 17 yıl bekledim. 2003’te Bursa’daki film festivaline ‘Hayat Çizgisi’ filmi ile davet edildiğimde farkı gördüm. Bu kez Sölöz’deki köylüler benimle konuşmak istediler, onlar hikâyelerini anlatmak istediler. O köyde yaşayanlar Yunanistan’dan mübadele ile gelen Pomak’lar. Onlar da biliyor sürgün olmak ne demek. Oturdıkları Ermeni evlerinde yaşamış insanların torunlarıyla tanışmak istiyorlar. Ben de bir dernek kurma önerisi getirdim. Köydeki hafızayı canlı tutmak için köylülerle Ermeniler birlikte çalışacaklar. Böylece ben dedemin hikâyesini anlatmaya gittiğim köyde birden kendimi orada yaşayanların bu konuda ne hissettiklerinin hikâyesini anlatan bir film çekerken buldum. ‘Geri Dönüş’ filmi böyle oluştu.”

Meseleyi göçüp gitmişlerle değil yaşayanlarla konuşmayı tercih eden Avedikyan konuşulmayı da konuşmak istiyor artık:

“Dedemin köyü Sölöz’den, Gemlik ve Gürle’den giden Ermeniler ‘soykırım’ nedeniyle gitmediler. Onları oradan gönderen mübadeledir. 1920-23 arasında yapılan mübadele olmasaydı muhtemelen bu insanlar orada yaşıyor olacaktı. Çünkü Ermeni soykırımından kurtulanlar Doğu Anadolu’da din değiştirerek ya da kaçarak kurtulmuşlar. Ama dedem gibiler Ermeni olarak yaşamaya devam etmişler Batı Anadolu’da. Yani aslında 1915’ten kurtulan Ermeniler Türkiye’de yaşamaya devam etmişler. Anlıyor musunuz? Diasporada bundan pek bahsetmezler.”

Anlıyorum ama pek anlam veremiyorum doğrusu. Niye senin gibilerin katledildiği bir ülkede yaşamaya devam edersin? Bunu anlamak hakikaten mümkün mü? Belki... Daha sonra... Şimdi Avedikyan devam ediyor:

“Tabii ki Sölöz’de yaşayan bazı köylüler Ermenilerin gelip evlerini geri alacağından korktular. Buna gerek yok oysa. Paris’te

yaşayan insanlar gidip o köydeki insanların evlerini alacak değil. Ama evler restore edilse bir Ermeni gidip orayı görmek, dedelerinin yaşadığı yerleri ziyaret etmek, oradaki insanlarla tanışmak isterdi. Ermenilerin beklediği böyle sembolik bir jesttir. Bu jestin illa ki soykırım sözcüğünü içermesine gerek yok. Bu bir haysiyet sorunudur. Yoksa ben de biliyorum ki Fransa’daki Ermeniler diaspora olmanın patolojik sonuçlarından son derece etkilenmiştir.”

Burada durduruyorum Avedikyan’ı:

“Aman Bay Avedikyan, buradakilerle başınız belaya girmesin!”

“Yoo, gerçekten öyle,” diyor Avedikyan ve devam ediyor:

“Bütün varlıklarını, kimliklerini soykırım meselesi üzerine kuran insanları düşünerek kullanıyorum patolojik sözcüğünü. Ama bunun yanı sıra yaşananların kabul edilmesi bizim için bir haysiyet meselesidir. Şöyle anlatayım; ne zaman bir film festivali için Türkiye’ye gitsem gazeteciler ‘Bir savaştı. Yaşandı bitti, insanlar öldü,’ diyor. Ben de şöyle cevap veriyorum:

‘Yahu siz bu meselenin beni eğlendirdiğini mi sanıyorsunuz?’ Çünkü ben de yorulduğum bu soykırım meselesinden. Bu yüzden yeni bir dil ile konuşmak önemli. Zaten bu yüzden böyle filmler yapıyorum.”

Avedikyan yorgunluğunu ve durumun patolojisini anlatırken Fransız düşünür ve yazar Baudrillard’a atıfta bulunuyor:

“Onun yazdığı bir şey vardı. Şöyle bir şeydi:

‘Ermenilerinki çok özel bir durum. Bütün zamanlarını öldürdüklerini ispatlamak için harcıyorlar. Ve bunu bugün yaşadıklarını ispatlamak için yapıyorlar.’ Ben bu yöntemin bir çözüm olduğunu düşünmüyorum. Bu yüzden filmin Türkiye’de gösterilmesini istiyorum.”

Avedikyan, Türkiye’nin ve diasporanın kendi hikâyeleriyle yüzleşme gücüne sahip olduğunu söylüyor. “Halklara güvenmemiz gerek,” diyor.

Diasporanın neyle yüzleşmesi gerekiyor peki?

“Diaspora yeterince sert bulmayacak filmi,” diyor ve bir hikâye anlatıyor:

“Film Ermenistan’da gösterildiğinde, bir TV programında bana ‘İyi Türklerden de söz ediyormuşsunuz filmde,’ dedi spiker. Provoke etmek istedi. Cevap verdim:

‘Evet doğru. Umarım daha da çok bahsederiz. Konya Valisi Celal Bey’in kendi hayatını tehlikeye atarak Ermenileri nasıl kurtardığından, Halep Valisi’nden, Ermenilere yardım eden diğer Türklerden.’ Ben bunu Türklerin hoşuna gitmek için söylemedim. Gerçek bu olduğu için söyledim ve yine söylüyorum.”

“Bay Avedikyan,” diyorum, “buraya gelirken ne bağırarak ne de susmak isteyenler üzerine düşünüyordum ve seslerini duymalarının ne kadar zor olduğunu. Çünkü bağırarak dinlemek hem daha kolaydır hem de onlar daha kolay konuşurlar. Siz ne dersiniz?”

Avedikyan gülüyor:

“Onlar diaspora adına konuşuyorlar. Sert konuşmak zorundalar. Ama biz kendi adımıza konuşmak zorundayız. Hem ben o kadar da yalnız olduğumuzu düşünmüyorum. Çoğunluk değiliz belki ama yalnız da değiliz. Ama yasaya dönersek yeniden... Buradaki Ermeniler Fransız vatandaşı olarak böyle bir yasaya ihtiyaç duymazlar. Ama bir Ermeni olarak bir sarsıntı olmasını, gerçeğin ortaya çıkmasını için için isterler. Türkiye bu konuda hiçbir adım atmadığı için bu tür bir ihtiyaç duyuyor Ermeniler. Çünkü diaspora olmak çok zor. Hem kültürel hem de bireysel olarak tutunacak bir dal, bir kimlik yaratmak zorundasın. Bazıları için diaspora bir ülkedir, bazıları için bir sürgün. Çok zordur, anlayacağınız, çok. Ama yeni nesillerin suçlu olmadıklarını bilerek konuşmaları gerekiyor. Niye bir araya gelip iktidarları suçlamıyoruz ki? Tek tek Türkleri ve Ermenileri bilmemekle suçlayamayız. Mesela benim filmimde... İnsanlar Ermenilerin hikâyesini bildiklerini söylediklerinde samimiydiler. Şunu soruyorlardı:

‘Bu hikâye gerçek mi?’

Evet gerçek ve biz bunu kendi aramızda konuşup çözebiliriz. Ben bunu söylüyorum.”

Avedikyan bunu söylüyor, evet. Ben de bunu söylüyorum. Marten de Yeni Rakı’sı ile burada olsa o da söyler belki, Arto elinde dedesinden yadigâr kilimiyle gelip söyler, o da var. Isabelle de böyle söylüyor muhtemelen. Hrant kesinlikle böyle düşünüyor. Erivan’daki bir kuliste konuştuğumuz Arto Tunç Boyacıyan da böyle söyler, kuşkusuz. Oradan Haygaram gelir, Lilit, Lilit’in kızı Arax, başkaları... Kaç kişiyiz biz? Tam olarak ne kadar çıkar sesimiz konuşsak? Mesele bu.

İnsanlık tarihi boyunca vicdan ve konuşmaya inanıp konuşmakta ısrar edenler hep azınlıkta kaldı. Kalabalıklara tercüme edilemeyen nesi var bu kavramların? Kalabalıklaşınca insan aklı ve vicdanı niye yerini öfkenin kulak delici, kalpsiz sesine bırakıyor? Hep birlikte konuşmanın bir yolu olmalı. Hep birlikte bir şey söylemenin...

“Tamam, bu günlük yeter,” kararına varıyor Yurttaş, “Özgür’le buluşup yiyip içiyoruz.” Öyle de yapıyoruz. Günlük raporun eğlenceli versiyonunu anlatırken Özgür’e, Samuelian kitapçısında başımıza gelenlerden söz ettiğimde gülüyor:

“Tabii konuşmaz sizinle. Allah’ım, ne talihsiz karşılaşma!”

Neden peki?

“Çünkü o ihtiyar kadının ailesi 1915’te ölenlerden. Kadıncağız bir gün, yıllar sonra ailesinin yaşadığı yerleri görmek için İstanbul’a gidiyor. Ama seçtiği tarih son derece şansız: 6-7 Eylül 1955!”

“Kadın konuşmamakta haklı,” diyorum, “gün yüzü göstermemişiz kendisine.”

“Biz?” diye soruyor Özgür. Doğru, “biz” ne demek?

Biz... “Türklere” bütün dünyada yüklenen o vahşi anlamla dalga geçerek bu kavramı kendimizden şakalaşarak uzaklaştırmak, tam da “biz” derken bu uzaklaştırmayı becermenin tuhaf bir matematiği var. Ama hakikatte “biz” kimiz?

İçeride bize Türk olduğumuzu belletmeye çalışan hamasi konuşmalar olmadığında... Dışarıda bir üçüncü dünya ülkesinin vatandaşı olmaktan dolayı aşağılandığımızda yaşadığımız o iç yakıcı savunma ihtiyacı olmadığında... İçeride Türklük adına yapılan kötülükleri, dışarıda Türk olduğun için sana yapılan kötülükleri eleştirmeyi, bütün bu kavgaları ortadan kaldırdığında... “Biz” kimiz? “Türklüğümüzün” içinde ya da dışında nasıl duruyoruz? Nasıl durmalı?

Hikâyenin böylece tersine dönmeye başladığını, Ermenileri anlamaya gelmişken bunun, “bizi” anlamadan mümkün olmayacağını anlıyorum. Ve Paris’e niye hiç gelmek istemediğimi, o tuhaf isteksizliğimin nedenini ilk kez kavıyorum. Ne Türklerin kendilerini fazlalaştıran aynalarındaki ne de Ermeni diasporasının Türkleri eksiltten aynalarındaki görüntülere aldanmadan hakiki bizi gösteren bir aynaya bakmak gerekiyor çünkü belli bir andan sonra. Mesele Ermeniler, 1915 olmaktan çıkıyor Ermeniler için yola çıkan “Türk” kendine bakmaya başlıyor. Hiç bakmadığı gibi bakıyor ve bu, insanı sandığından çok daha fazla yoruyor.

HAYALETLERİN KIZLARI

Yorgun uyanıyorum. Çünkü bütün bu röportajların, bu yolculuğun bir süredir bir tür kendi kendine konuşma halini aldığını, insanlarla değil de sanki gölgelerle konuştuğumu fark ediyorum. Bir kalbin, tek bir kalbin sesleri her biri. Üstelik bir süredir onlardan çok kendimle konuşuyorum aslında. Rüyalarım giriyorlar. Paris'e geldiğimden beri, bunu ilk kez o sabah kabul ediyorum. Türkiye'ye dönmeden sadece bir gün önce. Minnacık otel odasında ancak sandalyenin, bavulun yerini değiştirerek hareket edebildiğim için olduğunu sanıyorum boğulma hissinin. Oysa tam takip edemediğim şeyler geçiyor kafamdan. Geçip esip hepsi kayboluyor aklımın içinde bir kara delikte.

Döndüklerinde aniden aklın aydınlık tarafına, iki kelime getiriyorlar geri:

Çocuklar... Hayaletlerin Çocukları...

Evet, bütün bu insanlar sanki hayaletlerin çocukları gibiler. Onlar konuştuğuça hayaletlerin fısıltıları sızıyor bugüne.

Müzelerde yerleri olmayan hayaletlerin çocukları...

İyiye ve kötüye ölüm anının acısıyla sonraki kuşaklara geçiren hayaletlerin çocukları. Çok azı kendi sözcükleriyle konuşuyor. Sözleri onlara değil canı yanmış hayaletlere ait aslında. “Bize” o yüzden, en başından bu kadar öfkeli. Bu onların değil, hayaletlerin öfkesi aslında. Ne istiyorlar bizden? Hayaletler bizden ne istiyor? O hayaletlerin çocukları biliyor mu bunu? Hayaletlerin çocukları olduklarını?

“Sadece diasporada değil Türk toplumu içinde de var bu hayaletler.”

Helene Piralyan, kıvrık, gri saçlı, ufak tefek bir kadın. Eski, ahşap trabzanlı, antika asansörlü binanın içinde sanki binayla birlikte yaşlanmış gibi. Sesi de saçları gibi kıvrık, büküm büküm çıkıyor konuştuğunda. Kremalı sandviç bisküvilerden hazırlamış bizim için çayın yanında, çikolatalı bisküviler. Daha gelmeden bize şefkat duymuş sanki. Ne olduğunu bilmediğim, tatlı, kısık bir müzik çalıyor bütün duvarları yağlı boya resimlerle kaplı evinde. O kadar zarif bir havası var ki hem Helene Piralyan’ın hem de evin, sanki parmak uçlarınıza basa basa girmeniz gerekiyor onun hayatına ve evine. Isabelle, ben, bu görüşmeyi arayan Burçin Gerçek ve elbette Yurttaş böyle yapıyoruz, farkına varmadan, kendiliğinden. Bu evcilik şefkati, tanışmadan gösterilen bu özen bendeki yorgunlukla birleştiği için belki de, soru sormuyorum. Sorasım gelmiyor. Farkına varmadan sabahdan beri kafamdan geçenleri anlatmaya başlıyorum, bir tür sayıklama gibi üstelik, bölük pörçük. Susup dinliyor. Belki psikanalist olduğu için, belki de bir “Türk”ün bu konuyla ilgili ne hissettiğini din-

lemek “Soykırım ve Gelenek Aktarımı” üzerine yaptığı çalışma açısından ilginç olduğu için. Ben ise çok farkında değilim doğrusu ne yaptığımı. Sadece anlattıkça önceki günden beri üzerime çöken ağırlığın biraz hafıflediğini hissediyorum. O, tıpkı Ermenistan’daki Silva Gabudikyan gibi bakıyor yüzüme, gülümsüyor, duruyor ve nihayet cevap veriyor hayaletlerin çocukları üzerine yaptığım bölük pörçük konuşmaya:

“Türk halkının da üzerinde gezen hayaletler var. Çünkü onlar da Ermenilerin gidişıyla birlikte hayatlarının ve halklarının büyük bir parçasını kaybettiler. Belki dediğiniz gibi Ermeniler ‘hayaletlerin çocuklarıdır.’ Ama eğer hayaletler bizi rahatsız ediyorsa Türkleri de rahatsız ediyor.”

Odanın içindeki loş ışıktan, belki aniden kurulan bu derinlikten, belki de yine Gabudikyan'ın evindeki bisküvi kokusuna benzer bir kokunun bu evi de sarmasından dolayı rüyaya benzemeye başlıyor konuşma. Aniden. Dört kadın, birbirlerinin sözlerini saran, birbirine sarılan seslerle cümleler kurmaya başlıyorlar. Isabelle araya girip “Doğru,” diyor. Burçin çeviriyi yaparken Avrupa’da yaşayan bir Türk olarak hissettiklerini anlatıyor.

Kadınların özel bir konuşma biçimi vardır.

Birbirlerinin seslerini yere düşürmemek için birinin cümlesi bitmeye yakın tutup elinden sözcüklerin, başka bir cümleyle devam ettirirler sesi. Bu, tıpkı küçükken el ele tutuşup oynadığımız oyunlara benzer, ritmi o oyunlarda söylenen şarkılar gibi yeknesaktır. Kadınların söylediğı ninniler gibi rüyaları çağırır...

Bu rüyamsı konuşma içinde Helene Piralyan, Yazar Nedim Gürsel’in Anadolu üzerine yazdığı bir cümleden söz ediyor, Anadolu topraklarında çok fazla ceset olduğı, cesetlerin tırnaklarının hâlâ uzayıp topraktan çıktığı ve ölülerin yaşayanlardan daha canlı olduğı üzerine bir cümle. Rüyamdaki birine sorar gibi sanki, rüyada nasıl soruluverirse sorular, öyle soruveriyorum:

“Bu kadar ölü varken... O zaman nasıl konuşacağız sizce?” Piralyan, “Tıpkı şimdi yaptığımız gibi,” diyor.

Ölüleri yıkayıp paklayan kadınlar geliyor aklıma. Hayatı doğurmayı bildiğı kadar ömrün sonunda ölü bedenleri, bebekler gibi yıkayan kadınlar. Ölümünden korkmayan, ölüm yaşam döngüsünün büyüğü anaları gibi bilge kadınlar. Hepimiz oradayız sanki, bize düşen ölüleri yıkamak için. Helene Piralyan bağınp duran erkekleri bir kenara alıyor sanki, bize, kadınlara konuşuyor:

“Tarihsel ve siyasi konuların ötesinde bir düzeyde konuşmalız. Eksik bir yasımız var bizim. Birlikte yapmamız gereken bu, birlikte hiç tutamadığımız bir yası tutmalıyız.”

Giderek derinleşiyor içine düştüğümüz rüya hissi. Hep birlikte Anadolu'nun ölülerini yıkıyoruz, yıkadıkça birbirimizin dilini hatırlıyoruz sanki. Yıkandıkça farklı diller konuştuğumuzu unuttur gibi. Helene artık bana Fransızca konuşuyormuş gibi gelmiyor, hatta öyle ki bu evden çıktıktan sonra uzun süre bu konuşmanın Türkçe yapılmış olduğunu zannediyorum ya da bildiğimi bilmediğim bir başka dilde. Tuhaf.

Helene bu eksik yas için kendi halkına düşenden söz ediyor:

“Diasporadakilerin çocukluklarına dair psikanalizden geçmeleri gerekiyor. Çünkü çocukluklarında duydukları hikâyeler onları korkunç etkiliyor. Türklerin de bu insanları duymayı kabul etmeleri gerekiyor. Çünkü dinledikleri hikâyeler, Türklerin içindeki adlandıramadıkları acıyı, suçluluk duygusunu da ortaya çıkarabilir.”

“Ben suçluluk hissetmiyorum,” diyorum. “Belki de,” diyor, “bir halk olarak çok fazla suçlandığınız için bunun travmasını yaşıyorsunuzdur.” Kim bilir belki de... “Suçluluk duygusu bir olasılık. Diğer olasılık, belki de sizin sözünü ettiğiniz hissizlik, sıfır duygu durumu. Bazen suçluluk, sonraki kuşaklarda sıfır duygu durumu olarak ortaya çıkabilir.”

Bir anda aklım Erivan'daki Soykırım Müzesi'ne, müzenin müdür yardımcısı kadına gidiyor uçup. Orada hissettiğim “sıfır duygu”, duygulanmak zorunda bırakılınca daha içine kaçan duygu, ve duygusuzluğum karşısında kendime duyduğum hayret... Kim bilir belki Helene haklı.

“Evet,” diyor Isabelle, konuştuğunun bile farkında değil. Kendi sesiyle uyanıyor ve aklından geçenleri söylemek zorunda kalıyor sanki başladığı için söze:

“Türkiye'dekiler Ermenilerin yaptığı o binalara bakmaya, bakarken hatırlamaya, soru sormaya başlıyorlar aslında. Görmeden geçtikleri binaları görüyorlar artık. Sıfır duygu durumundan çıkıyorlar yavaş yavaş.”

Helene, Ermenilere geri dönüyor:

“Türkler de sürekli suçlandıkları için travma yaşadılar. Ermeniler de kendilerini sürekli olarak kurbanlaştırdıkları için. İki halkın da aynı olaydan dolayı bir hastalığı var. Bir halkı ‘inkârcılar’ ve ‘inkâr etmeyenler’ diye ikiye bölmek haksızlık elbette. Ermenilerin hikâyeleri konusunda başka tepkiler veren Türkler de var. Ancak tepkiler dillendirilmeye başlanırsa bu çıkmazdan çıkabiliriz. Şimdilik iki halk da korkularıyla yönetiliyor.”

Korkuların sonuçları üzerinden politika yapıldığını, bu politikanın iki halk arasındaki bütün alanı kapladığını, bu durumda yasalarla, Meclis kararlarıyla, bağırıp çağıran politikacılarla nasıl olup da bu işin içinden çıkacağımızı soruyorum Helene’e:

“Bu yasa ve benzeri yasalar diasporanın kurban psikolojisinden kaynaklanıyor. Diasporadakiler bu yasanın onları korkularından koruyabileceğini zannediyor. Çocukluklarında dinledikleri hikâyeler yüzünden kendilerini hâlâ tehlikede hissediyorlar.”

Fakat korku kadar aşk da var aslında. Diaspora tam da korktuğu ülkeye âşık. Piralyan diasporadaki Türk korkusunun çok somut olduğunu, tedavisinin yarım kaldığını, o topraklara duyulan aşkın da yarım bırakıldığını anlatıyor. Garip geliyor bir anda, yıllar yılı bütün politikaların, karşılıklı yapılan siyasetin bütün bu patolojiler üzerinde durması, yaraların bizi doksan yıl sonra da yönetmesi ihtimali. “Kesinlikle,” diyor Piralyan, “bu yüzden analiz etmeliyiz zaten.”

Ama insan, biliyorum bunu, korkularından kurtulmaktan da korkar aslında. Korkularına sarılabilir hiç bilmeden. Çünkü onlar elinden alınırsa korkularla yönetilen bir ömrün anlamsızlaşacağından korkar. Bunları söyleyince Helene kendisini anlatıyor:

“Ben de korkuyordum Türklerden. Ama sonra anladım ki Türklerden korkmuyorsunuz aslında, onlarla karşılaşmanın sizde uyandıracığı duygudan korkuyorsunuz. Farkında değiller ama

diasporada diyalog karşıtı insanlar aslında kendilerinden korkuyorlar. Korkularından kurtulmaktan korkuyorlar.”

Durup çayından bir yudum alıyor. Çocukların içtiği ılık çaylar gibi şimdi içtiğimiz çaylar:

“Onlar bir düşmanları olmamasından korkuyorlar en çok.”

Düşmanlarını kaybetmemek için hayaletlerinin öfkelerini kullanan adamlar ve ölümlerini yıkayıp, hayaletlerini avutup gömmek isteyen kadınlar. Bir resim oluşuyor gözümün önünde ama çaylar ve kremalı bisküviler bittiği için rüya da sona eriyor. Helene, “Türkiye’deki bir kadınla birlikte bu eksik yas üzerine birlikte çalışmak isterdim,” diyor. Benimle, bir nafile kırlangıç yolluyor sanki diğer kadınlara, topraklarının hayaletlerini susturmak isteyen kadınlara... Doğumun, ölümün ve insanın yaptığı bütün katliamlara, kötülöklere aşına bir kadın bilgeliği bulmak istiyor yaraları sarmak için. Kendi yarısından yorulmuş her kadın gibi o da. Yaralarımızı organlarımızla karıştırmamamız gerektiğini bilen bütün kadınlar gibi. Yaralarını madalyaları zannedenler gibi değil...

Peki ben? “Biz”?..

Arto Kilimli’nin Şapel’deki karanlık ayna, aynanın içindeki silüet geliyor aklıma. Eksik silüet. Bir aynamız var bizim. İçinde kendimizi görüyoruz. Eksik bir “biz” gördüğümüz. Eksiltilmiş. Kimileri paniğe kapılıyor bu eksiklik hissinden, hikâyelerle doldurmaya çalışıyor eksik parçayı, öfkeli hikâyelerle. Kimileri böyle bir eksikliğin olduğunu duymaya bile katlanamıyor. Oysa silüette eksiklik gibi görünen şey bir yara. Dikkatli baksak “biz” denen karanlığa, göreceğiz ki, konuşunca geçecek, baktıkça alışacağımız ve görülünce iyileşmeye başlayacak olan bir yara var orada. Mesele Ermeniler değil, Kürtler ya da Avrupalılar da.

Mesele bu yara. Ne “soykırım” meselesi ne tazminat; “bizin” meselesi bunlar değil. Bir gün tazminat ödense bile geçmeyecek ağırlar var. Bir tazminat ödenmeden de geçirebilece-

ğımız ağırlar... Mesele daha ötede. “Bizın” meselesi bir masal zaman içinde kaybolan geçmişin, geçmiş hikâyelerin yerli yerine konulması. Mesele hayaletlerimizin şefkatle yıkanıp gömülmesi. Ne bağırarak ne susmaktan yana olanların konuşarak, beraber ağlayarak, gözyaşlarını ve hayretlerini barıştırarak öfkeyi tedavi etmeleri. Kimsenin suçlu hissetmesi gerekmiyor aslında. Ölenlerin, bizim ölülerimiz olduğunu kabul etmek için onları öldürmemiş olanların suçlu hissetmesi gerekmiyor. Sadece konuşmak ve dinlemek.

Dışarı çıkıyoruz Isabelle’le. Günün en sevdiğim saati. Eflatun saati Paris’te. Işığın bütün renklere biraz eflatun kattığı saat, gün battıktan az sonra, bütün renklerin günle vedalaşmasından az önce. Isabelle, sanırım ölüm ve hayatla ilgili, tarih ve toprakla ilgili bir evcilik oyununu paylaştığımız için, hiç beklenmedik bir biçimde sarılıyor bana, sarılıyor. Tabii tabii birbirimizi arayalım... Tabii tabii İstanbul’a gelirse mutlaka... Pek de inanmadan ve bizi bekleyenleri hiç bilmeden. Sözleşiyoruz az tanışıp ayrılanlar nasıl sözleşirse.

Yolculuk böylece bitiyor. Düşünmek istemiyorum Türkiye’de başıma gelecekleri, bütün bu Paris gezisinde yaşadıklarımı yazınca. Sadece defterime not alıyorum her yolculuktan sonra yaptığım gibi...

Saçlarını taraya taraya ağlayan kadınlar gibi olmalı. Ağlaya ağlaya çözmeli akıllarımızdaki düğümleri... Çünkü...

Kim bilir belki de siz, tıpkı benim Paris’e gitmeden önce söylediğim gibi “Bu konunun bizimle ne ilgisi var? Niye bir şey hissetmeliyiz ki?” diyorsunuzdur. Doğru aslında, geçmişte, birtakım iktidarların yapmış olduğu bir kötülük niye bana bir şey hissettirsin ki? Ama düşünelim biraz, düşünmeye cesaret edelim. Şimdi bugün Hutular Afrika’da Tutsileri kesse ne fena oluyor içimiz.

Nazi toplama kamplarını gösteren filmleri izleseک şimdi, bazen izleyemeyecek kadar fena oluyoruz. Çeçenya’da, acısından karanlığa bürünmüş dul kadınlar kocalarının intikamını almaya yemin ederken donuyor kanımız. Filistin’de acıdan yol yol olmuş yüzleriyle çocuklar taşları fırlattığında, Irak’ta kadınlar yıkılmış evlerinin önünde buz keserken, Lübnan’da bombaların altında beklerken çocuklar.. Hepsine bir şey hissediyoruz da bu konuda neden bir şey hissetmiyoruz? Tuhaf değil mi? Birileri bize uzaklardan diyor ki “Bizim anneannelerimiz, dedelerimiz yok oldu bu topraklarda.” Hep “suç” bizden uzaklaşsın diye mı dinlemiyoruz onları? Şimdi bir arpa boyu yol kat etsek, bu toprağın hayaletleri az gidecek uz gidecek, belki de hiç beklemediğimiz kadar çabuk dinecek öfkeleri. Biz ve onlar hayaletlerin çocukları olmaktan kurtulacağız o zaman. O zaman ölüler değil, yaşayanlar konuşacak. Ölüm susacak, hayatın sesi duyulacak.

İstanbul’a varıp yazmadığım, yazamadığım, sonunda yazıp da yayımlandığında yazı dizisinin son cümleleri olacak bunlar. Ortalık birbirine girecek. Elbette. Ve elbette biraz da o tuhaf sessizlik okuyanlarda. Ve ben Hrant’ı arayacağım, yine. Yine yemekler yenecek, yine dedikodu ve havadisler. Hrant’ın canı sıkın olacak. Hakkında açılan davalara bir yenisi daha eklenmiş olacak. Tabii ki asla işlemediği bir suçtan dolayı, “Türklüğe hakaretten” yine. “Hay Allah,” diyeceğim, “Allah kahretsin!” Aradan zaman geçecek, görüşemeyeceğiz. Hayat galesi. ABD’de, “Ermeni soykırımını tanıma” kararlarından biri daha gündeme gelecek. Buluşacağız, konuşmamız lazım bu Amerika meselesini, ABD’ye gideceğim, öyle görünüyor. Tabii ki rakı içeceğiz. Bana ilk kez kendini anlatacak, kendi hikâyesini, hiç anlatmadığı gibi. Rakı içtikçe kederlenecek, içtikçe kederimizi unutacağız. “Kitap yaz,” diyecek, ben “İsmail” diyeceğim, “Yazmayacağım.” Diyecek ki,

“Yazarsın sen.” İnatlaşacağım. “Bir de Amerika’ya gitmen lazım ama. Ben seni ikna ederim, yazarsın sen.” Ciddiye almayacağım. “Çarşamba günü uğra da...” diyecek. Diyeceğim, diyecek, diyeceğim, diyecek ve...

ÖLÜ GÜVERCİNLER ÜLKESİ

“Ezuuu! Ezuuu!”*

Su istedi sandım. Ağlarken su diye bağırdı sandım... Seslendim ötekilere:

“Su getirin! Çabuk! Su!”

Kalabalığın arasından, merdiven boşluğuna su koşturdular. Bardağı uzattım ona, tuttum alsın diye. Birden elinin tersiyle vuruverdi. Bardak duvara çarptı, paramparça oldu su. Merdivenlerde oturmuş bana bakıyordu. Bana bakarken bende başka birilerini, bir karanlığı görüyordu galiba. Bağırdı, sesi paramparça:

“İstemem! Biz iyiyiz çok şükür. Siz devletimize iyi bakın! Ona bir şey olmasın! Siz devletimize iyi bakın!”

* Çaresizliği ve acıyı anlatan Zazaca bir sesleniş.

Rakel, yüzüme, yüzlerimize baktı ve bağırdı. Kızı Sera ağlayarak yıkıldı yanına, merdivenlere. Rakel sardı onu kollarıyla: “Ezuuu! Ezuuu!”

Tek gövde sarsıldılar orada. Merdiven boşluğundaki kalabalık sessiz ağıladı. Rakel kaldırıp yüzünü kızının yüzünden, bağırdı. Tek tek gözlerini gezdirip üzerimizde:

“Devletimiz çok temizdi! Daha da temizlendi şimdi!”

Oğlu Arat, tıpkı Hrant gibi... Erkek yüzü ağlarken, geriye bası ölmüş bir çocuğun yüzü kalana dek küçülüyordu:

“Ooofl Oofl”

Kapının önünde, kendi kollarını sardı kendine. Göğsünde bir yara açılmış gibi tuttu elini kalbinde. Merdivenlere kapanıp çılgık atan Sera’nın sesi jilet gibi kayıyordu sessizlikte. Rakel onun çılgılıklarını eliyle tutmaya çalışırken elleri kesiliyor ve bağıırıyordu:

“Artık kanınız daha mı temiz oldu?!”

Sera yüzünü mermer merdivenden kaldırdı:

“Babamı verin bana! Babamııı!”

Rakel döndü, bana, orada, önünde duran her kimse ona döndü. Kısıldı sesi bağıırırken:

“Biz size güvendik de kaldık bu ülkede! Size güvendik! Böyle mi olacaktı?”

Yüzüm parçalandı sandım. Düşsün yüzüm diye önüme eğdim başımı. Baktım. Ayakkabımda kan. Arkadaşımanın kanı. Suçum gövdeme sığmadı. Hrant, kapıda, kendi kanına kapanmış, yerde yatıyordu. Hepimiz merdiven boşluğundaydık. Ayakkabılarımıza bakıyorduk.

19 Ocak 2007. Saat 14.50. *Ağos* gazetesindeki toplantı bitti ve gazetenin Genel Yayın Yönetmeni-Yazar Hrant Dink, odasına geçti. Cep telefonu çaldı. Konuştu ve telefonu kapattı. Alelacele, kimseye bir şey söylemeden, cep telefonunu ve paltosunu alma-

dan aşığıya koştı. Dışarı adımını atar atmaz gazete binasının önünde, saat 15.00’te, kafasının arkasından giren üç adet 7.65 milimetre kurşunla vuruldu. Görgü tanıklarının ifadesine göre kirli sakallı, beyaz bereli genç bir adam silahını ateşledikten sonra “Ermeni’yi öldürdüm!” diye bağırdı. İfadelere göre, Hrant Dink’in son sözleri “Yapma oğlum, dur!” olmuştu.

Televizyonlar canlı yayına geçtiler, muhabirlerinden bazıları ağlıyordu. Biriken kalabalık bir süre sonra ağlamaktan başka bir şey yapmak gerektiğine karar verdi. Aydınlar, gazeteciler ve Hrant’ın arkadaşlarından oluşan bir grup eylem kararı aldı. Televizyonların gün içinde yaptıkları sadece birkaç saatlik anonstan sonra akşam saatlerinde, gazete önünde 8 bin kişi toplanmıştı. Yağmur yağıyordu. Kalabalık ağlayarak ve bağıarak, Türkiye’yi derinden sarsacak o sloganı buldu:

“Hepimiz Hrant’ız! Hepimiz Ermeni’yiz!”

Herkes ne olduğunu tam bilmediği birçok duyguyu çok derin bir acı içinde eriterek evine döndü. Cenaze töreninin birkaç gün sonra, 23 Ocak’ta yapılmasına karar verildi. Televizyonlar durmadan Hrant’ı gösteriyordu.

Canlı yayında ana haber bülteninin sunucusu yüzünde acı bir gülümseme, kendini tutamıyor, yükseltiyor sesini:

“Sayın Kerinçsiz, hiç mi vicdanınız sızlamıyor!”

Hrant’ı “Türklüğe hakaret etme” suçundan dolayı ihbar edip TCK 301 ile cezalandırılmasını talep eden Avukat Kemal Kerinçsiz, birçok kanalda “üzüntüsünü” anlatıyor ama bu cinayeti Ermenilerin de işlemiş olabileceğini (!) ima ediyor durmadan. Hrant’ın o güne dek pek yayınlanmayan bütün konuşmaları ke-relerce yayınlanıyor. Gazeteler hükümetin yaptığı klişe açıklamalarla dalga geçiyor. Gazetelerde, televizyonlarda Hrant’ın yerde yatan fotoğrafı ve ayakkabısının altındaki delik.

Sokaklarda insanlar, Hrant'ı hiç tanımayanlar, hayatlarında bir kez olsun *Agos* gazetesini görmemiş olanlar, o günlerde bazı şeyleri öğrenmeye başlıyor:

Bu adam memleketini çok seviyordu.

Baksana nasıl ağlıyor "ülkem" derken...

Bu adam iyi bir adamdı.

Bak bak! Çoluğuna çocuğuna, sevenlerine bak.

Adamın öldüğünde ayakkabısının altı delikti.

Demek ki söyledikleri için kimseden para almıyordu. Demek ki inandığı bir şeyi savunuyordu bu adam.

Bu adam yargılandığı davada haksız yere mahkûm edilmişti.

Adam "Türk'ün kanı zehirli," dememiş ki. Ermenilerin Türk nefretine "zehirli" demiş.

Bu adam Türklüğe hakaret etmemişti.

Nasıl da sesi titriyor "Ben birlikte yaşadığım insanlara nasıl hakaret ederim!" derken.

Bu adamı birileri bir çocuğa öldürtmüştü.

Gördün mü televizyondaki çocuğu? İstihbaratla, emniyetle ilişkisi varmış.

Hrant'ın yaşarken anlattığı her şeyi o öldüğünde dinlemeye başlamışlardı.

Televizyonlarda ölmeden önce yazdığı son yazı durmadan yayınlanıyordu.

Hrant aldığı ölüm tehditlerinden bahsediyor ve yazıyı şöyle bitiriyordu:

"Evet kendimi bir güvercinin ruh tedirginliği içinde görebilirim, ama biliyorum ki bu ülkede insanlar güvercinlere dokunmaz.

Güvercinler kentin ta içlerinde, insan kalabalıklarında dahi yaşamlarını sürdürürler.

Evet biraz ürkekçe ama bir o kadar da özgürce"

(10 Ocak 2007, *Agos*)

Bu yazının yayımlandığı günlerde, gazetelerde ve televizyonlarda “Onu biz öldürdük çünkü onu koruyamadık,” demeye başlamıştı insanlar. Onu “biz” öldürmemiştik ama Türkiye adlı bu muammada düşünen, konuşan adamları, kadınları yok eden güçlerin karşısında durmaya da belli ki gücümüz yetmiyordu. İstanbul’un ortasında, gündüz gözüyle, göz göre göre yenilmiştik. Bunun öfkesi, bunun ezikliğiymiş yaşanan. Kitlesele bir yas tutuluyordu. Bu yas, bu yasin ürettiği cümleler, sloganlar daha sonra Türkiye’de ciddi bir yarılmaya neden oldu. Hrant Dink öldükten sonra Türkiye’nin bir yarası açıldı ve ülkenin kalbinden hiç beklenmedik bir cerahat akmaya başladı.

100 bin kişi Hrant’ın vurulduğu binanın önüne yürümeye başladığında 23 Ocak 2007 sabahıydı. Türkiye’nin yarasının ka- buğu o gün kalkıyordu.

Kalabalık *Ağos* gazetesinin bulunduğu Sebat binasının önüne yöneliyor. Derin bir sessizlik. Hrant’ın eşi Rakel Dink, bir otobüsün üzerinden mikrofonla Hrant’ı uğurlamaya gelenlere sesleniyor. Bu konuşma, Türkiye’nin siyasi tarihine geçiyor. Rakel’in söylediği şu cümleler ertesi günlerde çok konuşuluyor:

“Yaşı kaç olursa olsun; 17 veya 27, katil kim olursa olsun, bir zamanlar bebek olduklarını biliyorum. Bir bebekten bir katil yaratan karanlığı sorgulamadan hiçbir şey yapılmaz kardeşlerim...”

Hrant’ın maskeleri... Maskelerin göz deliklerinden bakan insanlar, 100 bin insan Hrant’ın maskelerini takmış. Bakmaya dayanamıyorum. Bağırıyorlar:

“Hepimiz Hrant’ız...”

Delal ve Sera. Hrant'ın kızları, Agos gazetesinde. 23 Ocak 2007.

Kim bu insanlar? Ne hissediyorlar? Birkaç gün önceye kadar çoğu ne Hrant'ı tanıyordu ne de yazdıklarından, söylediklerinden haberdardı. Onu bu kadar insanın desteklediğini Hrant biliyor muydu? Nasıl bilsin? Kimse konuşmuyordu ki... Neyin yasını tutuyorlar bu insanlar? Hiç tanımadıkları bir adamın ölümünün mü? Yoksa "Ermeni'mizi" koruyamamanın kahrını mı bu? Sadece konuşmak isteyen ve bu ülkeyi çok seven adamların hâlâ öldürülmesinin acısı mı? Ölü güvercinlerin ülkesinde yaşamaktan yorgun herkes.

Öfkeliydiler. Hrant'ı öldürebilen bir Türkiye'de yaşamaya, bu Türkiye'nin onlara çektiediklerine öfkeliydiler. Bunu bir türlü değiştirememeye, bunun ezikliğine öfkeliydiler.

Öyle bir büyük ve memlekete dair bir acı ki bu, belki de tıpkı benim hissettiğim gibi Rakel bağırduğında, kendileri ölmek istiyorlar Hrant yerine. Bu yüzden bağırıyorlar:

"Hepimiz Hrant'ız! Hepimiz Ermeni'yiz!"

Yani:

"Gelin bizi de öldürün!"

Kalabalıklar böyle hatırlıyor belki. Yeni bir ölümle eski ölümlere dönüyor ve ölümün durdurulamayan çarkına kahroluyor Hrant'ın gidişiyle. Sadece Ermenilerin ölümüne değil, Türklerin, Kürtlerin, Süryanilerin, solcu çocukların... Hepsinin ölümüne, bu ülkenin ölümden kurulmuş olmasına kahroluyor bu insanlar.

Peki "Türk" kim şimdi? Bu insanların omuzları neden bu kadar düşük? Ölülerini sırtlarında taşıdıkları için... Hrant'ın ölüsüyle birlikte ölüp gitmiş bütün çocukların acıları... Unutmaya çalıştıkları bir acı yeniden, yeni kurşunlarla hatırlatıldığı için... Öldüren Türk'ten yoruldukları için. Ölülerle birlikte öldürenleri de sırtlarında taşıdıkları için omuzları düşük bu insanların. Türk

bunlar işte. Viyana kapılarına dayanan, şişkebab ve bıyık, Turkish delight ve kilim, “Kürtleri döven ve Ermenileri öldüren Türk” bunlar işte. O “Türk”ün içine tıktırılmaktan bıkmış Türkler bunlar. Hepsi ne kadar yorgun Türk olmaktan. Ölümden o kadar bitkin ki ölmek istiyor artık hepsi. O yüzden bağırıyolar:

“Hepimiz Hrant’ız! Hepimiz Ermeni’yiz!”

Hrant’ın dediği gibi, “zehirli kan” aksın istiyorlar onlar da. Aksın gitsin ve öldürmeyen insanlarla öldürülmeden yaşayalım istiyorlar. Öldüren Türkler olarak değil, ölüsüne ağlayan, ağlayabilen Türkler olmak istiyorlar artık. Kendileri gibi olmak istiyorlar. Kanlı geçmiş bitsin, kansız bir gelecek kurulsun istiyorlar. Geçmiş tekrar edilmesin, geçsin gitsin ve Türk’ü rahat bıraksın istiyorlar artık.

Ermeni’sini öldüren Türklerle aynı Türklüğü paylaşmak istemiyorlar... Kürt’ü, yeterince Türk olmayan Türk’ü öldürenlerle aynı ülkede yaşamak istemiyorlar.

1915... Bir kadın olmalı orada, benim yaşlarımda. Van’da, Malatya’da ya da Sivas’ta. Bir sürü erkek ve bir sürü kadın olmalı aslında. Komşuları giderken, götürülürken durup benim gibi bakmış. Yılmış. Şimdi benim hissettiğim gibi hissetmiş bir kadın olmalı. Agavni Hanım’la Hovannes Bey, çocukları Efronia ve Agop’u alıp giderken, onların evlerine başkaları yerleşirken tiksintiyle bakan, insanlığın bu alçak çarkına nasıl çomak sokacağını bilemeyen birileri olmalı. Onlar utanmış olmalı komşularını koruyamadıkları için. Tıpkı bizim gibi güçsüz hissedip vahşet karşısında kahrolmuş olmalılar.

Vardılar. Oradaydılar. Ağladılar tıpkı bizim Hrant’a ağladığımız gibi. Böyleydiler, bizim gibi... Ama başka bir hikâye yazıldı, onlar değil. Belki de iyiler hep azınlıktaydı. Bu yüzden biz, bize anlatılan hikâye yüzünden tıpkı bizim gibilerin bir zamanlar bu toprakta yaşadığını, bizim güvercinleri kurtarmak isteyenlerin soyundan geldiğimizi bilemedik... Biz, komşusunu, kardeşini

korumak isterken ölmeyi göze alan, Hrant'ın ardından yürüyen bu insanlara benzeyen insanların hikâyelerini hiç öğrenmedik.

Sonra Türkler de öldürüldü. Müslümanlar... Ama ölülerin üzeri başka ölülerle örtülmüyor. Birinin ölümü diğerinin ölümünü temizlemiyor tarihten. Hayaletler hepimizin üzerinde geziyor. Omuzlarımız bu yüzden bu kadar düşük. Çünkü hayaletleri gözyaşlarıyla yıkayıp avutmadıkça yeni hayaletleri çağırıyor sesleri. Konuşup yasımızı birleştirmedikçe, bu toprak yaşayanlardan çok, öfkeli hayaletlere ait oluyor.

Yeter mi? “Biz” desek, “çok üzgünüz.” “Giden gelmiyor.” Şimdi desek ki, “Kusura bakmayın. Hrant'ı koruyamadık,” desek, “ve diğer çocukları da...”

Kendi ölülerimizden de özür dilesek. “Sizin ölülerinizi başkalarının ölülerini örtmek için kullandık. Bağışlayın,” desek. “Hep birlikte huzur içinde yatın artık,” desek. Ne olur? Hayaletler bıraksa peşimizi, huzur bulsak.

Akşam oluyor ve herkes tek tek insanların taşıyamayacağı kadar büyük bir geçmiş ve bugün yüküyle evine dönüyor... Herkes “Ağrı'nın derinliğini” kendi derinine bakarak anlıyor.

Her birimizin kendine ve ülkesine dair muhayyilesi, bir kez daha çatlıyor. Ağrı'mız yıkılıyor üzerimize.

O çocukları görüyorum. Erivan'daki Kırangıç Yuvası'nın altındaki müzede, bir duvar boyunca dizilmiş, fotoğraftan bana bakan eski çocukları. Tek tek yüzlerini görüyorum. Uzun uzun bakıyorum yüzlerine rüyamda. Kırık bir yerdeler, sular akıyor. Hrant, hep giydiği kadife fitilli takım elbisesiyle, elleri ceplerinde tam ortalarında duruyor. Rakel'in sözünü ettiği cennet herhalde burası. Hrant çocukların arasında gülümsüyor. Yanına gidiyorum. “Bu çocukları görmüştüm ben... Şeyde görmüş-

tüm... Erivan’da,” diyorum. Niyeyse gülüyoruz. Paris’te başıma gelenleri anlatıyorum. Daha çok gülüyoruz. Öyle neşeliyiz ki “100 bin insan vardı,” diyemiyorum, “... cenazende.” Kararip bitiyor rüya.

Gün değişiyor. Sabahlar yeni manşetler atıyor gazetelere. Hrant’ın ölümünün nasıl bir yaranın kabuğunu kaldırdığı o günlerde anlaşılıyor. Manşetler bağılıyor:

“Hepimiz Türk’üz!”

Birileri hep bizim aklımızdan geçenleri biliyor sanki. Katillerle hesaplaşmak istediğimizi, hayaletleri avutmak istediğimizi biliyor. Birileri sanki rüyalarımızı bile görüyor ve “Kendinize gelin!” diye bağıyor:

“Siz Ermeni değilsiniz!”

“Hepimiz Filistinliyiz!”, *“Hepimiz Iraklıyız,” Bunları diyebilirsiniz ama Ermeni! Bu bütün hikâyeyi bozar, hikâye bozulursa... Yalnız ölürsünüz.*

Böylece, Hrant’ın öldürülmesinin hemen ardından başlıyor büyük gösteri... Aşırı milliyetçilik dalgası saman alevi gibi tutuşturuluyor. Güneydoğu’daki savaştan gelen şehit cenazeleriyle daha da büyüyor dalga. Öyle ki aşırı milliyetçi gençler, Kürtlerin yaşadıkları mahallelerde binalara bağıyorlar:

“İnin aşağıya!”

Türkiye, uzun sürecek bir karanlığa düşüyor. Karanlık, Hrant’ın gidişiyle çöküyor.

Çünkü, “tehlike” büyük. Çünkü Hrant’ın ayakkabısının altı delikti. İnsanlar gördüler. Kendileri gibi birinin öldürüldüğünü gördüler. Bir Ermeni çocuğun öldürülüşünü bu kez, kendi gözleriyle gördüler. “Hain Ermeni” yalanında bir delik açıldı ayakkabının altındaki delikle. Bu delikten şüphe, suçluluk, öfke ve acı sızmaya başladı insanların içlerine. Bir çatlak aşırı milliyetçi

“Türklük” duvarında. Ya büyürse çatlak... Ya bu ülke artık aşırı milliyetçi sloganlarla yönetilemez hale gelirse? İnsanlar sorular sormaya başlarsa? Ağrı’mız hakkında sorular sorulursa?

Evet, insanlar sorular sormaya başlamıştı. Küçük sesleriyle küçük sorular. Küçük soruların üzeri büyük cümlelerle örtülme-lyidi...

Bu yüzden işte ertesi sabah, daha ertesi sabahlarda manşetler değişti. Çatlak, aşırı milliyetçi sıvayla kapandı. Hrant ise o çok sevdiği toprağın dibine gömüldü. Her şey tıpkı onun söylediği gibi oldu:

“Evet bu toprakta gözüümüz var. Ama alıp götürmek için değil. Bu toprağın ta dibine gömülmek için!”

Ağrı artık daha derindi. Ağrı... Türkiye’nin en yüksek dağı!

Günler sonra, Türk kanallarından birinde, Hrant’ın Ermeni meselesine yaklaşımını fazla yumuşak bulup eleştiren, Ermeni-Türk ilişkileri konusunda hiç de Hrant gibi düşünmeyen, Paris’te konuştuğum diaspora Ermenilerinden birini gördüm. Ermeniler adına yine Hrant’a hiç benzemeyen adamlar konuşuyordu. Bu konuda diasporada Hrant gibi düşünenlere değil yine başkalarına düşüyordu söz.

Anladım ki Hrant öldüğünde nasıl Türkler için bir çatlak açıldıysa Ermeni meselesinde, diaspora için de aynı çatlak Hrant için yürüyen ve ağlayan 100 bin Türk’ü gördüklerinde açılmıştı. Bu çatlak Türkiye için ne kadar tehlikeli ise diaspora için de o kadar tehlikeliydi. Hrant nasıl sokaktaki insan için “hain Ermeni” imgesini yerle bir ettiyse cenazesi de diaspora için “korkunç Türk” imgesini parçalıyordu. Türkiye nasıl geçmişi konuşmak için “hain Ermeni” imgesine ihtiyaç duyuyorsa diaspora da

uzaklarda birbirine tutunmak ve kim olduğunu unutmamak için “kötü Türklere” ihtiyaç duyuyordu. Ve televizyonda Hrant’ın ölümüyle ilgili Ermeniler adına konuşulanlara bakılırsa çatlak sadece Türkiye tarafından değil, öte yanından da sıvanmaya başlamıştı.

Boston, 2007

3

**“Ben de yola çıkıp Türkleri
anlamak isterdim”**

AMERİKA HER ZAMAN BÜYÜK BİR ŞAKA DEĞİLDİR*

Şık giyimli, orta yaşını geçkin adam, kolunun altında sarı bir dosya ile onu beklediğimiz lüks İtalyan lokantasının kapısından giriyor. Belli ki şef garsonu yıllardır tanıyor. Aralarında fısıldaşıyorlar. “Baba” filminden fırlamış gibi görünen yaşlı şef garson gözleriyle bizi gösteriyor. Şık giyimli, orta yaşını geçkin adam hızlı adımlarla bize doğru yürüyor. O gelirken ayağa kalkacak oluyoruz ama bize bunu yapacak zaman vermeden gelip iki elini de patronun kim olduğunu belli edecek şekilde masaya koyuyor. Selamlaşmadan son derece sert bir tonda konuya giriyor:

* Enis Batur’un *Amerika Büyük Bir Şaka, Sevgili Frank, Ama Ona Ne Kadar Gülebilirsiniz?* New York Seyahati adlı kitabına gönderme.

“Önce saha kurallarında anlaşalım. İsmimi yazmayacaksınız, benim söylediğim hiçbir şeyi benim ağzımdan yazmayacaksınız, hiçbir biçimde kimliğimi ima etmeyeceksiniz. Ve tabii ki fotoğraf da çekilmeyecek.”

“Merhaba,” demek için açılmış ağzım açık kalıyor bir süre. Afalladığımı görünce anlamadığımı sanıyor:

“Saha kuralları ne demek biliyorsunuz, değil mi?” diyor biraz da aşağılayarak. “Evet,” diyorum. Kısa bir es verip devam ediyorum:

“Biliyorum ama saha kurallarını taraflardan birinin koyduğu-nu bilmiyordum.”

Hiç yumuşamıyor. Tekrar ediyor:

“Bakın genç bayan, sizinle konuşmaya meraklı değilim. Bu kuralları kabul etmiyorsanız masaya oturmaya hiç niyetim yok. şimdi, söyleyin bakalım kabul ediyor musunuz?”

Donup kalıyorum bir an. O bir anda aklımdan bir sürü şey geçiyor.

Hrant öldükten sonra her şey biraz daha anlamsızlaştı sanki. O yüzden Amerika’ya gelmekte epey tereddüt etmiştim. Onun ölüümüyle Ermeni meselesinde açılan çatlağın iki tarafın da şahin-leri tarafından nasıl sıvandığını izlemek kahrediciydi. Hrant gi-bi düşünenlerin, konuşmaya inananların seslerinin hiçbir zaman duyulmayacağına, bizim gibilerin seslerinin oyunu bozacağı için iki tarafta da hoş karşılanmayacağına, bu yüzden hiç şansımız olmadığına inanmaya başlamıştım. Sadece Ermeni meselesi değil; Türkiye’de demokrasi adına aydınlar tarafından atılmaya çalışılan bütün adımlar askıya alınmış, bütün siyasi söylem aşırı milliyet-çilik tarafından belirlenmeye başlamıştı. Sadece Hrant değildi kaybedilen, Türkiye çok kısa bir zamanda düşünce özgürlüğu konusunda hızla geriye gitmişti. Hrant’ı öldürerek bizi sadece kalbimizden değil, aklımızdan da vurmuşlardı.

Gazetecilik yaparken, Kürt meselesi, siyasi hükümlüler, açlık grevleri, siyasal İslam, milliyetçilik ve daha bir sürü sorunlu konuyla uğraşırken şunu görmüştüm: En sert olanları, en sekter olanları, kimse öldürmez. Onlar karşılıklı bir oyunun parçasıdır. Öldürülenler, bu oyunun parçası olmak istemeyenlerdir. Onlar oyunun varlığına, dolayısıyla kavga eden tarafların varlığına karşı bir tehdittir. Bu yüzdendir ki hep onlar kurban seçilirler.

Her siyasi suikast, hedef aldığı insanla birlikte onun temsil ettiklerini de öldürür. Musa Anter ölür, Kürt meselesinin çözümünde bir dil yok olur. Uğur Mumcu vurulur, devlet-siyaset-mafya üçgenindeki karanlık ilişkileri araştıran gazetecilik biter. Ve başkaları, sonra başkaları... Sonunda Hrant ölür ve Türkiye tarihini sorgulamak için aralanan kapı kapanır.

Bir süre sonra bu acı bilgiler üst üste yığılır ve her ölümle kapanan kapıdan sonra alçalan sesler sonunda büsbütün bir sessizliğe dönüşür. O günlerde Türkiye böyleydi; üst üste yığılmış sessizliklerin ülkesi. Üstelik Hrant'ın ölümüyle yaşanan kayıp duygusu yılgınlığa dönüşmüştü. Amerika'ya gidecek, hele oradaki en hırçın diaspora ile konuşacak halim yoktu. İşte tam da o günlerde, bir telefon geldi:

“Alo.”

“Alo?”

“Alo!”

“Alo?!”

Bu, Isabelle'di ve tıpkı Paris'te olduğu gibi çeşitli tonlarda “alo”larımızı değişiyorduk. İstanbul'daydı. Buluştuk...

Acı, her zaman acı değildir. Bazen de ılık ılık akar insanın içine. Hep buz gibi değildir acı, bazen de denizin içinde aniden hissettiğin sıcak su akıntıları gibi geçer iki insanın arasından. Isabelle'le sarıldık görür görmez birbirimizi. Hrant, giderken her şeyi değiştirmişti. Geride kalanlar artık birbirine sarılıyordu. Sa-

rılmak kendinden öte bir şeydi, onunla ilgili birbirine sessizce bir şey söylemekti aynı zamanda. Sarılmak “Biliyorum” demekti, “Ben de tıpkı senin gibi acı çekiyorum.”

Hava sıcaktı ve çingeneler meyhaneleri gezerek müzik yapıyordu. Akşam terli terli düşüyor, keman dertli dertli çalıyor ve biz cenazeden bahsediyorduk. “Başka bir şeye dönüştü Hrant,” dedim, “bir simgeye.”

Isabelle bir çocuk gibi tatlı sinirlendi:

“Evet burası için öyle. Ama diaspora için bambaşka. Onu başka bir şeye dönüştürdüler. Başka biri yaptılar. Hrant görse çok sinirlenirdi.”

Televizyonda cenazeden hemen sonra gördüğüm, Fransa diasporası adına konuşan adamı anlattım. O devam etti:

“Evet. İşte onlar. Hrant’ın ‘Türk nefretinden kurtulun,’ dediği adamlar konuşuyor. Hrant yaşarken onunla konuşmayanlar, onu soykırımın son şehidi haline getirdiler. Hrant, hiç olmak istemediği bir şey oldu artık.”

Ayrıntısına girilmeyecek, hiç girilemeyecek bir ağlama geçti aramızda. İngilizce ve Türkçe.

Sarıldık sonra yine. Hrant’la ilgili olarak, yine. Eve dönerken canım sıkıldı, öfkelen dim galiba.

Öfke her zaman kötü bir şey değildir. Bazen dik durmaya yarar, diriltir insanı. Dirildim ve Amerika’ya gitmeye karar verdim ben de. Hiçbir şey için değilse Hrant için. Onu oralarda yalnız bırakmamak için. Ne bombardıman sonrası Lübnan ne Güneydoğu’da işkence görmüş minnacık Kürt çocuklar; bu, Yurttaş’la çıktığımız en zor yolculuk oldu. Çünkü sırtımızda Hrant’ı taşıyorduk ve yolda başımıza gelenler hiçbir şeye benzemiyordu. Acıdan derimiz soyulmuşken karşımıza yeni “saha kuralları” koyuluyordu. Hiç oyun oynayacak halimiz yokken burnumuza bir oyun dayanıyordu.

“Şimdi söyleyin bakalım, kabul ediyor musunuz?”

Sadece başımı “evet” anlamında salladım. Böylece kendisine Mr. Brownyan diyeceğim pek önemli, pek etkili Ermeni lobicisi masaya oturdu. Yurttaş, hem bu muameleye katlanamadığı için hem de fotoğraf çekemeyeceği için kalkıp dışarı çıktı. Ben işlerin her zamanki gibi gideceğini, her zaman en konuşmak istemeyenin sonunda en çok konuşan olacağını bildiğim için oturup bu adamın söyleyeceklerini dinlemek istedim. Bu nasıl bir ruh halidir, izlemek istedim. Beklediğimiz başka bir konuk daha vardı. Birazdan o da kapıda göründü. Sadece Ermeni politikası için değil, Amerikan siyaseti için de çok önemli bir isim. Sakin, her halinden entelektüel olduğu belli bir adam. Daha makul görünse de aynı saha kurallarının kendisi için de geçerli olduğunu söyledi. Bu yüzden bu konuşma boyunca onun adı da Mr. Smithyan olacaktı. Böylece Los Angeles’ta Amerika’daki Ermeni diasporasının dev gölgeleriyle yaptığımız konuşma başladı.

Konuşmayacağını, bizimle konuşmaya hiç de meraklı olmadığını söyleyen Mr. Brownyan, neredeyse masaya oturur oturmaz şöyle bir cümleyle yaptı açılışı:

“Türkiye’nin soykırımı tanımaması bizi diasporada bir arada tutuyor. Soykırımın tanınması bizi mahvederdi herhalde.”

Mr. Smithyan için ise mesele bu kadar basit değildi. O kendi toplumunun Amerika’da geçirdiği süreçleri daha ayrıntılı anlatmak istiyordu:

“Buraya ilk gelenler Amerikan toplumu tarafından kabul edilmek için isimlerini değiştirdiler. Erkekler Amerikalı kadınlarla evlendiler. Ama sonra, bizim kuşağımızda bir tür Ermeni uyanışı oldu. İnsanlar İngilizce olan soyadlarını bile değiştirdiler. Thomas’ken Thomasyan oldu mesela. Tekrar Ermeni olmaya karar verdiler. Etnik kimliklerine geri dönmek istediler.”

Konuşmak istemeyen Mr. Brownyan, tekrar söze giriyor, heyecanla konuşmaya devam ediyordu:

“Bizlerin anne babalarının derdi Amerikalılaşmaktı. O yüzden adlarını ve soyadlarını İngilizce yaptılar. Sonra, daha eğitilmiş, daha zengin kuşaklar yetişmeye başlayınca Ermenilik uyanışı başladı. O kuşağın derdi de Ermenileşmek oldu. Ondan önce Ermeniliklerinden bahis bile etmiyorlardı. Amerikalıların da zaten Ermeni ne demek, haberleri bile yoktu. Hatta size öyle bir örnek vereceğim ki bunu ilk bilen Türk siz olacaksınız.”

Mr. Brownyan yanında getirdiği dosyadan bir DVD çıkarıyor. DVD’nin kapağının üzerindeki vahşi Batı filmlerinden bir sahneyi andıran fotoğrafı, fotoğraftaki insanları gösteriyor:

“Kim bunlar biliyor musunuz?”

“Kim?”

“Fresno Kızılderilileri!”

“Yani?”

“Ermeniler!”

ABD’de ilk geldikleri yer olan Fresno kasabasında Ermenilerin ilk yıllarda yaşadıklarını anlatan filmi bana verirken kahkahalar atıp hikâyeyi anlatmaya başlıyor:

“1930’larda bir kovboy filmi çekilirken prodüktörler Kızılderili bulamayınca Fresno’da yaşayan Ermenileri cemaat olarak getirmişler. Hep birlikte Kızılderili rolünde, figüran olarak oynamışlar filmde. Böyle bir film var, Ermenilerin Kızılderili rolünde oynadıkları.”

Mr. Brownyan, gülmeyi bırakıp aniden ciddileşiyor:

“İşte Amerika, Ermenilere bu kadar yabancıydı. Kızılderililerle Ermenileri ayırt edemeyecek kadar. Ama şimdi bizim kuşağımızda güçlü ve zengin kişiler ortaya çıktığı için Ermenilerin kim olduğunu öğrendiler.”

Mr. Brownyan’ın yüzünde, sonunda Amerikalılara kendini, kendilerini ispatlamış olmanın hırslı, muzaffer ifadesi. Şimdi parmağında iyi bir üniversitenin yüzüğüyle Fresno Kızılderililerinin resimlerini gösterirken, oyunu Amerikan kurallarına göre oynayıp galip gelmenin keyfini yaşıyor.

Artık kim oldukları belli: Kızılderili değil Ermeniler ama bu kimlik de yekpare değil. Mr. Brownyan ile Mr. Smithyan'ın anlattıklarına bakılırsa ABD'deki Ermenilerin kendi arasında da epey ciddi bir "yabancılık" var.

Örneğin, "Boston-Los Angeles diasporası farklıdır," diyorlar, Ermeniler "Doğu ve Batı yakası" olarak ikiye ayırıyorlar kendilerini. Boston'dakiler daha Avrupalı, Los Angeles'takiler daha... Amerikalı! Buna karşılık İstanbul'dan gelen Ermeniler, ki onlara "Bolsohays" deniyor, daha "Avrupalı/kozmozopolit" sayılırken en kötü durumda olanlar Ermenistan'dan gelen Ermeniler. Onlar Amerika'da hâlâ "Rus" sayılıyor.

Mr. Brownyan bu ayrımları anlatırken birden daha şaşırtıcı ve daha ayrıntılı bir ayırmadan söz etmeye başlıyor:

"Van kökenliler 'Ermeni'nin Yahudisi' sayılır. Harputlular eğitimlidir. Bitlisli para işini iyi bilirler."

Birden Los Angeles'ta, çok lüks bir lokantada Anadolu'nun isimleri geçmeye başlıyor. Her biri Amerikan aksanıyla biraz değiştirilerek ve Ermenice isimleriyle söylenince bir Türk için tanınmaz hale geliyor şehir isimleri. Üstelik Mr. Brownyan ve Mr. Smithyan'ın anlattıklarına bakılırsa büyük dedelerinin geldiği Anadolu şehirlerine göre yaptıkları bu ayrımlar hâlâ canlı ve Los Angeles'taki diaspora toplumu arasında hâlâ bir anlam taşıyor. Çok inandırıcı gelmiyor söyledikleri. Durumun hakikaten böyle olduğunu anlamak için biraz beklemem gerekiyor.

Mr. Smithyan, başından beri konuya daha sosyolojik ve dengeli bir yerden yaklaştığı için Ermeni uyanışı üzerine deneyimlerinden söz ediyor:

"Anne ve babalarımız evde bile İngilizce konuşuyorlardı biz büyürken. 1950'lerde ABD'deki bütün farklılıkların "kazan-da eritilmesi" (melting pot) politikası baskınken Amerikalılaştan ebeveynlerimiz sonra etnik farklılıkların siyah hareketiyle birlikte zenginlik sayıldığı günlere gelindiğinde değişmeye başladılar. Ermeniler de Ermeniliklerini yaşamaya başladılar. Ben, benim

yaşımdakilerin çoğu Ermeniceyi sonradan öğrendi mesela. Bu uyanış bir tür psikolojik milliyetçiliğe yol açtı. Bu uyanış, bugün iyi gelir sahibi, iyi eğitilmiş, toplumsal statüsü yüksek, politik mecralarda etkin orta yaşlılar tarafından yaşandığı için de Amerikan politikaları ve politikacıları üzerindeki etkileri giderek yükseldi.”

Amerikan politikası, politikacıları üzerindeki etki konusu beraberinde elbette 1915’i getiriyor masaya.

1915’te olanlarla ilgili hiç ayrıntıya girmiyorlar. Öyle mi olmuş, böyle mi olmuş, ne düşündüklerini anlatmaya bile çalışmıyorlar. Özellikle Mr. Brownan meseleyi hiç geciktirmeden sonuca bağlıyor:

“Biz toprak değil, para istiyoruz!”

Net! Çat diye! Gerçek bir “Amerikalı” gibi! Devam ediyor: “Bizim vermek istediğimiz mesaj budur. Sizin aracılığınızla vermek istediğimiz mesaj. Fiyatta anlaşırız. Bu fiyatı saptayacak uzmanlar var. Üstelik Türkiye kabul ettiği takdirde o parayı Avrupa ve Amerika verir zaten. Sizin cebinizden çıkmaz yani.”

Avrupa’daki gibi değil. Ne oldu, nasıl oldu, neden oldu, iki halkın kaderini değiştirmek için ne yapılır, meselenin iki toplum üzerindeki etkisi nedir... Bunların hiçbir konuşulmuyor. Vakit nakittir, derhal sonuca bağlanıyor. Ve bir anda anlıyorum, hâlâ Anadolu şehirlerinden söz etseler de, Los Angeles, Anadolu’ya en uzak noktada duruyor. Bu masada kimse ne diyalogdan ne yastan ne de diğer tüm karmaşık ayrıntılardan söz ediyor. Konuşmanın sonunda ikisi de şu mesajı veriyor:

“Türkiye barışı satın alabilir!”

Konunun bu kadar hızlı bir biçimde paraya gelmesinden duyduğum şaşkınlıkla onları dinlerken, derhal rakamlardan bahsetmeye başlıyorlar. Milyon dolarlar konuşuluyor. Tam olarak kaç milyon dolara anlaşacaklarını söylüyorlar. Bu rakamın nasıl hesaplanabileceğini anlatıyorlar. Mr. Brownan tekrar ediyor:

“Barışı satın alabilirler.”

Barışı satın almak... Ortadoğu’dan ne kadar uzakta bir cümle diye düşünüyorum bir an, Türkiye’ye ne kadar yabancı. “Türkiye’ye hiç gittiniz mi?” diye soruyorum Mr. Brownyan’a. Hıy-suzlaşıyor:

“Gitmem Türkiye’ye. Başka bir yere giderken Kuşadası’nda durdu gemi, inmedim bile.” Mr. Smithyan’a dönüyorum:

“Kendimi güvende hissetmem Türkiye’de,” diyor o da, “gitmem.”

Fakat sonra durup şöyle diyor:

“Türkçe öğreniyorum ama. Bildiğiniz iyi bir Türkçe gramer öğreten kitap var mı?”

Bir anda tuhaf bir dengesizlik hissediyorum. Hem Türkiye’ye gitmeyecek, sadece meselenin çözümü için para isteyecek kadar uzaklar o ülkeden hem de... Hâlâ Harputlu biri, diğeri Bitlisli. Meselenin sadece para kısmını konuşmak isteyecek kadar Amerika’da, Anadolu’dan bu kadar uzakta olmalarına rağmen Anadolu gibiler bir yandan da. Türkçe öğrenmek isteyecek kadar yakın, Türkiye’de duran bir gemiden inmeyecek kadar uzak... Ben bunları düşünürken her nasılsa yine paraya dolaşılıyor laf. Mr. Brownyan Türkiye için bir kâr zarar hesabı yapıyor hemen. Bir sürü ayrıntılı rakam söylüyor ve ekliyor:

“Bu hesaba göre Türkiye’nin inkârcılık politikasının Amerika’daki lobisini yapmak için harcadığı para zaten yetiyor tazminatı ödemeye.”

Öyle bir bakıyor ki yüzüme, bu mantıklı hesabı, bu kârlı yatırımını nasıl olup da görmediğime inanmıyor. Masadaki dil öyle çok parayla ilgili ki bir sürü soruyu sormaktan vazgeçiyorum. Ben kalkarken Mr. Brownyan şöyle söylüyor:

“Bu mesajı Türkiye’ye iletmelisiniz. Sonsuz acımız için sonlu bir rakam istiyoruz. Anladınız değil mi?”

Anlıyorum... Anlıyorum...

Ve bizi buraya getiren Vartkes Yeghiayan'ın "Tanışacağın insanlar Avrupa'da gördüklerine benzemeyecek," derken ne demek istediği de böylece açıklığa kavuşmuş oluyor. Vartkes Yeghiayan'ın tam olarak onlar gibi düşünmediğini de daha önceki buluşmamızdan dolayı biliyorum. Ve o buluşma da hiç kolay olmuyor.

"100 metre sonra sağa dönünüz. 50 metre sonra sağa dönünüz. 10 metre sonra..."

Yurttaş, durmadan konuşup duran elektronik kadın sesinden bıkip "Ehh!" deyip navigasyon aletini kapattığından tabii ki sık sık kayboluyoruz. Kaybolduğumuz için de Yurttaş sık sık navigasyon hanımla kavga ediyor. En sinir olduğu replik de şu:

"Yeniden hesaplanıyor!"

Zira biz Los Angeles'ı sarmalayıp duran, aniden bitip aniden başlayan otobanlarda kayboldukça, navigasyon hanım sürekli yeniden hesaplıyor nereden gideceğimizi ve gitgide daha dırdırcı olmaya başlıyor. Onun dırdırı arasında otobanlar birbirine dolanıyor ve eğer bir yerde Los Angeles varsa, asla görünmüyor. Uzaklarda bir yerlerde de okyanus var; ne kokusu geliyor ne sesi. Birkaç gün boyunca Los Angeles, Yurttaş ve benim için insanlardan ziyade, arabaların yaşadığı ve ne yaparsan yap asla sigara içmemen gereken bir gezegen olarak kalıyor. Yaptığımız yanlış seçim nedeniyle "gizli randevular için en iyi nokta" ödülünü gururla taşıyan otelimizden çıkıp çarmıha gerilmeden sigara içebildiğimiz tek yer olan arabamıza atlayıp bu gezegende Glendale diye bir yeri arıyoruz. Avukat Vartkes Yeghiayan'la burada buluşacağız.

Nice hatır sahibi ismin referansından sonra bizimle konuşmayı kabul eden Avukat Vartkes Yeghiayan'ın gösterişli hukuk firmasına girdiğimizde duvarda *Hürriyet*'in kendisiyle ilgili yaptığı çerçevenip duvara asılmış haberi görüyoruz:

“Ermenilerin sigorta davasını açan avukat!”

Bizi duvara bakarken gören Yeghiayan gülüyor. Beklediğim gibi sert, hırçın bir adam değil. Daha ziyade hikâyeleri kısa kesmeyi ve dünya işlerini şakalarla geçiştirmeyi tercih eden kalender bir beyefendi. Derhal hakkımda yaptığı küçük ajanlığı anlatıyor:

“Google’ladım sizi.”

“Tahmin ederim,” diyorum, “zaten Ermenilerle ilgili çalışmaya başladığımdan beri araştırmaktan çok, araştırılıyorum.”

Gülüyor ve *Hürriyet* haberinin önünde, onu hem Ermeni toplumu hem de Türkiye için şöhret yapan davayı anlatmaya başlıyor: Ünlü sigorta davası.

Yeghiayan, Berklee’de tarih ve hukuk okuduktan sonra otuz yıl sadece avukatlık yapmış. Ama günün birinde Ermeniler arasında çok ünlü olan Büyükelçi Morgenthau’nun anılarını okurken, kitapta geçen bir cümle onu bir tür tarih araştırmacısına ve nihayet çok ünlü bir davanın avukatına dönüştürmüştü:

“Kitabın 200’lü sayfalarından birinde, Büyükelçi ile Talat Paşa arasında geçen bir konuşma var. Talat Paşa, Morgenthau’ya ‘Ermenilerin aldığı Amerikan sigorta poliçeleri artık hiç Ermeni kalmadığı için Osmanlı’ya aittir. Bize poliçe sahiplerinin listesini getirin,’ diyor. Bu kısa konuşmayı okuyunca araştırmaya karar verdim. Nixon döneminde Amerikan hükümeti için çalışmıştım. Bu yüzden İçişleri Bakanlığı’na konuyla ilgili bir mektup yazdım. O dönemde Anadolu’daki Ermenilere satılmış olan Amerikan sigorta poliçelerine dair kayıtların Ulusal Arşiv’de olabileceğini söylediler. Oraya bir mektup yazdım. On gün sonra mektubun cevabı geldi. Elleri çok fazla mikrofilm olduğunu söyleyip benden bir ödeme yapmamı istiyorlardı. Hayatım boyunca en hızlı ödediğim fatura odur. Ve 590 sayfalık dokümanı içeren mikrofilmler geldi. Savaş başlayınca, Ermenilere poliçe satan New York Life sigorta şirketi Anadolu’yu terk etmişti. Bu yüzden Ermeniler, Amerikan Büyükelçiliği’ne

ödeme yapmaya devam etmişlerdi. Belgeler Amerikan Ulusal Arşivi'ne bu şekilde ulaşabilmişti. İstanbul'dan Washington'a, oradan da New York Life şirketine uzanan kâğıt trafiğini takip ettim. Şirkete bu poliçe ödemelerinden dolayı kasalarında ne kadar para biriktiğini sordum. Cevap verdiler: 10 milyon 800 bin dolar. Parayı bulduktan sonra iş bu paranın sahiplerini bulmaya kalmıştı. Amerika'da Ermenice yayımlanan bir gazeteye ilan verdim. Böyle bir şirkete ait elinde poliçe bulunan Ermenileri aradım. Bu ilan işi iyi olmadı tabii. Çünkü bir sürü insan elinde fotoğraflar ve başka belgelerle nelerini kaybettiklerini anlatmak için bana geldiler. Ama bütün bu kalabalık arasında 90 yaşında bir kadın vardı. Her nasılsa sigorta sözleşmesine ait bütün belgeleri saklamıştı. 30 yıl boyunca parayı almaya çalışmış ama başaramamıştı. Çünkü şirket poliçenin kendisine ait olmadığını, poliçede adı yazan akrabasının ölüm belgesinin gerekli olduğunu söylemişti. Ama ortada bir soykırım vardı ve ölüm belgesi olamazdı. Böylece bunu büyük bir dava haline getirmeye karar verdim. 90 yaşındaki kadının böyle uzun ve meşakkatli bir işi kabul etmeyeceğini düşünüyordum ama öyle olmadı. Yumruğunu masaya vurdu ve şöyle dedi: 'Hep Tanrı'nın beni niye canlı tuttuğunu anlamaya çalışırdım. Şimdi anladım.' Dava açıldıktan sonra öldü gerçi ama kardeşi Martin Marutyan onun yerine devam etti davaya.”

Yeghiayan, davayı açmaya çalışırken zamanaşımı sorunuyla karşılaştığını anlatıyor. Bu sorunu çözmek için nasıl bir “geyik avcısı” gibi davrandığını, doğru hedefi vurmak için nasıl uzun süre sabırla beklediğini:

“Soykırım için zamanaşımı olmaz ama sigorta poliçeleri için zamanaşımı vardı. Yahudiler kendi soykırımlarına dair bir yasa geçirip böyle davaların 2010'a kadar açılması için yasa yolunu açmışlardı. Benim de benzer bir yasaya ihtiyacım vardı. Kaliforniya'nın Ermeni senatörleriyle konuştum ve böyle bir yasaya ihti-

Yeghiayan, para ve tarih ilişkisini anlatıyor.

yacım olduğunu söyledim. Yasa 2000 yılında, 6 ayda çıktı. Bunu çok sessizce yaptım çünkü eğer sigorta şirketleri duyacak olsalardı mutlaka engellerlerdi.”

Yeghiayan davayı açıyor ve sigorta şirketiyle 20 milyon dolara anlaşma yapıyor. Daha sonra paranın sahiplerini bulmak için internette ilan veriyorlar ve 2300 poliçe sahibinden 1600’ü bulunuyor. Geri kalan sahipsiz 700 poliçede biriken para, Ermeni hayır kurumlarına veriliyor.

Yeghiayan benzer bir davayı Fransız sigorta şirketi AXA’ya (o dönemdeki adı L’union Vie) da açıyor. 2006’da biten davada 17,5 milyon dolar kazanılıyor.

Bu karmaşık ve uzun hukuki sürecin Ermeniler ve Türkiye için önemi, dava sırasında “soykırım” tartışmasının sigorta nedeniyle hukuki bir karara bağlanması. Daha da önemlisi özellikle Amerikan diasporasının tazminat talebinin somutlaşması için hukuki bir zemin sağlanması. Çünkü Yeghiayan’ın anlattığına göre o dönemde sigorta şirketlerine ödenen paranın bugünkü değerinin hesaplanması için ekonomi profesörlerinden oluşan bir ekip çalışmış. Yeghiayan, onların kullandığı yöntemlerle 1915’ten önce Anadolu’da yaşayan Ermenilerin maddi kayıplarının tamamının hesaplanabileceğini söylüyor. Yeghiayan’ın açıp kazandığı dava sayesinde diaspora için “barışın fiyatı” ortaya çıkıyor. Peki böyle bir barış olabilir mi?

Vartkes Yeghiayan, her ne kadar para ve hukuk kararlarından söz etse de kişisel olarak böyle bir yöntemin iki taraf için de çok anlamlı olmayacağını söylüyor:

“İki tarafı bir araya getirmeyen soykırım tanıma yasalarının, yargı kararlarının hiçbir anlamı yok aslında. Dünyanın birçok ülkesinin meclisinden çıkan böyle birçok tanıma kararı var. Sonuç? Hiçbiri Ermenilerle Türklerin bir araya gelip sorunu çözmesini sağlamıyor. Üstelik bu kararlara Türkiye çok büyük tepki gösterdiği için mesele olduğundan da önemli hale geliyor.”

Vartkes Yeghiayan, kırık bir gülümseme ile Amerika’da ve dünyada oyunun kuralını anlatıyor:

“Herkes bu işten para kazanıyor. Bu anlaşmazlık birçok Ermeni’ye ve Türk’e para kazandırıyor. Bu artık finansal bir mesele haline geldi. ‘Parasını ver, meclis kararı çıkartayım!’ 50 yıldır bu iş böyle dönüyor. ABD’de avukatlar, politikacılar, Türkiye’de lobiciler... Bu iş herkes için çok verimli.”

Yeghiayan bir hukukçu. Öyle mi oldu böyle mi oldu tartışmasına hiç girmeden hukuk kuralları içinde oynanan bir oyunu oynuyor ve kazanıyor. Hukukun adaletle değil, kurallarla ilgili olduğunu biliyor ve amacı için ne yapılması gerekiyorsa onu yapıyor. Ama sanırım meselenin bu çirkin yüzünü anlatmaktan ve hatırlamaktan bir süre sonra sıkıldığı için koltuğundan kalkıyor, kütüphanedeki bir sürü dosya arasından bir dosyayı çekiyor. Yüzü değişiyor. Dosyayı özenle açıyor, yavaş yavaş. Kâğıtların arasından bir fotoğraf çıkarıyor. Kız mı oğlan mı belli değil. Sepya bir genç. Başında Araplarınkine benzeyen bir beyaz kefiye, üzerinde sanki uzun bir gecelik ve kuzu postundan yapılmış bir kürk, ayakları çıplak, sarı saçları uzun ve elinde bir asa. Öyle bir yüzü var ki... Ağlamayı unutmuş gibi. Hayatı boyunca unutmayaacağı bir şey yaşamış gibi. “Ne güzel kız, değil mi?” diye soruyor Vartkes gülerek.

Biraz öncekinden çok farklı bir ses tonuyla anlatmaya başlıyor ben fotoğrafa bakarken:

“O, benim babam.”

Duruyor...

“15 yaşında çölden geçip Suriye’de şehre vardığında bir fotoğrafçıya girmiş ve bu fotoğrafı çekirmiş. Demiş ki, ‘Şu anda hiç param yok. Ama çalışıp sana bu fotoğrafın parasını ödeyeceğim. Beni çekmelisin çünkü bu fotoğrafı ömrüm boyunca saklayıp hatırlayacağım.’ Ayrıntısını sorma ama babam Etiyopya’da öldü. Ben de Etiyopyalıyım.”

Daha anlattığı acı hikâyesinin etkisinden kurtulamadan Etiyopya meselesi nedeniyle gülüyor. Soru soran bir ifadeyle bakıyorum yüzüne, eliyle “Hayır” işareti yapıyor gülerek. Hakikaten ayrıntıya girmek istemiyor. Sonra devam ediyor hikâyeye:

“Babam Etiyopya’da öldüğünde cüzdanından bu fotoğraf çıktı. Önce kim olduğunu anlamadım. İlk kez görüyordum. Anneme sordum, ‘Baban...’ dedi. ‘Peki niye saklamış bunu? Türklere kızgınlığından mı?’ diye sordum. ‘Hayır,’ dedi, ‘sadece nasıl kurtulduğunu hiç unutmamak için.’ Şimdi ben de onu unutmak için saklıyorum.”

Peki bu kadar dava ve böyle bir hikâyeden sonra Vartkes Yeghiayan Türklere karşı ne hissediyor?

Yeghiayan, sorulara net cümlelerle değil, hikâyelerle cevap vermeyi seven biri. Gülerek bir es verip kendi hikâyesinden bahsetmeye başlıyor:

“Kıbrıs’ta Amerikan Misyoner Okulu’nda okudum ben. Ve yine söylüyorum, ayrıntıları sorma. O zamanlar avukat olarak değil, genç bir sporcu olarak şöhret yapıyordum! İyi bir tenisçiydim. Kıbrıs’ta tenis şampiyonu olduğumda *Armenian Mirror Spectator* gazetesi benimle röportaj yapmaya geldi. Muhabir, ‘Bir Ermeni olarak kendinle gurur duyuyor musun?’ diye sordu. Ben de sinirlendim ve ‘Beni Türkler eğitti ve Yunanlıları yenmeye çalışıyorum. Bunun Ermenilikle ne ilgisi var!’ diye cevap vermiştim. Gazeteci bu ukala genci müdüre şikâyet etmeye karar verdi ve müdür de oturup babama bir mektup yazdı. Babam ise bana yazdığı mektupta şöyle diyordu: ‘O gazeteci diğer Ermeni çocukların da senin gibi başarılı olmasını, senin yolundan gitmesini istediği için öyle soruyor. Ermeniler senin için bir şey yapmamış olabilirler ama sen onlar için bir şey yapabilirsin.’ Böyle. Anlaşılmıştır herhalde sorunun cevabı.”

Anlaşıyor. Ayrıldıktan sonra Vartkes’in bana verdiği babasının eski fotoğrafına bakıyorum. Açlıkla tarazlanmış gözler... Bir

kere öğrendiğinde asla unutulmayan o açlık bilgisi... Aklıma an-neannem geliyor. Niye bilmiyorum birçok kez bana anlattığı o hikâyeyi hatırlıyorum:

“O kadar açtık ki bir gece önce yenmiş balıkların kemiklerini sefer tasına koyup okula getirirdim. Sonra kimsenin görmeyeceği bir köşeye çekilir kemiklerin üzerinde kalan etleri didiklerdim. O yüzden hiçbir zaman yemek kötü demeyeceksin.”

Açlık, acı, Anadolu’dan yolu geçen herkesin birleştiği bir kavşaktır çoğu kez. Vartkes Yeghiayan’ı bu yüzden ne kadar kardeşim gibi hissediyorsam, İtalyan Lokantası’nda para hesapları yapanları da o kadar uzak hissediyorum. Türklük üzerine bağıra çağıra aşırı milliyetçi konuşmalar yapanları ne kadar uzak hissediyorsam kendime o kadar. İki tarafın bağırان çağırانları arasında küçük bir ulus oluşturduğumuzu düşünüyorum hikâyelerini paylaşmak isteyenler olarak. Bir “Anadolu Hikâyeleri Halkı.” Açlık bilgisinden geçmiş olanların çocukları... Sesi yüksek perdeden çıkmayan ama hikâyesini anlatmaya başladığında birbirini anlayan bir halk. Hikâyesini anlatmaya başladığında sadece Ermenileri Türklerin, Türkleri Ermenilerin gözünde değiştirmekle kalmayıp aynı zamanda bütün dünyanın gözünde Ermeni-Türk meselesini değiştirebilecek bir halk. Ermenistan’a, Fransa’ya, ABD’ye ve dünyanın kim bilir nerelerine dağılmış bir halk. Nar taneleri gibi... Kendi vatanında olsa bile bir diaspora. Kendi ülkesinin imgesini ve iyiliğini kaybeden Türkler de bu diasporanın içinde. Hrant’ın cenazesi ardından yürüyenler ve ağlayanlar da... Fotoğrafa baktıkça, o çocuğun yüzüne daldıkça ilk kez gerçekten inanıyorum o gün:

Hikâyeler çığlıklardan daha güçlüdür. Hikâyeler, gürültülerden daha uzun sürer.

ANNELER HALKLARINI ÇOCUKLARINDAN ÇOK MU SEVER?

“Bu insanlar giderek bizim hiç görmediğimiz ninelerimize ve dedelerimize dönüştü.”

Beyazlayan saçlarıyla Ruth Tomasian, eski resimlerdeki genç çiftleri gösteriyor. Orta yaşını geçmekte olan bu alımlı ve sevimli kadın, resimlerdeki vücutları ve yaşları kendisinden çok küçük olan o eski zaman insanlarına ihtiyarlara edildiği gibi hürmet ediyor. Dünyanın bir noktasında inandığı bir hikâyenin peşinden sessizce ve sabırla giderek yaşayan o sakin kadınlardan biri Ruth. Yıllardır bu eski zaman fotoğrafları ve o fotoğraflardaki yüzlerin hikâyeleri üzerine çalıştığı için yaşının ötesinde bir eskilik var üzerinde. Hikâyesini küçük sesle anlatıyor. Babasından aldığı Er-

meniliğini, Amerikalı annesini ve hayatın onu “Project Save” adlı bu küçük anı deposuna nasıl getirdiğini:

“Tiyatro kostümleri tasarlıyordum. Bir gün Ermenilerle ilgili bir oyunun kostümlerini yapmak için fotoğraflar toplamaya başladım. O güne kadar Amerikalıydım ama evimizin tavan arasındaki fotoğrafları bulunca, kendi geçmişimle birlikte Ermenilerin de geçmişine doğru yola çıkmaya başladım. Sonra da tanıdık ailelerden fotoğraflar gelmeye başlayınca bir şey fark ettim, insanlar fotoğraflarını bana verirken hikâyelerini anlatıyorlardı. Hikâyeleri, babamın atalarının hikâyelerini dinlerken ne kadar huzurlu olduğumu fark ettim. Şöyle düşündüm ‘Nasıl olsa tiyatro kostümü tasarlamakta da bu hikâyelerin peşinden gitmekte de para yok. Bari beni mutlu eden yapıyım!’ Böylece fotoğraflar ve fotoğraf sahiplerinin hikâyeleri burada birikmeye başladı. Bu, büyük bir Ermeni albümü aslında.”

Boston’daki Ermeni mahallesi Watertown’da Ermeni Müzesi’nin üst katında sessiz bir oda Project Save. Loş, geniş odaya girer girmez duvarlarda büyük, oval çerçeveli eski fotoğraflardaki o poz verirken gülümsemeyen eski insan yüzleri. Yeni evli bir çift, piyanosunun başında beyaz elbiseli bir genç kız, orta yaşlı bir başka çift, ipekle işlenmiş büyük çerçevenin içinde bir başka evli çift... Şimdi artık olmayan bu insanları “hiç görmedikleri nineleri ve dedeleri” yerine koyduklarını söylüyordu Ruth. Resimlerdeki genç kızlar ve erkekler onların ihtiyaçları.

Bernardo Bertolucci’nin bir filmindeki o sözler geliyor aklıma:

“Anne babalarımızı arkadaşlarımızinkilerle karşılaştırırız ama dedelerimiz ve büyükannelerimiz benzersiz ve biriciktir.” Onları biricik yapan elbette koşulsuz, şımartan sevgileri. Kim bilir bir dede ve büyükanne var olmayınca nasıl daha da benzersizleşiyordur?

Birbirimize değil, fotoğraflara bakarak konuşuyoruz Ruth’la. 1920’lerin Amerika’sında Ermeni mahallelerinde, Ermeni yüz-

leri arasında dolaşırken “iyi Amerikalı yurttaşlar” fotoğraflarını gösteriyor Ruth:

“O dönemde önemli olan iyi Amerikalılar olmaktı. Bu yüzden Ermeni erkeklerinin çoğu Amerikalı kadınlarla evlendi. Bazıları da gelenekten kopmamak için hâlâ gidip Lübnan’da, Ermenistan’da Ermeni gelin arıyordu. Şu anda da böyle. Yeniden başladı o akım. Genç erkekler Ermeni kadınlarla evlenmek istiyorlar.”

Her fotoğraf, kendisiyle birlikte ait olduğu zamanın, evlerin ve insanların kokularını taşıdığı için olmalı, anıların biriktiği odanın içi birçok kokuyla dolu. Birkaç fotoğrafı kokladığımı görünce gülümsüyor Ruth, anlıyor geçmişin kokusunu almaya çalıştığımı. Amerika’nın “mutlu yurttaşlar” fotoğraflarının arasından Anadolu’da çekilmiş “öteki” fotoğraflar çıkmaya başlıyor. Sıraya dizilmiş götürülen adamlar; dönüp bir an için kameraya bakmışlar. Erkekleri götürülmüş kadınlar; belki de ömürlerinde ilk ve son kez çekilen fotoğraflarında saçlarını istedikleri gibi tarayamamışlar. Fotoğraflardan bazılarındaki şehirleri tanıyorum, Sivas, Malatya, Elazığ... Hatta fotoğraflardaki şehirlerin bazı noktalarının bugünkü halini biliyorum. Böylece kafamda şehirleri ve fotoğrafları döndüre döndüre, götürülen Ermenilerin hangi yollardan geçmiş olabileceğini canlandırabiliyorum kafamda. Yüzlere ve mekânlara baktıkça daha çok canlanıyor neyin, nasıl olmuş olabileceği. O kadar canlanıyor ki sanki sesleri duyuyorum fotoğraflardaki. Bütün bu hayat, bütün bu hikâyeler, bu hikâyelerin içinden geçen insanlar bir gün yaşadıklarının “tazminat” adlı bir sözcüğe dönüşeceğini bilebilirler miydi acaba? Dostların ihaneti, evlerini ve sevdiklerini yitirmek, tarihin bir noktasında yaşananların kurbanı olmak... Şimdi onların konuştuğu dili bile konuşamayan, yüzleri fotoğraftakilerden çok, yabancılara benzeyen torunlarının söyleyeceklerini hayal edebilirler miydi?

Ya da bu fotoğraf çekildikten sonra geri dönmeyecekleri yollara dökülenler, yolda düşenler birilerinin o son fotoğrafı sakla-

Ruth, büyük "Ermeni albümünü" gezdiriyor bana.

yacağını düşünmüşler midir? Objektife bakanlar geleceğe, gelecekte o fotoğrafa bakanın gözlerinin içine bakıyorlar sanki. Ta dibine...

Aniden cümlelerin ortasından başlıyorum konuşmaya: “Bu sorun çözülmez. Bazen düşünüyorum da... Büyük bir endüstri kurulmuş. Sadece politik ve finansal bir endüstri değil, her iki taraf için de psikolojik bir endüstri. Acı endüstrisi...”

Bir Türk ile bir Ermeni yan yana gelince ayrıntıları fazla açıklamaya gerek olmuyor ve Ruth ne demek istediğimi hemen anlıyor:

“Acı endüstrisi mi? İlginç, ilk kez duyuyorum bunu,” diyor. Duruyor, fotoğraflara bakıp kırık gülümsüyor: “Doğru. Acı endüstrisi.”

Fotoğrafları tek tek, parmaklarının ucuyla tutup, yeni fotoğraflara yer açmak için masanın ötesine koyuyor. Fotoğrafları yarıları tutar gibi tutuyor, sarsmamak için hep yavaşça. O da cümlelerin ortasından başlıyor konuşmaya:

“Oysa Ermenilerin çok zengin bir hayatı var. Biz eksiltiyoruz kendimizi sadece soykırımla tarif edince. Ama bizim de bir ülkeye ihtiyacımız var. O Ermenistan artık olmadığına göre herkes hatıralarından bir ülke yaratıyor.”

Beyaz dantelli elbiseleriyle genç kızlar, siyah saçları büyük topuzlarla toplanmış. Kolye saatler ve tozlu iskarpinler. Kahramanca durmaya çalışmış genç, tıknaz erkekler. Yapılmakta olan bir evin önünde yorgun ama dik duran kadınlı erkekli bir grup, atlı arabalar... Amerika’dalar!

“Zaten bu işe de o yüzden başladım. Ermenilerle ilgili her şey soykırımla ilgili değil. Bu fotoğraflar Ermenilerin nasıl yaşadığını anlamak ve anlatmak için toplanıyor.”

Ruth, başka fotoğraflar çıkarmak için yeni bir çekmece açarken meşhur Ermeni pikniklerinden söz ediyor. 1920’li yılların panoramik ve oldukça kalabalık piknik fotoğraflarını gösteriyor:

“Bu insanlar buraya 1915’ten önce geldiler. Fotoğraflara bakılırsa Boston bölgesinde en çok pikniklerle sosyalleşiyorlardı. Bak, en güzel giysilerini giymişler.”

Mutlu insan yüzlerine bakıyoruz uzun uzun, Tomasian genç kızları gösteriyor:

“Bu piknikler, onların damat adaylarıyla tanıştıkları yerlerdi. Bu yüzden pikniklerde hep süslü püslü genç kızlar göreceksiniz.”

Diaspora sözcüğünün içindeki kesif keder dağılıyor fotoğraflara baktıkça. 1915’ten önce buraya gelen Ermenilerin kendilerini tarif edişinin ne kadar farklı olabileceği üzerine düşünüyorum.

Ermeni tarihini okuyunca anlıyorsunuz ki, Ermeni kimliğinin içinde hep, en başından beri sürgün ve göç teması var. Ermeni olmak 1915’in öncesinde de “eski ülke” mitiyle ilgili. Ermeniler 1915’ten önce de kıyımlara uğramışlar tarihin dönüm noktalarında. Ama fotoğraflardaki yüzlere, o yüzlerdeki hırs ve umut dolu ifadelerle bakınca anlaşıyor ki bu fotoğraflardaki insanlar, 1915’ten sonra yapıldığı gibi kimliklerini bir vahşetin kurbanı olmak üzerinden değil, “Amerikan rüyası” ile tarif ediyorlardı. Ermeniliğin ve Ermeni diasporası olmanın 1915’ten sonra değişen içeriği ve tarifi bu insanları sonradan dönüştürmüş olmalı. Bir arada durmak ve kim olduklarını hatırlamak için elbette bir kıyım hikâyesi bir piknikten daha güçlüdür. Bir halk ve bireyler olarak “yeni ülkede” dağılıp gitmemek için piknikler yetmez, insanlara daha güçlü bir hikâye gerekir. Hele ki yeni ülkedeki insanlar sizin Kızılderililerle farkınızı bile bilmiyorsa kendinizi daha kesin ve keskin bir biçimde tarif etmeniz gerekir. Hem onlara hem kendi çocuklarınıza.

Masanın üzerindeki, çekmecelerdeki ve duvarlardaki fotoğraflarda ilerledikçe Ruth bir fotoğrafı işaret ediyor:

Project Save arşivinden kimonolu Ermeniler..

“Ama herkes Batı’ya gitmedi!”

Fotoğrafi seçmeye çalışıyorum. Doğru mu görüyorum diye bir daha bakıyorum:

“Şaşırdın değil mi? Kimonolu Ermeniler! Japonya’ya, Hindistan’a gidenler de oldu.”

“Nar taneleri gibi dağıldılar yani,” diyorum. “Evet,” diyor, “nar taneleri gibi.”

Arjantin’de bir saz ekibini gösteriyor. Basbayağı eski İstanbul’da çekilmiş gibi görünen fotoğrafın altında Buenos Aires yazıyor. O yazıyı okuyunca o ana kadar hiç hatırlamadığım bir ayrıntı geliyor aklıma, gülüyorum:

“Çok komik. Şimdi hatırladım. Ben tangoyu bir Ermeni dans hocasından öğrendim. Buenos Aires’teki Ermeni Tango Merkezi’nde.”

Yine aynı şeyi fark ediyorum: Buenos Aires’te bir gece bana ilk tango dersimi veren beyaz saçlı, beyaz pantolon ve gömlekli, beyaz ayakkabılı o bembeyaz adamın Ermeni olduğunu bilme- me rağmen hiç sormamıştım oraya nasıl geldiğini. Oysa söylediği söz hiç aklımdan gitmemişti:

“Sinyorita, siz dansı yönetmeye çalışıyorsunuz. Bu dansı erkekler yönetir. Tango yapmak için teslim olmayı öğrenmelisiniz!”

Bu hikâyeyi anlatıyorum Ruth’a, gülüyoruz. “Teslim olmayı bilmeyen kadınlar” üzerine birkaç espri yapıyoruz.

Ruth’la insanların, geçmiş yüzlerin arasında dolaşırken ne o bir Ermeni ne ben bir Türk’üm. O, benim geldiğim ülkedeki insan hikâyelerinin peşinden giden biri, ben onun yaşadığı ülkede insan hikâyelerinin peşine düşmüşüm. Ne olup bittiğini adlandırmadan, kabul ederek ve şefkatle anlatıyoruz hikâyelerimizi. Oysa bugünün akşamında hiçbir şey bu kadar narin olmayacak. Bugün 24 Nisan ve Boston’da elbette bir anma töreni yapılacaktır.

Ruth, bu yüzden masasına geçip benim için anma töreninin yapılacağı yerin adresini yazıyor. Ben de eski zaman Ermenilerine bakmaya devam ediyorum duvarlarda. Ninelerine ve dedelerine... Amerika boyunca sık sık yapacağım gibi Hrant'la konuşuyorum içimden. Onunla birlikte, onun yokluğuyla birlikte artık başka bir anlamı var her şeyin. Ermenistan'da, Fransa'da sonra Amerika'da insanların ne çok bundan bahsettiğini düşünüyorum: Dedelerinin ve ninelerinin olmayışından. Hrant'ın kendi hikâyesini anlattığı gece aynı şeyden söz ettiğini hatırlıyorum meselenin kalbini anlatırken: Dedeler ve nineler...

Ermenilerle Türkler, kendilerini ve hayatı ne kadar farklı tarif ediyorlar. Türkler, hep ileri; Ermeniler geriye doğru bakıyor kendi toplumlarını adlandırmak için. Türkiye'deki siyasal İslam yükselişine karşı tepki veren genç insanların söylediği o eski marşın sözleri geliyor aklıma:

"Çıktık açık alınla/ On yılda her savaştan/ On yılda on beş milyon genç/ Yarattık her yaştan"

Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Marşı. Hâlâ söyleniyor bugün Türkiye'de. Hatta yapılan remix'in yıllarca yazları diskolarda geniş kitlelerce söylendiğini hatırlıyorum. Şimdi sözleri başka türlü tınıyor aklımda:

"Açık alınla... On beş milyon genç... Her yaştan genç..."

Hep genciz biz, hep daha genç olmak istiyoruz. Ruth'a bakıyorum, adresi yazarken. Ondan daha genç Ermeni kadınlar, genç kızlar, kız çocuklarını düşünüyorum. Çok küçük yaşta ihtiyarlarla, ihtiyar bir zamanla ilgili bir hikâye dinleyerek başlıyorlar yaşamaya. Biz ise Türkiye'de hep daha genç, daha hızlı, daha dinamik olmak üzere yetiştiriliyoruz. Geçmiş ezberlenmesi gereken birkaç cümle ve tarih, söylenmesi gereken birkaç marş. Anneannelerimizin anlattığı hikâyelerin en eskisi bile Cumhuriyet'in kuruluşuyla başlıyor. Ne kadar zor anlaması bu iki halkın birbirini. Oysa ne kadar kolay iki kadının insanlığın hikâyelerini paylaşması...

“Akşam orada görüşürüz,” diyor Ruth, adresi ve programı verirken. Broşüre göre program, dini törenle başlıyor, Apo Torosyan’ın “Sesler” adlı video gösterimi ve bir panelle devam ediyor. Panel katılımcılarının tarihle ilgili daha çok, daha da çok araştırma yapılması gerektiği üzerine sözleri var broşürde. Daha da çok, çok daha çok...

Katılımcı olarak adı yazılan 26 örgüte bakıyorum. İçlerinden birinin adı şu:

“Armenians of Aintab”

Yani Antep. Çoğu kez aynı şey oluyor. Türkçe ya da Ermenice tanıdık bir ismi Fransızca ya da İngilizce yazılışıyla görünce tanıyamıyorum. Özellikle insanların isimleri çok şaşırtıcı olabiliyor. Türkçe ismi İngilizce okumak tuhaf geliyor her seferinde. Onlar da bunu Amerika’ya, Paris’e ilk geldiklerinde garipsemiş olmalılar. Kendi isimlerini başka dillerin fonetiğine tercüme ederken isimlerinin Türkçe seslerini de bırakmış olmalılar Anadolu’da. Ben nasıl yazmalıyım o zaman o isimleri? İngilizce yazılışlarıyla mı yoksa zaten Türkçe olan bu isimleri Türkçe mi yazmak gerek? Bunu her seferinde soruyorum konuştuğum insanlara. Çoğu “Nasıl istersen öyle yaz,” diyor, ama bazıları isimlerinin yabancı bir dile tercüme edilmiş halinin yazılmasını istiyor. Bazıları Türkçe isminin Türkçe harflerle, yani aslında olduğu gibi yazılmasına bile katlanamıyor. Ruth’un soyadına bakıyorum. Onun isminin hikâyesi ise muhtemelen tam tersi bir süreç yaşamış. Thomas ismi Ermenilikle birlikte -ian (yan) ekini almış. Ermeni diasporasında isimlere bakarak insan yazılı tarihin altında akıp giden bir dip tarihi de görebiliyor.

Biz Project Save’den çıkarken ihtiyar bir adam giriyor içeri, projenin çalışanlarından. Yurttaş’la aramızda Türkçe konuştuğumuzu duyunca yüzü aydınlanıyor, “Hoşgeldiniz,” diyor Türkçe. Daha sormadan, heyecanla, sevinçle söylüyor:

“İskenderunluyum ben.”

Elimizi sıkıyor, sıkıyor, sıkıyor. Bırakmak istemiyor. Kendi sevincinden utanıp sonra bırakıyor elimizi. Gidiyoruz. İhtiyar adamın “memleketlisini” görünce sevinçle gençleşen yüzü aklıma çakılıyor. Biz kapıdan çıkarken yüzü yeniden ihtiyarlıyor. Ne bu adamın yüzündeki sevinç ne Ermenistan yazı dizisinden sonra ihtiyar adamdan gelen mektuptaki hüznün, kısaltılıp “tazminata” indirgenen hikâyelerde anlatılmıyor. Türkiye’de bize çekilen nutuklarda da kimse bu yüzlerden bahsetmiyor. “Barışı satın alabilirsiniz,” demişti Los Angeles’taki masada konuştuğum. Bu adamın yüzünü, Ermenistan yazı dizisinden sonra e-mail gönderen Türk dedenin derin hüznünü o satın alınmış barışın neresine koyacağız peki? Bu insanlar için kim “lobi” yapacak? Hrant’ın, Ermeni ve Türkler arasında kurmaya çalıştığı üçüncü dille birlikte gitmesinin ne büyük kayıp olduğunu düşünüyorum. İskenderunlu Ermeni kadar memleketini seven, o mektubu yazan ihtiyar kadar kıyımın acısını içinde hisseden bir dili de götürdü çünkü beraberinde... İki tarafta da bu narin ve özenli dili tutturabilecek üçüncü bir tarafı oluşturacak kadar insan çıkar mı acaba? Çocuklara hakikati ne Türkçe ne Ermenice, bu üçüncü dilde anlatacak anneler olur mu? Bu üçüncü dilde büyüyen çocuklar?

Ama insanlık bir kavgaya katılması için çocuklar doğurup durmaktan hiç bıkmaz.

En çok merak ettiğim sorulardan biridir bu yeryüzünde:

Anneler çocuklarını halklarından, dinlerinden, devletlerinden daha mı az severler? Aidiyet için kurban edilen çocukların anneleri, o çocukları henüz doğurmamış kadınlar bir gün bu kavgalara çocuklarını vermeyi reddedebilirler mi?

Akşamki tören bu sorularımı bilirmiş gibi başlıyor. Şaşıyorum.

SERT ADIMLARLA HER YER İNLESİN!

Rap rap rap...

Watertown'daki Ermeni Kültür ve Eēitim Merkezi'nin katılımcılarla dolu salonunun arkasındaki geniş kapı a ılıy r ve asker adımlarıyla içeri giriyorlar.  nde, yan yana Ermenistan ve ABD bayraēı tutan iki geniş, arkalarında ikişerli sıraya girmiş  ocuklar. Asker adımlarıyla yürüyen izci çocukların yaşı, sıranın arkasına doēru k   l y r, yediye kadar d ş y r. En arkadakiler yere ayaklarını yeterince sert basamadıkları için iyice zorluyorlar kendilerini. Sıranın en arkasında da din adamları. Sessiz salonda ayak sesleri giderek daha militer bir gürültüye d n ş y r. Sahnenin önüne geldiklerinde... Rap rap RAP! Duruyorlar. Törene katılan altı kilisenin temsilcisi din adamları sahnenin önünde durup Ermenice dualar okuyorlar. Duaların arasında, "soykırım"

sözcüğünü tanıyorum bir tek ve bir de Hrant'ın adını. Onlar dualarını okurken küçük askerler gibi görünen Ermeni Gençlik Örgütü'nün izcileri hazırolda onları dinliyor. Sahnedeki resme bakıyorum:

Din, bayrak, çocuklar ve “soykırım”!

Kot pantolonun ve Coca Cola'nın, MTV'nin ve Özgürlük Heykeli'nin, hippilerin ve Wall Street'in ülkesinde, bir şehrin bir konferans salonunda bir halk kendi kendini var ediyor. Bir halk kendini yeni dili olan İngilizce ve korumaya çalıştığı ana dili Ermenice ile, tam bir disiplin içinde yeniden tarif ediyor. Din, ülke, “soykırım” ve disiplin...

Din, ülke, Kurtuluş Savaşı ve disiplin... Belki de tam şu anda Türkiye'nin bir yerinde bu yaşlarda çocuklar çok benzer bir törene katılıyorlar. Ayaklarını tıpkı bu çocuklar gibi daha sert yere vurmak için uğraşıp duruyorlar. Ve bir marş söylüyorlar:

“Alnımızda bilgilerden bir çelenk /Nura doğru can atan Türk genciyiz/ Yeryüzünde yoktur olmaz Türk'e denk/ Korku bilmez soyumuz”...

Ya da...

“Güneş/ ufuktan şimdi doğar/ Yürüyelim arkadaşlar/ Sesimizi yer gök su dinlesin/ Sert adımlarla her yer inlesin!”

Rap rap rap...

İnsanlık neden kafasını “sert adımlara” takar ki? Normal adımların nesi var? Geldiğinin duyulmasını istiyor olmalı halklar. Ya da yere ne kadar sert bastığını, gerçeğin ve kendinin ne kadar farkında olduğunu göstermek istiyor. Ya da çelik iradesiyle yıkılmaz olduğunu ispatlamaya çalışıyor halklar çocuklarını rap rap rap asker adımlarıyla yürüterek. “Yeni askerler yetişiyor” demek istiyorlar, “Sonsuz asker doğuruyoruz bu halk için, bu kavga

için.” Her ne olursa olsun bu adımların yürümek için, yeryüzünü yürüyüp geçmek için atılmadığı belli. Başka bir meselesi var bu adımların, yürümekle hiç ilgisi olmayan bir derdi. Çocuklarla hiç ilgisi olmayan bir hali var bu yürüyüşün.

Mikrofona genç bir kadın geçiyor. Önce ABD milli marşını, ardından da Ermenistan milli marşını söylüyor incecik sesiyle. Marşların ardından yapılacak belgesel gösterimi için hazırlıklar yapılırken, salonda ertesi günlerde konuşacağım insanları bulmaya çalışıyorum. Video gösterimi yapacak olan Ressam Apo Torosyan'ı buluyorum önce, ona benim gelişimle ilgili yazılan mektupları hatırlatıyorum, referanslarım sağlam olduğu için kabul ediyor konuşmayı. Ondan sonra tek tek diğerlerini buluyorum. Yanına yaklaştığım adamlar, ben daha önce kiminle konuşmuş-

Din, bayrak, disiplin ve çocuklar.

sam dönüp ona soru soran gözlerle bakıyor. Eğer önceki konuştuklarım başlarıyla olumlu bir işaret yaparlarsa benimle konuşmayı kabul ediyorlar. Böylece sessiz bir biçimde cemaate kabul ediliyorum. Konferans salonunun girişinde duran broşürlerden bol bol veriyorlar. Neredeyse Boston boyunca yapacağım bütün röportajları ayarlamışken Ruth’u görüyorum. Bana “Sahnedeki Ermeniler” başlıklı bir takvim getirmiş. Müthiş fotoğraflar var içinde. 1900’lerin başında Ermenilerin Amerika’da oynadıkları tiyatro oyunlarından sahneler ve oyunlara dair bilgiler. Sayfaları tek tek çeviriyorum. Sahnedeki panelistler sıkıntılı bir biçimde konuşurken ben fotoğraflara bakıp gülümsüyorum. Takvimin yapraklarını sessizce çevirmeye çalışırken broşürler düşüyor elimden. Bir tanesi Amerika ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin 1980’den beri nasıl büyüdüğünü gösteriyor. 1981’de Başkan Reagan’ın “Ermeni soykırımı” sözünü Yahudi soykırımına ilişkin yaptığı bir konuşmada geçirmesi, 1984’te Amerikan Temsilciler Meclisi’nin 24 Nisan’ı “Ermeni Soykırımını Anma Günü”

ilan etmesi, 1996’da Türkiye’nin Amerikan yardımını “Ermeni soykırımının inkârı” için harcayamayacağına dair Meclis kararı, 2004’te Türkiye’nin “Ermeni soykırımına” karşı lobi yaparken Amerikan yardımını kullanmasını yasaklayan karar... Hepsi tek tek bu tabloda işaretlenmiş ve bu kararların Türkiye ile Amerika arasındaki ticareti geriletmediğine dikkat çekilmiş. Ermeniler kâr merkezli Amerikan dış politikasını “soykırımı” tanımaya böyle ikna etmeye çalışıyorlar demek ki; “Tanıma kararı kârlı ticarete zarar vermez, korkmayın,” diyerek. Başka bir broşür “Kongre üyelerine teşekkür edin!” başlıklı. Şöyle deniyor:

“Aşağıda isimleri sayılan Kongre üyeleri Ermeni soykırımının tanınmasında olumlu pozisyon almıştır. Lütfen telefon edip aşağıdaki mesajı okuyup teşekkür edin.”

Broşürün altında telefonu açtığınızda ne söyleyeceğiniz yazılı: “Telefonu bir resepsiyonist açacak. Dışişleri Bakanlığı’ndan bir yetkili ile konuşmak istediğinizi söyleyin ve ona şu mesajı okuyun.”

Broşürleri Ruth’un getirdiği takvimin arasına koyuyorum. Para ile ilgili broşürleri, neşeli Ermenilerin sahne fotoğraflarıyla kapıyorum. “Sesler” adlı video gösterimi başlıyor dev ekranda... Bakılamayacak kadar korkunç, açlıktan ölmüş çocuk fotoğrafları. Asılmış insanlar. Talat Paşa, Cemal Paşa... İttihat ve Terakki. Konuşan beş ihtiyar 1800’lerin sonunda ve 1900’lerin başında olanları anlatıyor. Ağlıyorlar. 106 yaşındaki Yeghsapet’in hikâyesi Harput’ta geçiyor. Bütün ailesi giderken onu Türk bir ailenin yanına bırakıyorlar. Kız kardeşi de bir Türk aileye bırakılıyor. Yeghsapet daha sonra ailesiyle Amerika’da buluşuyor ama başka bir Türk’le evlenen kız kardeşi beş çocuğunu bırakıp Amerika’ya gitmek istemiyor. Belki de şu anda Harput’ta anneannelerinin bir Ermeni olduğunu bilmeyen benim yaşında kadınlar yaşıyor.

Ailesinin İzmir’den kaçmasından sonra 1919’da Midilli’de doğan Sossos, yıllar sonra gittiğinde Ayvalık’ta karşılaştığı bir ihtiyar Türk’ün şöyle söylediğini anlatıyor:

“Kardeş, siz buralardan gittiniz. Giderken buranın bereketini de götürdünüz.”

Ayvalık’taki büyük evleri gösteriyor belgeseldeki fotoğraflar. Geçen yaz Ayvalık’ta bir kaptanın bize etraftaki koyları gezdirirken, birçok Batı Ege’li Türk’ten duyabileceğiniz o cümleleri söyleyişi geliyor aklıma:

“Rumlar varken buralar hep bağlıkmiş. Tabii onlar gidince Türk ne yapacak? Bakmamışlar, bozkır olmuş adalar.”

Bir geçmişi olmayan, kimin yaptığı, nasıl yaptığı, sonra nasıl terk edildiği pek anlatılmayan, adaların üzerinde artık kimseyi beklemiyor gibi duran o harabe binalar hep orada öncesiz gibi dururlar. Yakın bir geçmişe değil, tarih öncesi bir zamana aitlermiş gibi. Çoğumuz düşünmeyiz bizim anneannelerimizin yaşındakilerin o evlerden çıkıp gittiğini. Fethiye’de bir tepenin üzerinde öylece tek başına durur Kayaköy. Sarnıçlardan hâlâ nem kokusu gelir ve evler orada öylece bekler. Kimse girmez o evlere artık. Kapıları, pencereleri sökülmüştür ve sanki sonra köy, fazla didiklenmiş bir ceset gibi öylece bırakılmıştır orada. Çevredeki-ler, bütün Rum köylerinin etrafındaki insanlar gibi size Rumların ne temiz, ne bilgili, ne becerikli olduğunu anlatırlar. Bunlar ders kitaplarında yazmaz ama İzmir ve çevresinde yaşayan herkes bir tür ortak bellek yaratmışlardır Rumlara duydukları sevgi üzerine. Ama Ermeniler... Amerika’ya gelmeden önce okuduğum kitaplara ve şimdi bu izlediğim belgesele kadar İzmir’de Ermeni olduğunu bile bilmiyordum doğrusu. Doğu’da da pek anlatılmaz bu. Ermenilerle ilgili bu özel hafıza silimi nasıl bir şeydir ki çocuklara “Yunanlıları denize döktük” diye öğretilmesine rağmen Ermenileri bir yerlere “dökmüş” olduğumuzdan bile kimse söz etmiyor? Hrant’ın sözünü ettiği o derin sessizlik bu işte. Doğup büyüdüğüm İzmir’de Rum mahallelerini sayabilecekken bir Ermeni mahallesi ismi bile bilmiyorum şimdi. Hrant’ın canını sıkın buydu işte. “Soykırım” demekten çok şunu söylüyordu:

“Buradaydılar. Niye hatırlamıyorsunuz?”

İstanbullu bir Ermeni olarak diretiyordu:

“Ben buradayım. Niye görmüyorsunuz?”

Peki bu “rap rap rap” çocuklara ne derdi görseydi?

“Anlamaya çalış,” derdi herhalde. “Bir arada durmaya çalışıyorlar ve onların bir devlet sahibi olan Türklerden daha fazla ihtiyacı var geçmişlerine, kimliklerine tutunmaya.”

Peki kendi adının “Soykırımı Anma Duasının” sonuna eklenmiş olmasına ne derdi acaba? 24 Nisan 1915’te yaklaşık 600 Ermeni siyasetçinin ve aydının bir gecede tutuklanmasının “soykırımın başlangıcı” olarak anıldığı bugünde Hrant’ın da öldürülen yaklaşık 600 kişi arasına katılmış olduğunu düşünmelerine ne derdi? Ermeni kimliğinin “kurban kimliği” üzerine kurulmasını eleştiren Hrant şimdi o kimliği kuran söylemin bir parçası haline getirilmesine ne derdi? Isabelle İstanbul’da söylediklerinde haklıydı, Hrant artık başka biriydi. Aşırı milliyetçi Türkler “Hrant Dink’i Ermeniler öldürmüş olabilir,” derken nasıl son bir gayretle milliyetçi Türk kimliğinin harcına Hrant’ın kanını katmaya çalıştırlarsa Amerika’da da...

“Beğendiniz mi?”

Apo Torosyan, belgeseli soruyordu. İzci çocuklar, marşlar, ölü çocuk fotoğrafları, Hrant’ın duanın sonuna eklenen ismi ve daha birçok şeyle o kadar kafam meşguldü ki ekranda ağlayan ihtiyar insanların giderek karmaşıklaşan hikâyesini takip edeme miştim. “Acı” dedim sadece. “Acı” dedi o da. Öylece durduk karşılıklı. “Atölyeme beklerim,” dedi, “size göstereceğim bazı şeyler var.” Ertesi gün Apo’nun evine gidecektik ve daha ertesi gün başkalarının evlerine ve bürolarına. Bir sürü insandan bir sürü hikâye dinlediğimiz gibi yine hikâyeler dinleyecektik. “Neden anlatıyorlar bana?” diye düşündüm salondan çıkarken. Boston sokaklarında Yurttaş “navigsayon hanımla” Yunan lokantasının yeri konusunda kavga ederken niye bana bunca hikâyeyi anlattık-

larını düşünüyordum. Ve hakikaten de Alaskalı bir gazeteci gelse nasıl anlatacaklarını... Nasıl dinledim onları, Erivan’da, Paris’te, Los Angeles’ta, Boston’da? O zaman fark ediyorum Ermenilerle kurduğum döngüyü. Sadece gözlerimi açarak ve söylediklerine itiraz etmeyerek dinliyorum onları. Ne söylerlerse söylesinler. Bazıları, itiraz edeceğim beklentisiyle, bir hınçla başlıyorlar söze. İtiraz etmeden ya da onaylamadan dinlediğimi görünce duruluyor sesleri ve sakinleşip anlatmaya devam ediyorlar. Anlattıkları hikâyeden çok, itirazla karşılanacaklarına dair hınçları öfkeleniyor onları, bunu fark ediyorum. Sadece anlatmak istiyor bazıları, dinlediğin sürece hiçbir önemi yok ne düşündüğünün. Dinliyor olman bile yetiyor yumuşamalarına. Çoğu kez sert bir dille başladıkları hikâyelerini “iyi Türkleri” anlatarak bitiriyorlar eğer sessizce dinlersen. Sanki kıvamını, dengesini buluyor hikâyeleri sen onları dinlediğin zaman, yavaş yavaş. Bazıları kişisel olarak seni ikna etmeye çalışıyor. Hikâyelerini anlatmaktan çok retorik ustası olarak seni “resmen soykırımı tanıma” mercii haline getiriyorlar. Hiçkimseyi ve hiçbir şeyi değil, sadece kendimi temsil ettiğimi bir biçimde anladıklarında da bu retoriği bırakıp hikâyelerini anlatmaya başlıyorlar onlar da. Gerçekten de bir insanı iyi dinlerseniz belki onu değil ama ilişkinizi iyileştirebiliyorsunuz. Kendinizi ortaya koymaya çalışmadan, sadece dinleyerek bile çözümlüyor birçok düğüm iki insan arasında, iki insanın sırtlarında taşıdıkları ve birbiriyle çatışan geçmiş hikâyeleri arasında. Her zaman konuşmak gerekmiyor yani, bunu fark ediyorum. Bazen susmak da gerekiyor onlar konuşurken. Sadece susmak, iyi susabilmek. Çünkü onların buna ihtiyacı var, ben böyle hissediyorum her konuşmamda. Amerika’da bile, Anadolu’dan bu kadar uzakta ve artık Türkiye ile, o toprakla hiçbir ilişkisi kalmamış bu insanların bile buna ihtiyacı var, hissediyorum dinlerken, her seferinde.

Yunan lokantasında rakı olmasa bile uzo veriyorlar diye fazla seviniyoruz Yurttaş'la. Votka bardağına doldurulmuş sek rakıyı öylece getirdiklerinde Yurttaş, Türkçe mırıldanıyor garson kıza:

“Aya gidersin ama rakı içmeyi bilmezsin işte!”

Gerçek birer Türk gibi tepki veriyoruz “meze” zannettikleri, Amerikan boy porsiyonlarla tepeleme karidesleri, cacıkları getirdiklerinde. O gece son sahnede kâğıt bardaklara güçbela doldurduğumuz uzolarla arabaya binip nehir kenarındaki otelimize dönüyoruz. O kitap ismi aklıma geliyor:

“Tamam Amerika bir şaka ama gülmeye daha ne kadar devam edeceğiz?”

‘TOPRAK... TAK TAK TAK...’

Dev çam ağaçlarının arasından geçip her biri Amerikan bayraklı evlerin içinde Apo Torosyan’ın evini bulduğumuzda Boston’un banliyösünde Nâzım Hikmet’ten söz edeceğimizi hiç düşünmemiştim. Üstelik sadece ondan değil Ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu’ndan, Ruhi Su’dan da söz ediyor Apo:

“Narmanlı Han’da buluşurduk. Bedri Rahmi Eyüboğlu, Akademi’de benim hocamdı. Hepimiz o zamanlar Batılı ressam-lar gibi bir şeyler yapmaya çalışıyoruz. Bir gün atölyeye girdi, şöyle bir baktı bize. Dedi ki, ‘Hepiniz yaşlı kadınlar gibi örgü örüp duruyorsunuz. Öyle bir şey yapın ki sizin olsun,’ Bunu hiç unutmuyorum.”

Apo, Akademi’yi bitirdikten sonra gelmiş ABD’ye, kırk yıldır burada yaşıyor. O kırk yılın unutturmadıklarının resmini yapıyor.

İki katlı evin üst katındaki atölyeye çıkarken “Anadolu” adlı resim serisini gösteriyor. Resimlerin ortasında yuvarlak ya da kare ekmekler yapıştırılmış. “Benim ceddin ya ekmeksizlikten öldü!” diyor Apo, “Ya da ekmekten.” Ekliyor sonra:

“Bu ekmekleri İtalyan bir aşçıya yaptırıyorum.”

Anadolu’daki ekmeği Amerika’da bir İtalyan aşçıya yaptırmak bu hikâyenin trajik yanı mı yoksa komik tarafı mı diye düşünürken anlatmaya başlıyor Apo:

“1915 yılında babam Hrant 5, halam Repekah 15, amcam Hovhannes 17 yaşındaymış. Amcam o günlerde kadın kıyafeti giyip Marsilya’ya kaçmış. Halamın sonradan kocası olan Sarkis Agopyan’ı Edincik’ten diğer Ermeni erkeklerle birlikte ‘Askere alıyoruz’ diye toplayıp şehrin dışına çıkarmışlar. Hepsine hende kazdırıp sonra hendeğin içine doldurup öldürmüşler. Sıra Sarkis’e gelince tüfek tutukluk yapmış, Sarkis de kendini ölmüş gibi hendeğe atmış. Üç gün üç gece o mezarda yatmış. Sonra halamla birlikte Bulgaristan’a kaçtılar. Babam beş yaşında tehcir kafilesine alınmış. Babama o günleri sorduğumda sadece şöyle derdi: ‘Tanrı yok. Eğer Tanrı olsaydı o günler yaşanmazdı.’ Konuşmak istemezdi.”

İkinci kattaki atölyede şövalelerin üzerindeki resimleri kaldırıncı altında İstanbul Kınalıada’nın uçaktan çekilmiş fotoğrafları çıkıyor, 70’lerde çekilmiş ada fotoğrafları. Babası “yakışıklı Hrant” ile annesi “Rum kızı Mari”nin Kınalıada’da 50’lerde çekilmiş mutluluk fotoğrafları. Yani Apo’nun ailesi 1915’ten sonra Türkiye’de kalan Ermenilerden. Peki o yıllardan sonra Türkiye’de kaldılsa ve annesiyle babası ona bu konudan çok bahsetmediyse Apo 1915 ile ilgili hikâyeleri nasıl öğreniyor?

“Türkiye’de Türkler tarafından kabul görmek istiyordum. Kendi kendime ‘Ben o kötü Ermenilerden değilim,’ derdim. Hatta Ermenice bile okumazdım. Kitapların çoğu da o dildeydi. Soykırımı anlatan kitaplar gizliydi Türkiye’de. Üstelik onları propaganda olarak görüyordum ben.”

Apo, Kınalıada fotoğrafından kendilerine ait olan evi gösteriyor, minnacık. “Şimdiki sahipleri pek bakmıyor,” diyor ve yarım bıraktığı hikâyeye devam ediyor:

“Tamamen inkâr ediyordum kimliğimi. Sonra 1964’te Avrupa’ya giderken tren Sofya’dan geçti. Halamın kocası Sarkis’le buluştuk. Baktım, istasyonda iskelet gibi bir adam. Elinde de bir çuval. Üstündeki elbiseler neredeyse elli yıllık. Benim üzerimde kot pantolon var. Elindeki çuvalı bana verdi, kolumdan tuttu ve ‘Apraham’ dedi, ‘geri gitme, öldürecekler seni.’ Sanırım hâlâ o eski günlerde yaşıyordu.”

Bütün bu hikâyeleri nasıl öğrendiğini soruyorum Apo’ya, “Uzun yıllar aldı,” diyor ve anlatıyor:

“Annem öldükten sonra bu konuya bağlandım. 1999’da. Ölümün yakınlaştığını gördüm ve okumaya başladım. Tarih kitapları okudum. Sonra amcamın yıllar önce gönderdiği mektup geldi aklıma. Garajda buldum. Yıllar içinde hayat galesi, ekmek parası, çocuklar derken unutmuşum. Bizim aile hikâyemizi anlatıyordu. Resimlerdeki bu ekmekler de o hikâyelerden ve Sarkis’in bana Sofya’da tren istasyonunda verdiği çuvaldan çıktı.”

Apo bizi alt kata, yemeğe indiriyor ve hikâyenin gerisini bizim için hazırladığı yoğurtlu kebabı yerken anlatıyor:

“Sarkis’in istasyonda verdiği çuvalı onun yanında açmadım. Sonra trene bindiğimde açınca gördüm ki içinde ekmek. Ekmek hediye etmek istemiş bana. Anneannem Elizabeth ekmek yüzünden ölmüştü. Halep civarında bir hastaneye kaldırılmış tehcirden sonra. Sadece ekmek yemekten vücudu ekmek gibi olmuş. O orada ölmüş. Diğer akrabalarımız da yollarda ekmeksizlikten. Bu yüzden diyorum benim ceddin ya ekmekten öldü ya ekmezsizlikten diye. Bu yüzden o ekmekler benim resmimin merkezinde.”

Gözüyle İrlanda asıllı eşi Jeniffer’ı gösteriyor, “Onlar da açlık görmüş. Açlık gören insanlar bilirler birbirlerini.”

Torosyan, annesi öldükten sonra geçmişle ilgilenmeye başladığını anlatıyor.

Apo'nun yaptığı yoğurtlu kebabı yerken Amerika gibi bir yerde açlıktan bahsetmenin zorluğunu düşünüyorum. Ekmeğin "nimet" olduğuna, kutsal olduğuna inanan Anadolu insanları onları ama filmlerinde çocuklarına yemek savaşı yaptıran Amerikalılar nasıl anlansın? Anadolu'da her çocuğa yerde ekmek görürsen üç kere öpüp kenara koyacaksın diye öğrettiklerini nasıl anlattırır ki onlara? Ya da yemekten sonra kalan ekmek kırıntıları için, "Onları öte tarafta kirpiklerinle tek tek toplarsın," derken o topraklardaki çocukların nasıl bir açlık bilgisiyle büyüdüğünü?

Apo, Bandırma yakınlarındaki dede köyü Edincik'e 2000 yılındaki gidişini anlatıyor yemek yerken. Paris'te konuştuğum Serge Avedikyan'ın söyledikleri geliyor aklıma:

“Modern Türkiye’nin son turistik aktivitesi: Ermeniler dedelerinin köylerini görmek için dönüyor.”

Ne köyünden ne ailesinin acı tarihinden söz ederken ağlıyor; ama sıra oradaki arkadaşlara gelince... Gözleri doluyor. Ne toprak ne ev ne “soykırım hikâyeleri.” Onu bir tek Türkiye’de, İstanbul’da dostlarını bırakmış olmak ağlatacak kadar üzüyor. Annesinin ölümünden sonra, orta yaş dönümünde yeniden keşfettiği 1915 hikâyeleri şimdi atölyesindeki Kınalıada fotoğraflarının anlamını değiştiriyor onun için belki. Belki görece yeni öğrendiği 1915 hatıraları, doğduğu, gençliğinin geçtiği ülkeyi başka türlü tarif ettiriyor ona Amerika’da. Ama sıra arkadaşlara gelince... Onlar tıpkı eskisi gibi kalıyor, kalbine yakın ve sıcak. “Memleketten” gelenleri görünce başka bir dil açılıyor cümlelerinde ve heyecanla şiirler okuyor Bedri Rahmi Eyüboğlu’ndan sonra durup soruyor:

“‘Karadutum çatakkaram’ dediği bir Ermeni kızı, biliyor muydunuz?”

Bolluğun ve daha, daha da çok yemenin ülkesi Amerika’da açlığı anlatmaya çalışan Ermeni ressam Apo, yoğurtlu kebabı yapmayı ablasından öğrendiğini anlatıyor. Yoğurt Yunan yoğurdu, altındaki pide Avrupa’da ve Amerika’da satılan pita ekmeği, salçası desen... Yiyoruz ama, güzel çünkü. Yedikçe yiyoruz.

“Bir şeyler yemek ister misiniz?”

“Hayır teşekkür ederiz.”

Los Angeles’ta bir lokantadayız yine. Avukat Vartkes Yeghiayan bizi bu kez başka arkadaşlarıyla tanıştıracak. Yeghiayan, Ermeni diasporasının önemli isimlerinin düzenli olarak haftada bir gün buluşup yaptıkları toplantıya götürüyor bizi. Havuz kenarında zengin işadamları, avukatlar. Çoğu, kalın ve uzun pularlar içiyor. Türkiye’de çizilen “tuzu kuru Ermeni diasporası”

Boyajian ve Kartalyan "kaba Türkçe" konuşmak istiyor.

resminin tam karşılığı olarak oturuyorlar masada. Yemeklerini bitirmişler, kahve sohbeti ediyorlar. Pek de misafirperver olmayan Los Angeles'taki son yemek macerasından sonra pek bir beklentim yok bu "zenginler masasından." Purolar, masadan yükselen abartılı Amerikan aksanı, arada bir duyulan rakamlar ve dolarlar... Bir önceki "Barışı satın alabilirsiniz" yemeğinin tekrar edeceğini düşününce canım sıkılıyor. Ama...

"Hoşgelmişsiniz!"

Avukat ve İslam Hukuku Profesörü Berj Boyajian, gülerек karşılıyor bizi masada ve Türkçe. Purosunu bir kenara bırakırken elimi, iki eliyle sıkıyor. "Kusura kalmayasın, bizim Türkçe kaba Türkçedir. Köylü Türkçesi! He mi?"

İnanılmaz bir görüntü. Gülmemek elde değil. Son derece cilalı, son derece Amerikalı, son derece zengin görünlü bir adamın ancak Türkiye'nin doğusundaki köylerinde duyabileceğiniz

bir Türkçe aksanıyla konuşması, bunun Los Angeles'ta bir havuz kenarında olması... Gülüyorum ve gülerken yalnız değilim, Berj Boyajian da benimle birlikte durumun komikliğine gülüyor. Vartkes Yeghiayan, belli ki iyi arkadaşı olan Berj Boyajian'ı tanıtırken, "Sigorta davasında aldığımız parayı sahiplerine dağıtan üç kişiden biridir," diyor. Suriye doğumlu Boyajian, Türkçe konuşmaya devam ediyor:

"Biraz Türkçe konuşalım mı? Kaba bizimki ama..."

Kırık Türkçesi ile kelimeleri tek tek hatırlamaya çalışıyor çünkü bir hikâye anlatmak istiyor:

"Babamla annem evde Türkçe konuşurlardı. Babamın arkadaşları soruyor, 'Avradınla niye Türkçe konuşuyorsun?' Babam da diyor ki 'Türkçe konuşursan başka tat verir.' Öyle işte. Başka tadı var."

Türkçe tadıyla devam ediyoruz böylece Berj Boyajian ile konuşmaya. Vartkes Yeghiayan biraz benim ne yapmaya çalıştığımı anlatıyor. Nereden baksan yine de Ortadoğulu erkek geleneğinden gelen ve Türklere son derece kapalı bir cemaat olan Ermeniler arasında dolaşırken bunu öğreniyorum: Muteber birisinin seni topluluğa takdim etmesi gerekiyor. Hatta bazen bir kişinin değil, birkaç kişinin birden "olurunu" almak gerekiyor. Yeghiayan anlattıkça Berj Boyajian purosundan düşünceli nefesler çekiyor ve konuşmaya başlıyor. Elbette Türkçe olarak:

"Nasıl deniyordu. Hayvanlar ... tokuştura tokuştura. Neydi o? Ha boynuz! Ama biz insanız. İnsanlar... Konuşa konuşa. Benim kendi acım var. Babam Antepli, annem Urfa'dan. Niye benim dedem yok? Çünkü... Biliyorsun işte. Ama acıyı yenmek zorundasın. Hayat devam ediyor."

Boyajian'a en çok Los Angeles'ta zorlandığımı anlatıyorum, Türkiye'den geliyor olmanın hiçbir Ermeni cemaatinde, ne Ermenistan'da ne Paris'te, beni bu kadar zor duruma düşürmediğini. Gülüyor:

“Buradakiler lüks içinde yaşıyoruz tabii ki. Türkiye ile hiçbir ilişkimiz yok. Herkes istediğini söyler.”

O sırada Bay Kartalyan katılıyor konuşmaya, Vartkes’in başka bir arkadaşı. Mısır doğumlu ve o da avukat:

“Ermenistan’da zaten Türkiye ile ilgilenme geleneği vardır. Onların çoğu Van’dan gittiği için Türkiye’de ne olduğunu bilirler. Burada o kadar ilgilenilmez Türkiye ile.”

Konuyu Hrant’a getiriyorum. Onun gidişinden sonra Los Angeles Ermeni cemaatinde ne olup bittiğini öğrenmeye çalışıyorum. Vartkes Yeghiayan başlıyor önce:

“Biz buradan her şeyi söyleyebiliriz, Türkiye’den çok uzaktayız. Ama Hrant Türkiye’de konuşuyordu. Onu öldürenler Ermeni milliyetçiliğine daha büyük bir iyilik yapamazlardı. Onun ölümü Ermeni milliyetçiliğinin üzerine benzin dökmek, daha da alevlendirmek gibiydi.”

Diğerleri başlarıyla onaylıyorlar onu. Bunun üzerine Ermeni milliyetçiliğini, bu konuda çok sert bir söylem kullananları eleştiriyorlar:

“Almanlar için soykırımı tanımak daha kolaydı. Türkiye için öyle değil tabii. Ortada bir toprak meselesi var. Ama toprak kaybetme korkusuyla bu gerçeği yok saymak olmaz. Benim için bu bir prensip meselesidir. Kaç kişi öldürülmüş, sayı önemli değil. Önemli olan o insanların bir zaman orada yaşadığını kabul etmek. Hiç mi merak etmiyorlar Doğu Anadolu niye boş? Niye toz toprak?”

Berj Boyajian durup Hrant’ı anıyor:

“Hrant öldüğünde en çok Türk milliyetçileri kaybetti.”

Purosundan bir nefes daha alıyor:

“Ama anladın herhalde. Burada her şey para. Siz orda sanıyorsunuz ki Türk lobisi Ermeni lobisinden daha güçsüz. Öyle değil. Onlar bizim harcadığımızın kaç katı para harcıyorlar.”

Vartkes Yeghiayan bölüyor onun sözünü: “Sence Ermenilerin yüzde kaç ‘Sadece bir özür yeter’ der.” Berj Boyajian’dan

cevap gelmeyince kendisi cevaplıyor: “Amerika’daki Ermenilerin yüzde 60’ı bunu kabul ederdi.” Kartalyan ve Boyajian başlarıyla onaylıyorlar. Yeghiayan devam ediyor:

“Toprak verseler bile kimse gitmez artık. Benim babam giderdi ama ben gitmem.”

Bunu konuşmalarına bile anlam veremiyorum aslında. Söz ettikleri Anadolu şehirleriyle Los Angeles’taki hayatlarını nasıl karşılaştırabiliyorlar, anlamıyorum. Türkiye’ye gidip gitmediklerini soruyorum. Hepsi de Türkiye’ye gitmişler. Vartkes Yeghiayan “Türkiye’ye gitmem diyenler var. Gülünç,” diyor. Gülüyorlar.

Bu gülüşme sırasında Los Angeles’ta hep erkeklerle konuştuğumu, hiçbir kadınla randevum olmadığını fark ediyorum her nedense. Berj, kız kardeşi Klinik Psikolog Maral Yeranossian Babian’dan söz ediyor. “Mutlaka görün,” diyor. “Mutlaka,” diyorum “bu kadar Ermeni’den sonra gerçekten de bir psikolağa ihtiyacım var.” Gülüyoruz. Berj Boyajian ben masadan kalkarken son kez Türkçe konuşuyor:

“Kürt gibi konuşuyoruz de mi?”

Cevap beklemeden İngilizce olarak devam ediyor arkadaşlarına dönüp konuşmaya:

“En son İstanbul’a gittiğimde söylediler bunu. Kibar konuşmıyormuşuz biz.”

Puroları ellerinde, gülüyorlar. Hep birlikte üfledikleri duman masanın üzerinde büyük bir bulut oluşturunyor.

ERMENİLER GOLF OYNAYABİLİR Mİ?

Ortalık duman oluyor. Hep birlikte sigara içtiğimiz için Amerika'dan ziyade bir Ortadoğu ülkesindeymişiz gibi hissediyorum. Boston'daki 5000 tirajlı *Hairenik* gazetesinin bürosunda henüz Los Angeles'takiler kadar Amerikalı olmayan Beyrut kökenli Genel Yayın Yönetmeni Khajag Mgrdichian, yardımcısı Zaven Torikian ve bizi onlarla tanıştıran *Armenian Weekly* dergisinin editörü Khatchig Mouradian ile oturuyoruz. Doğu yakası Ermeni cemaati olduğu için, ama daha çok solcu olduğunu bildiğim gazetelerde çalıştıkları için ve en çok da Ortadoğu kültüründen gelmelerinden dolayı konuşmanın daha kolay olacağını düşünüyorum. Doğrusu öyle de başlıyor. Mgrdichian gazetenin içeriğinden, bir önceki günkü anma toplantısının hazırlık komitesinde olduğundan, sekiz yıldır o komitede çalıştığından ve bunun

gibi genel bilgilerden söz ediyor. Sekiz yıldır anma toplantıları hazırladığını duyunca “Yıpratıcı bir şey değil mi sürekli bu konuyla ilgilenmek?” diye soruyorum. Birden ciddileşiyor:

“Burada yaşamamın sebebi soykırım. Dedemin olmamasının sebebi soykırım. Bütün hayatımın sebebi soykırım. Ben başka Amerikalılar gibi yaşayıp hayatın tadını çıkaramam.”

Birden sigara dumanının Ortadoğulu rahatlığı yerini Ortadoğu’nun tanıdık sertliğine bırakıyor. Ve anlıyorum ki 1915, üzerinden kurulan kimlik, siyasi, tarihsel ve toplumsal olarak bir halkı tarif etmiyor sadece; tek tek insanları ahlaken de tanımlıyor. “Hayatın tadını çıkaramam...” “Diğer Amerikalılar gibi...” Hem ayrıştırıyor hem de her sektörün siyasetin yapacağı gibi kişinin nasıl yaşayacağını da belirleyen bir ahlaki norm haline geliyor “soykırıma uğramış olmak” bilgisi. Ben bunları düşünürken Mgrdichian devam ediyor:

“Ben elektrik mühendisiyim. Ama bu mesleği hiç yapmadım. Çünkü bir Ermeniyim ve bu konuda çalışmam gerekti hep.”

“Yani size aktarıldığı gibi sizin de sizden sonra gelenlere aktarmanız gerekti acıyı, bilgiyi. Öyle mi?”

“Evet.”

“Nereye kadar peki?”

“Sonuna kadar. Son ve kesin çözüme kadar.”

“Kesin çözüm ne?”

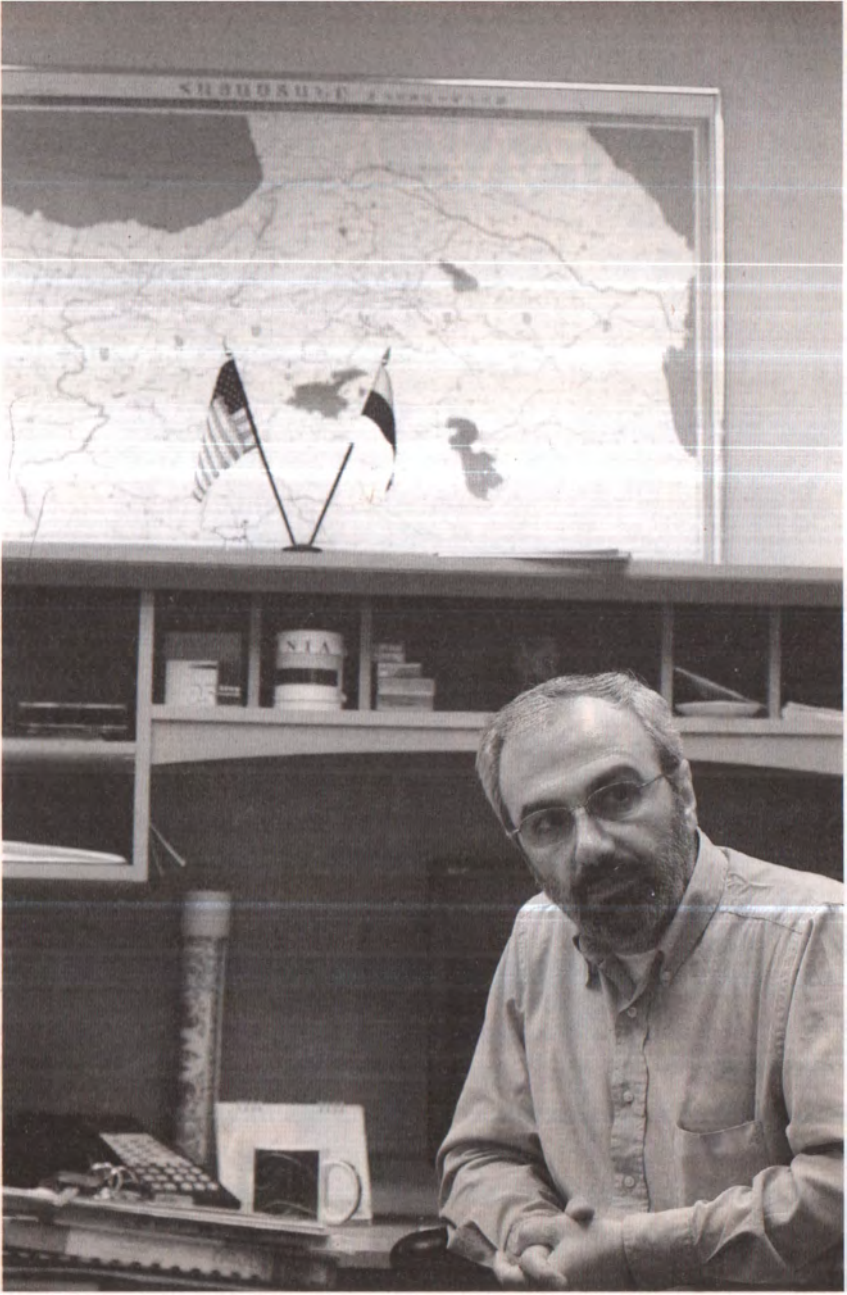
“Ben size bir soru sorabilir miyim?”

Mrgdichian sorusunu soracakken Yurttaş, pozisyonumdan ötürü göremediğim duvardaki haritayı gösteriyor. Biraz eğilip bakıyorum: Büyük Ermenistan haritası! Ve böylece daha sorulmadan anlıyorum gelecek soruyu ve nitekim tahmin ettiğim oluyor:

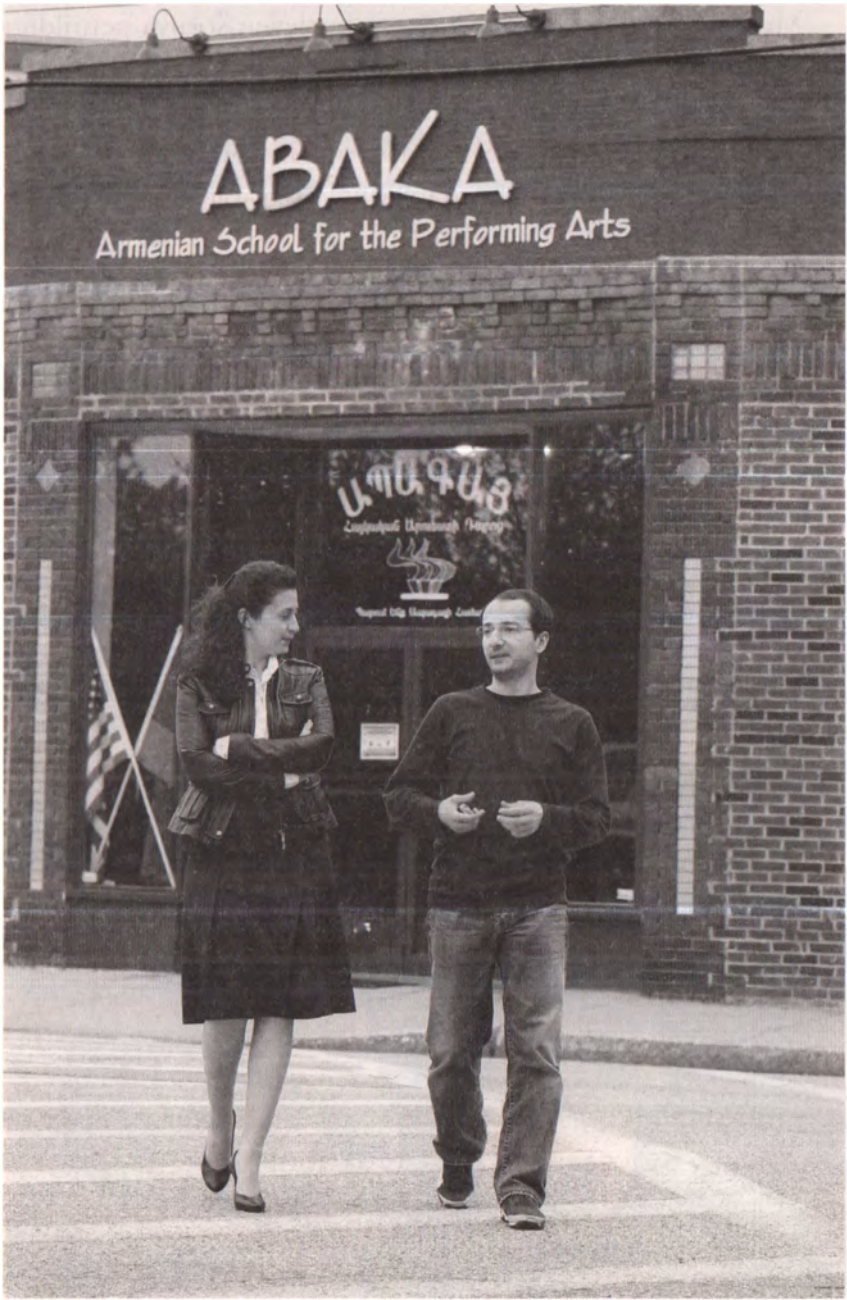
“Benim, dedemin topraklarına dönme hakkım var mı sizce?”

“Tabii ki böyle bir hakkınız var,” diyorum ve ekliyorum:

“Ama Ortadoğulu biri olarak çok iyi bilirsiniz ki mesele toprak olunca o iş kansız çözülmez.”

Haritasının önünde Hairenik'in genel yayın yönetmeni Mgrdichian.

Mouradian, 1915'in kişisel hayatlarını nasıl belirlediğini anlatıyor.

Mouradian konu, bu kesin cevap bekleyen soruya getirildiği için işimi kolaylaştırmak istiyor:

“Bunu bir tecavüze benzetin ve öyle cevap verin,” diyor. Diyorum ki gülümseyerek “Siz Marksistsiniz. Bu durumda nicel değişikliğin belli bir çoğalmadan sonra atlayarak nitel değişime yol açacağını, böyle bir karşılaştırma yapılamayacağını biliyorsunuzdur.” Aslında espri yapmaya çalışıyorum ama sözlerim odanın ortasında buz gibi donuyor. Bu kez ona soruyorum:

“Yıpratıcı değil mi böyle yaşamak?”

Mouradian, “Benim evimde soykırım sırasında çekilmiş fotoğraflar hep durur,” diyor ve devam ediyor:

“Buradaki çocuklara 1915’te olanları anlatınca Yahudi soykırımıyla ya da Darfur’da olanlarla karşılaştırıyorlar. Bu yüzden korkuyu ve o günlerdeki durumu hissetmeye başlıyorlar. Çünkü Amerikan medyasında Darfur’u görüyorlar ve bizim nelerden geçtiğimizi anlıyorlar.”

Yayın Yönetmeni Yardımcısı Zaven Torikian kendi çocuğundan söz ediyor:

“Ben oturup anlatmadım ama öğretmenleri söyledi geçenlerde. 24 Nisan’da parmağını kaldırıp ‘Ben Ermeni soykırımıyla ilgili beş dakikalık konuşma yapmak istiyorum,’ demiş. Öğretmen müdüre danışmak zorunda olduğunu söylemiş. Sonunda da yapmış konuşmayı. Çocuklar bir biçimde öğreniyorlar. Biz de öyle öğrendik.”

Mgrdichian kendi çocukluğunu anlatıyor:

“Büyükler anlatmak zorunda kalır. Çünkü ben babama neden Kürtçe bildiğini sorduğumda bunu açıklamak için nereden geldiğimizi, nasıl geldiğimizi anlatmak zorundadır.”

Mouradian konuyu değiştiriyor:

“Ama bu hepimizin hayatını biçimlendiriyor haklısınız. Yazar Peter Balakian’ın ‘Ben de bir gün hiç suçluluk hissetmeden golf oynamak istiyorum,’ dediğini hatırlıyorum.”

Hrant'tan söz ediyorum ve onun her iki tarafta da diyalog yanlısı olanların kurban edildiğini söylediğinden. 24 Nisan töreninde Hrant'ın isminin duanın sonuna eklenmesinin dikkatimi çektiğini söylüyorum. Mouradian, "Soykırımın Ermenileri bir araya getiren bir güç olduğu sır değil. Evet Hrant da o duanın sonuna eklendi. Çünkü o da 24 Nisan 1915'te öldürülen entelektüellere eklendi buradaki insanlar için."

Konuşmanın burasında Mgrdichian ve İstanbul'a çok gelmek istediğinden söz eden Torikian'dan ayrılıp Mouradian'ın aynı binadaki ofisine geçiyoruz. Çünkü Mouradian, Hrant'tan söz edeceksek *Armenian Weekly'nin* kendisinin hazırladığı ilgili sayısını görmemiz gerektiğini söylüyor. Küçük ofisinde siyah kapaklı dergiyi çıkarıyor. Siyah üzerine beyaz bir gölge halinde uçan bir güvercin ve kapalı bir ağız var. Güvercin Hrant'ı, kapalı ağız da suskunluğu ifade ediyor. Zareh'e ait resmin üzerinde Hrant'ın bir sözü var:

"... kaynayan cehennemi bırakıp hazır cennetlere gitmek..."

Hrant bunu, ölüm tehditleri almaya başladığında yazmıştı. Diasporada, Batı ülkelerinde kendisi için hazırlanan cennetlere gideceğine içinde yaşadığı cehennemi dönüştürmek istediğini söylemişti. Mouradian ben dergiyi karıştırırken anlatıyor:

"Hrant öldükten sonra 24 Nisan anmasının içeriği ve yapılan etkinlikler değişti. Hrant'la ilgili yeni bölümler eklendi. İki şey insanları etkiledi. Cinayetin vahşeti ve cenazenin görkemi. Bizi, Ermenileri ve Türkleri bir araya getirdi onun ölümü."

"Belki de Ermeniler Türklerin de bir Ermeni için ağladığını gördüğü içindir," diyorum. Susuyoruz. Ekliyorum:

"Hrant, içeride geçen konuşmalar kadar sert konuşmuyordu ve diasporadaki Türk nefretini eleştiriyordu. O ölmeden önce onun hakkındaki yaygın fikir neydi burada?"

"Hrant'a doğrudan kızılmıyordu ama," diyor Mouradian, "Onun için 'Türkiye'de konuşamıyor,' deniyordu. O öldürül-

dükten sonra buradaki fark bizim yaptığımız etkinliklere Türklerin de gelmesi oldu. Bir Türk gencini gördüm. Ben Hrant'la ilgili konuşurken ağlamaya başladı. Etkileyiciydi.”

“Ne tür etkinliklerden söz ediyorsunuz?” diye soruyorum Mouradian’a. “Sizi iki arkadaşıyla tanıştırayım,” diyor, “bu akşam, Cafe Pamplona’da buluşalım.”

Harvard Üniversitesi’nin yakınında, bir sokak arasındaki Cafe Pamplona’nın yüklü bir sol tarihi var. Basklı bir kadının 1980’de kurduğu cafe’yi şimdi Beyrutlu bir çift işletiyor. Küçük, sıkışık masalarından, Al Gore’dan Spike Lee’ye kadar birçok “ünlünün” geçtiğini anlatıyor Khatchig ve beklenen arkadaşlar geliyor. Sevag Arzoumanian ve Jason Sohigian. Sevog, Beyrut kökenli bir Harvardlı. Esmer, kıvrıkcık saçlı, çok hızlı konuşan genç bir adam. Jason ise masaya oturduğu andan itibaren benim varlığımdan pek de hoşnut değil, uzun süre sadece susuyor. Siyah çerçeveli gözlükleri, yana doğru son derece düzgün taranmış siyah saçları ve jilet gibi ütülü gömleğiyle 1950’lerin üniversitelilerine benziyor. Sevog oturur oturmaz konuşmaya başlıyor ve bir ay önce “Ermeniler ve Sol” başlığı adı altında düzenledikleri bir günlük sempozyumun broşürünü uzatıyor. Broşürün altında düzenleyici olarak Ermeni Devrimci Federasyonu’nun (ARF) adı geçiyor. Ermenistan’daki sosyal adaletsizliğin, medyanın ve Hrant Dink suikastinden sonra Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni olasılıkların tartışıldığı sempozyum, Ermenilerin siyasi tarihinde en sert ve en solda olduğu bilinen örgütün Doğu Amerika kolu tarafından düzenlenmiş. Toplantıyı, Ermeni milliyetçisi olmasıyla ünlü bir siyasi hareket düzenlediği için ve Sevog da düzenleyiciler arasında olduğundan hiç uzatmadan konuya giriyorum:

“Milliyetçilikle sol ideolojiyi bağdaştırmakta zorluk çekmiyor musunuz?”

Sevog, heyecanla anlatmaya başlıyor:

“Normal bir ülkede, normal bir toplumda doğmuş olsaydım milliyetçi olmazdım. Ama beni bugün sol milliyetçi olarak tanımlayabilirsiniz. Latin Amerika’nın özgürlük hareketlerindeki gibi. Bolivar gibi. Ermeni milliyetçiliği diğer uluslardan daha

Cafe Pamplona’da milliyetçilik ve sol üzerine bir gece.

üstün olduğunu söylemez, sadece diğer uluslarla eşit olduğunu söyler. Hem milliyetçiliğin ilerici bir güç olduğu zamanlar da olmuştur. İtalya’da, Fransa’da. Ben milliyetçiliği Ermeni toplumu açısından ilerici bir güç olarak görüyorum.”

Belki o da bir şeyler söylemek ister diye Jason’a dönüyorum ama buz gibi, hiçbir şey söylemiyor. “Burada neden toplandığı-

mızı bilmiyor mu acaba?” diye geçiriyorum aklımdan. Sessizlik uzayınca 24 Nisan anma törenindeki izcilerden söz ediyorum, rap rap rap yürüyüşlerinden ve din ile militarizmin birleşip sah-nede nasıl bir görüntü oluşturduğundan. Sevog gülüyor:

“Ben de izciydim Beyrut’ta. 16 yaşında bıraktım. 3. Reich döneminde yaşıyor olsaydık haklı olabilirdiniz, o zaman çok has-talıklı bir durum olurdu. Ama diaspora gibi kimlik kaybı korkusu yaşıyan bir toplumda olduğumuzu unutmayın.”

“Biri diğerinden daha az mı kötü?” diye soruyorum. Sevog devam ediyor:

“Almanya’da çocukları orduya hazırlamak için izci yapıyor-lardı. Ama ABD, kimsenin kimseye emir veremeyeceği bir yer. Çocuklar üzerinde o türden faşizan bir hiyerarşi uygulamaya kal-karsanız yüzünüze tükürürler.”

Jason’a dönüyorum. Yüzünde mimik kıpırdamıyor. “Herhal-de bir Türk’le konuşamayacak kadar milliyetçi” diye düşünüyö-rum bu kez. Khatchig bu gerilimin giderek tuhaflaştığını anladığı için konuşmayı durduruyor ve Jason’a benim kim olduğumu, ne yaptığımı bir kez daha anlatıyor. Duraklayıp ekliyor:

“Söylediklerini söylediğin gibi yazacak bir gazeteci!”

Türk bir gazeteci olduğum için, bu olmazsa olmaz kurala uyacağımın birkaç kere teyit edilmesi gerekiyor. Jason vizemi gördükten sonra tek bir cümle söylüyor:

“Ermeni olarak Amerika’daki sosyal durumları nedeniyle öyle şeyler yapıyorlar.”

Yine susuyor. Khatchig aramızdaki gerilimin kolay kolay da-ğılmayacağına kanaat getirmiş olmalı ki bana dönüp “Ona hangi siyasetten olduğunu sor,” diyor. Dönüp bakıyorum Jason’a, sor-mama gerek kalmıyor tabii ki, söylüyor:

“Ben anarşistim!”

Gördüğüm en “ütülü” anarşist olduğu kesin. Khatchig, “Ama evlenmek için Ermenistan’a gitti,” diyor biraz dalga ge-

çerek. Milliyetçilik ve Marksizm çelişkisi tamam. Ama evlenmek için kendi etnik kökeninden kız arayan anarşist! Hakikaten bu bana biraz fazla geliyor. Jason nihayet istifini bozarak açıklamak zorunda kalıyor:

“Bizim ebeveynimiz kendilerini Ermeni değil Amerikalı olarak tanımladılar. Onlar Amerikalı olmaya çalıştılar, ben ise Ermeni olmaya çalışıyorum. Burada doğmuş olmama rağmen Ermenistan’a gittiğimde kendimi oraya daha fazla ait hissediyorum. Burada bireyci anlayış ailenin sürmesini engelliyor, herkes boşanıyor. Bu yüzden Ermenistan’dan bir kadınla evlenmek istedim. Şimdi iki yaşında bir çocuğumuz var.”

“Peki anarşizmle evlilik kurumunun kutsiyetini nasıl...”

Sorunun yarısında vazgeçiyorum sormaktan. Jason da cümlesine devam ediyor zaten:

“Ben gelenekçi bir anarşistim. Şu anda sosyalistlerle birlikte hareket etmemin nedeni kendime daha yakın bir siyasi grup bulamadığım içindir.”

Milliyetçi sosyalist Sevog ve gelenekçi anarşist Jason’la, çelişkiler yerine uzlaşma üzerine konuşmanın daha verimli olacağını düşünüp Türkler ve Ermeniler arasındaki diyalog konusunda ne düşündüklerini soruyorum. Jason cevaplıyor önce:

“Ben o konuyla ilgilenmiyorum. Anlamalı değil. Ama Ermenilerin çoğu için anlamalı. Amerikalıların da ne dediği benim için önemli değil. Mesele Türklerle Ermeniler arasındadır. Ve Ermenilerin ne zaman, hangi çözümle tatmin olacakları da tamamen kendilerine kalmıştır.”

Sevog, Jason’ın kaldığı yerden devam ediyor:

“Amerika’da ya da başka ülkelerde çıkan soykırımı tanıma kararlarına takılmak çok sağlıklı değil. Ermenilerin amacı için çok verimli de değil. Ermenilerin tek meselesi Amerikan Kongresinden karar çıkartmak ve lobi yapmak gibi görünmeye başladı. Aşağılayıcı bir görüntü. Bir grup laboratuvar faresi gibi politika

yapmak aşağılayıcı. Bu yüzden böyle paneller, etkinlikler düzenliyoruz ki Ermeniler için yeni politika yapma yöntemleri üretebilelim, yeni politik gruplarla ittifaklar kurabilelim.”

Kahveler gidiyor, çaylar geliyor ve konu değişiyor. Sevog, kız arkadaşının Vanlı bir Kürt olduğunu ve onu çok kıskandığını söylüyor. Neden?

“Çünkü ben, benim kendi şehrim olan Yozgat’ı göremiyorum bile.”

Harvard mezunu ve belli ki politik olarak aktif olan bu genç adam Boston’da Yozgat’tan dünyanın en güzel yeri olarak bahsedince birden kendimi tutamayıp gülüyorum:

“O kadar şanssız sayılmazsınız!”

Sevog gülmüyor. Son derece ciddi olarak şöyle söylüyor: “Yozgat’ın Burunkışla köyünde doğmuş olmayı tercih ederdim.”

Sonra babasının nasıl bir Türk aileye bırakıldığını, babasının ve amcasının daha sonra ülkeler gezerek annelerini Beyrut’ta taş işçiliği yaparken bulduklarını anlatıyor. “Ve bütün bunları,” diyor, “11 yaşındayken bana, bir gün ben sorduğum için anlatırlar.”

Cafe Pamplona’ya akın akın öğrenci geliyor. Gürültü ve sıkışıklık içinde konuşmak giderek zorlaşıyor. Jason, Ermenistan’da başlattıkları, kendisinin başkan yardımcılığını yürüttüğü “Ermenistan Ağaç Projesi”nden söz ediyor. Ermenistan’ın 625 noktasında toplam 500 bin ağaç dikeceklerini anlatıyor ve ekliyor:

“Hrant için 53 bin ağaçlık bir orman yapacağız.”

“Hrant duysa çok sevinirdi,” diyorum. Elimdeki “Ermeniler ve Sol” başlıklı broşürdeki o başlığa takılıyor gözüm:

“Ermeni-Türk ilişkileri: Hrant Dink suikasti sonrasındaki olanaklar ve tuzaklar”

Hrant, bir panelde bir “başlık” olduğunu görseydi ne düşündü acaba? Sol ile milliyetçiliği, anarşizmle gelenekçiliği aynı anda yaşayan bu genç adamları görseydi... Sabahtan beri “toprak

talebine” kadar varan tartiřmaları dūřūnūnce Hrant’ın bir panelde, sesi titreyerek anlattığı o hikāye geliyor aklıma:

1915’ten sonra Anadolu’dan ayrılan Beatrice, her yıl, doğduğu şehir olan Sivas’ı ziyaret ediyormuş. İhtiyar Beatrice bir yaz Sivas’ı ziyaret ettiğı sırada gözlerini son kez yummuş. Onun köyünden bir ihtiyar nereden bulduysa Hrant’ı bulup haber vermiş, İstanbul’da akrabası varsa haber versin diye. Hrant “Ne yapalım?” diye sormuş telefondaki yaşlı adama. şu cevabı almış:

“Bırak oğlum, kadıncağız burada gömülsün. Su çatlağını bulmuş.”

Hrant bu hikāyenin sonunda, “Ermenilerin topraklarımızda gözü var,” korkusuyla yaşayan milliyetçileri kast ederek, ellerini havaya kaldırarak haykırmıştı:

“Evet bu ülkenin toprağında gözümüz var. Ama alıp götürmek için değıl, ta dibine gömülmek için!”

Gözleri dolmuştu bunu söylerken. Ne dūřūnürdü acaba şimdi kendini bir “panel başlığı” olarak görseydi? Hiç değılse ağaçlara sevinirdi, onu biliyorum. Cafe Pamplona artık çekilmez bir biçimde kalabalıklaşıyor. Çıkıyoruz hep birlikte.

KADİFEDEN KESESİ

Cafe'den çöl sıcağına çıkıyoruz. Daha doğrusu kendimizi cafe'nin dışına atıyoruz. Çünkü değil Los Angeles'ta, dünyanın hiçbir yerinde görmediğimiz bir muameleyi görmüşüz Yurttaş'la, sinirleniyoruz. Yurttaş, "Yeter arkadaş!" diyor, "Biz çile çekmeye mi geldik bu dünyaya!" Kızmakta haklı çünkü biraz önce Los Angeles'taki Fransız taklidi cafe'de yaşananlar, Ermenilerin Türklerle ilgili öfkelerini, nefretlerini anlamaya çalışsam da beni bile sinirlendirdi. Bizimle konuşmayı niyeyse kabul eden orta yaşlı Zaven Manjikian zaten biraz soğuk başladığı tanışma konuşmasını şöyle bitirdi:

"Gazeteciler satılıktır. Türk gazetecileri de en ucuzlandır!"

Bu "misafirperverlik" karşısında yapılacak tek şey yeni ısmarladığımız kahveleri bırakıp çıkmaktı elbette. Galiba zaten Man-

jikian, bizi sadece bu şahane karşılama törenini yapmak için görmek istemişti. Yaptı, sanırım mutlu oldu ve biz de kendisini mutluluğuyla baş başa bırakıp cafe'den çıktık. Yurttaş, aniden bitip aniden başlayan otobanlarıyla kafamızı karıştıran ve otobanlardan başka da pek yüzünü göremediğimiz Los Angeles'tan nefret etmişti, bu son olayla iyice soğudu:

“Yalanmış Los Angeles!”

Yalandı hakikaten de. Oscar törenlerinin yapıldığı Kodak Tiyatrosu, fazla büyük olmayan bir alışveriş merkezinin içindeydi ve yıldızların el ve ayak izlerini bıraktıkları meşhur beton, bir Çin Lokantası'nın önünde minnacık bir alandı. Fotoğraf çekmek için Hollywood yazısına arabayla gidilemiyordu ve oyuncuların isimlerinin yıldızlarıyla birlikte kaldırılma kakıldığı yerde sizi ünlülerin evlerinin kenarından geçen tur otobüsüne bindirmek isteyen tur pazarlamacılarından başka kimse yoktu. Örümcek adam, Süperkız ve Superman “Şöhret yolu”nda kendileriyle fotoğraf çek-tirenlerden aldıkları paraları hamburgercide kırıyıyor ve Süperkız deli gibi sigara içiyordu. Okyanus bir yerlerdeydi ama bir türlü Venice Beach'e ulaşamıyordu. Bizim “navigasyon hanım” bizi denize çıkarmamak için yemin etmiş gibiydi. “Los Angeles diye bir yer var mı?” diye sordu Yurttaş. Yollardan oluşan ve bir merkezi olmayan şehir, okyanusun kıyısında bir otobanlar yumağı olarak görünüyordu gözümüze. Hayatımızdan nefret ediyorduk, bir sonraki randevuya saatler vardı ve yine kaybolup duruyorduk.

“Kolay bulabildiniz mi?”

Evinin kapısında bizi bekleyen Boston'lı işadamı Harry Parsekian, “Boston fazla karışık değildir,” diyor. Akşam yemeği sonrası kahveye davet ettiği güzel evinde 34 yıllık eşi Helen'le birlikte karşılıyor bizi. 24 Nisan töreninde tanışmıştık ve yakınlık göstererek evine davet etmişti bizi. Eve girer girmez duvar-

daki haritayı görüyorum. “Bu harita farklı,” diyorum. “Evet,” diyor, “bu National Geographic haritası!” Başka bir zamanda, başka koşullarda komik olmayacak bu cümle, o kadar çok harita ve toprak konuşulduktan sonra espriye dönüşüyor. Haritanın yanında kar içinden çıkan bir çiçek, “Kardelen,” diyorum ama

“Yalan” Los Angeles!

İngilizcesini bilmediğim için söyleyemiyorum. Parsekian başıyla onaylıyor:

“Ağrı Dağı’nda çektim.”

Böylece Parsekian, Türkiye maceralarını anlatmaya başlıyor: “1967’de ilk kez annemle iki günlüğüne gittim. Annem Kayseri’nin Efkere köyündendir. Şimdiki adı Bahçeli. Sonra Ağrı’ya

tırmanmak için 1985'te gittim ama PKK terörü yüzünden izin vermediler. 1986'da ilk kez Fransız bir grupla tırmandım dağa. O zaman Kayseri'nin köylerini gezdim. Annem, Demircilik Caddesi'nde yaşadıklarını söylemişti, o caddeyi buldum. Bütün anıların üzerine asfalt dökmüşler tabii. Ama yine de oralarda yürümek çok etkileyiciydi. Hatıralara dokunmak...”

Helen Türk kahvesi getiriyor, yanında lokum. İstanbul'da ya da Beyrut'ta olduğu gibi. “Lübnanlıdır Helen. Onun ailesi de Everek Köyü'nden,” diyor Harry Parsekian, sonra durup Türkçe söylüyor:

“Erciyes var orda!”

“Türkçe biliyorsunuz demek?” diyorum, eliyle “şöyle böyle” işareti yapıyor ve Türkçe cevap veriyor:

“Oluyor işte yavaş yavaş.” Ekliyor: “Anadolu'dan geldim ben!”

Bazı şeylerin Türkçe söyleyince anlamlı olduğunu bildiği için Parsekian bu cümleyi, zorlansa da Türkçe söylemek istiyor. Sonra da kendi kendiyile dalga geçiyor:

“I am yavaş yavaş learning!”

Kayseri aksanıyla konuştuğunu söylüyorum. Amerika'da Amerikan aksanıyla İngilizce konuşan insanlardan Doğu aksanıyla Türkçe duymanın bana çok yadırgatıcı geldiğini anlatıyorum. Parsekian gülerek cevap veriyor:

“Bu aksan iyi. Anadolu'lu olduğumu gösteriyor.”

Helen “sütlü” ikram etmeye çalışıyor bize, “sütlü.” Orta-doğulu kadın şefkati içinde Yurttaş'la birlikte bir parça rahatlıyoruz. Ne hissettiğini soruyorum Parsekian'a Anadolu'ya gittiğinde. Amerika'daki kimi Ermenilerin gitmekten korktuğunu anlatıyorum:

“Midnight Express sendromu!”

Gülerek Türkiye ile ilgili üretilmiş klişelerle dalga geçiyor ve şöyle diyor:

Harry Parsekian Anadolu aksanıyla övünüyor.

“Ben sol görüşlü bir insanım bu yüzden de enternasyonalistim.”

Cafe Pamplona’daki konuşmalar geliyor aklıma ama Harry Parsekian o kadar güzel anlatıyor ki hikâyeyi bölmek istemiyorum:

“Ermeni doğmuşum, Türk de doğabilirdim. Ben meseleye böyle bakarım. Benim ülkem dünyadır. Kendime ateist diyemem, o çok iddialı bir kavram. Ama agnostığım.”

“Peki,” diyorum, “24 Nisan törenlerini hazırlayanlar içinde solcular çoğunlukta olmasına rağmen nasıl oluyor da din adamları ve dinsel içerik törenin merkezine oturuyor?”

Bu soruya önce Helen cevap veriyor: “Kilise bizim devletimizdir; din adamları liderlerimiz. Ermeniler kiliseye sadece din-

dar oldukları için gitmezler, bir arada kalmak için giderler. Bu yüzden her kilisenin yanında bir okul ve kültür merkezleri görürsünüz. Hayatımız kilisenin etrafında örülür. Harry şimdi size agnostığım diyor ama Ermeni olmakla dini çok ayırt edemezsiniz.”

Anadolu’dan söz ederken bu kadar duygusallaşan Harry Parsekian’a Ermenistan’ı soruyorum. 1998’deki deprem sırasında gidip yardım çalışmalarına katıldığını anlatıyor:

“Ermeni halkını orada daha iyi anladım. Elektrik yok, yiyecek yok ama insanlar dayanışma içindeler. Kes bakalım Amerika’nın petrolünü beş gün. İnsanlar deliye dönerler. Ama o insanlar orada, açlık ve sefalet içinde hayatta kalmayı başardılar.”

“Zaten Ermeniler hayatta kalmak için tasarlanmış,” diyorum, Harry ve Helen gülmeye başlıyorlar. Harry Türkçe bir cümle atıyor araya:

“Ararat’a gittim de uyudum orda. Sleeping bag içinde!”

Başarıyla kurduğu her cümleden sonra gülerek kendini tebrik ediyor Harry ve İngilizce devam ediyor:

“Ermenistan’a çok gittim ama Anadolu’ya gitmek...”

Duraklıyor:

“Oralara gitmek annemle babamı görmek gibi.” Annesinin köyünde köylülerle konuşup konuşmadığını soruyorum:

“Konuştum tabii. ‘Ermeniler nereye gitti?’ dedim. Bir köprü gösterdiler, ‘Bu köprüden gittiler,’ dediler. Sonrasını kimse anlatmadı.”

Harry sanki benimle bu konuyu konuşmak istemiyor, Türkçe kesiyor kendi hikâyesini: “Oldu, oldu!”

Muhtemelen “olan olmuş bir kere” demek istiyor. Konuyu değiştiriyor. “Biz dedelerimizi görmediğimiz için yaşlı insanları severiz. Ben yılda bir kere gidip Ermeni ihtiyarlara şarkı söylerim. Türkçe!”

Sonra başlıyor bozuk Türkçesiyle şarkı söylemeye: “*Kadife-den kesesi/ Kahveden gelir sesi...*”

“Dedemin en sevdiği şarkıydı,” diyorum. Şarkının gerisini getiriyorum. Bir anda Boston’da bir evin içinde “Kadifeden kesesi” söylemeye başlıyoruz gülerек. Harry şarkının yarısında duruyor:

“Senin Türkçe Avrupalı gibi,” diyor, “biz o Türkçeyi bilmeziz. Biz Anadolu Türkçesini biliyoruz.”

Kahvelerimizi içiyoruz ve Helen tıpkı Anadolulu kadınlar gibi bize hep daha çok, daha da çok bir şeyler ikram etmeye çalışıyor.

“Bir kahve daha alır mısınız?”

“Bir tane daha içersek kalp krizi geçirebiliriz.”

Tarihçi Levon Maraşlıyan ile olan randevumuza kadar saatlerce beklerken Los Angeles’in çeşitli yerlerinde onlarca kahve içtiğimiz için Maraşlıyan’ın Glendale Community College’daki ikramını geri çeviriyoruz Yurttaş da ben de. Sabahki tatsız röportaj hatırasından söz ediyorum biraz, nasıl kendimizi Cafe’nin dışına atmak zorunda kaldığımızdan ve buranın hiç de Fransa’ya ya da Ermenistan’a benzemediğinden. Bu farklılık üzerine başladığımız konuşmayı Maraşlıyan şöyle bitiriyor: “Böyle bir kanaat vardır zaten: Ermenistan makul, diaspora başbelası.”

Konu bizim yaşadığımız tatsızlıktan çıkıyor, Maraşlıyan Türkiye’de yaratılan bu resmin doğru olmadığını anlatıyor. Levon Maraşlıyan, kitapları Türkiye’de yayımlanan bir tarihçi. Türkiyeli tarihçilerle ortak toplantılara katılıyor. “Türkiye’de en son tarihçiler bir araya gelsin bu konuyu tartışsınlar, diye bir fikir attı ortaya hükümet. Ne düşünüyorsunuz bu konuda?” diye soruyorum:

“Kurtuluş Savaşı oldu mu, diye bir ‘tartışma’ düzenlendiğini düşünün. Böyle bir toplantıya hangi Türkiyeli tarihçi katılırdı? Ermeni tarihçilerin ne söyleyeceğini Türk tarafı, Türkiyeli tarihçilerin ne söyleyeceğini de Ermeni tarafı biliyor. Böyle bir tartışma teklifinin sebebi siyasidir, Ermenilerin teklifi kabul etmemesi de siyasidir. Bana sorarsanız Türkiye’de hükümetler Osmanlı

döneminde yaşanmış bir vahşetin günahını masum Türk vatan-
daşlarının sırtına yüklüyor böyle yaparak. Oysa soykırım kabul
edilse tıpkı Almanya'daki tarih derslerinde anlatıldığı gibi ders
olarak anlatılacak bu konu da. Siz hiç Yahudileri Almanlara karşı
gösteri yaparken gördünüz mü? Göremezsiniz, çünkü kapanmış
bir mesele.”

Maraşlıyan konuyu tarihten çok, siyasi bir merkezde gördüğü
için Ermeni diasporasının yabancı ülkelerde çıkarmaya çalıştıkları
“soykırımı tanıma kararları” hakkında ne düşündüğünü soruyo-
rum. Maraşlıyan, Türkiye medyasını eleştiriyor:

“Türkiye’de gazeteler bu konuyla sadece başka bir ülkede
soykırımı tanıma kararı çıktığında ilgileniyor. İlgilenirken de res-
mi tarih söylemini gündemdeki siyasi mesele haline getiriyor-
lar. Soykırımı tanıma kararları olmasa Türkiye basını bu konuyu
tartışmıyor. Ermeni yazar kitap çıkardı diye haber mi yapıyor
mesela? Hayır. Tarihçileri ve onların söylediklerini hep yok saya-
biliyorlar ama bu tanıma kararları Türkiye’nin yok sayamayacağı
siyasi konular oluyor.”

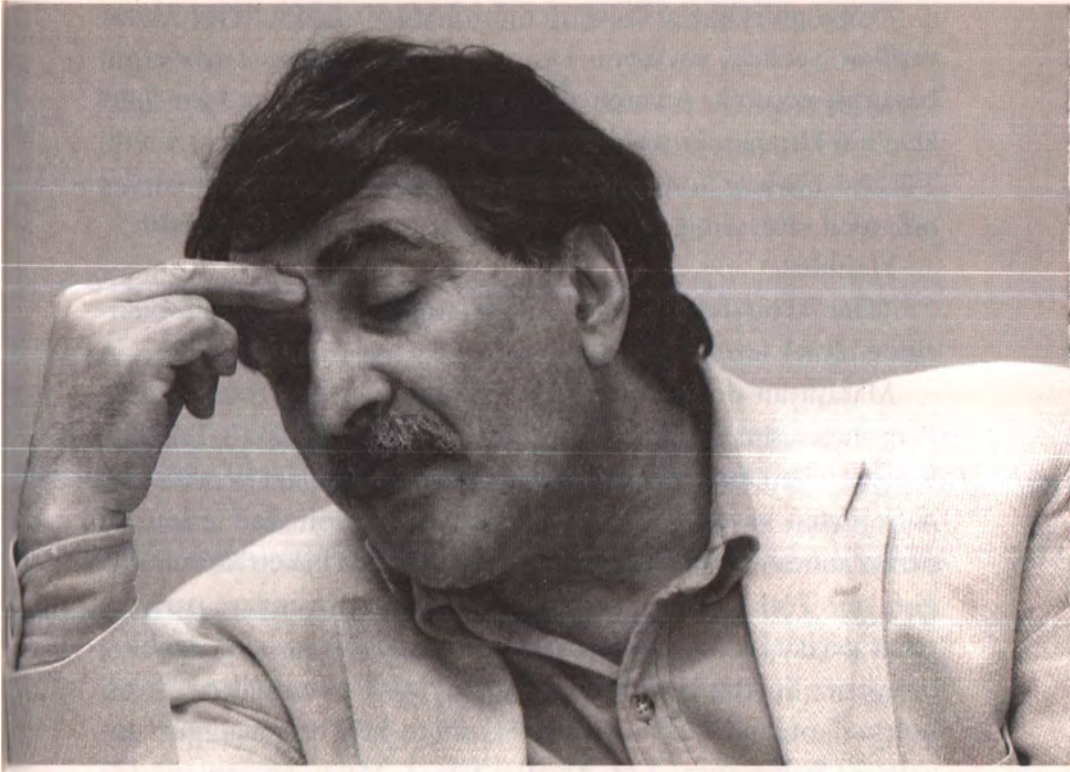
Los Angeles’ta karşılaştığım ve meseleyi tamamen paray-
la halletme yanlısı olan diaspora temsilcilerinden söz ediyorum
Maraşlıyan’a. Bu bakış açısını çok onaylamadığını söylüyor:

“Bazıları öyle düşünür ama mesele prensipte bir tür tazmin
etme sürecinin yaşanması gerektiği. Bunun ne olacağı ikinci me-
seledir. Şu anda oturup kaç dolar diye konuşmak tuhaf tabii ki.
Bir mucize olup da Türkiye soykırımı tanırsa tazminatın nasıl
olacağına Türkiye ile karar verilir.”

Maraşlıyan masanın üzerindeki kâğıt mendili kaldırıyor ha-
vaya:

“Bu mendili veriyoruz, deseler de olur. Mesele prensip me-
selesidir.”

“Sizin önerdiğiniz bir tazmin etme yöntemi var mı peki?”
diye soruyorum. Maraşlıyan biraz düşünüp öyle cevap veriyor:

Maraşlıyan, tazminatın bir prensip meselesi olduğunu söylüyor.

“Tazminatın ne olacağına politikacılar ve diplomatlar karar verir ama sonuçta... Ermeniler hayal ettikleri şeyleri alamazlar ama Türkiye de bu işin yanından hiç olmamış gibi yürüyüp gidemez. Bizden alınan şey sadece para, mal-mülk değildi. Bir halkın kültürü de yok edildi. Ermenistan’ın bu durumda olması, toprağa kilitli, yoksul bir ülke olmasının nedeni de soykırımdır. Ermenileri o bölgede güç olmaktan çıkarmaktı amaç, başarılı da oldular. Bence tazminat, Ermenistan’a Karadeniz’e serbest çıkış sağlanmasıdır.”

Maraşlıyan’ın bu önerisinin diasporanın sert kurtları tarafından hiç de beğenilmeyeceğini düşünüyorum. Maraşlıyan pek umursamıyor:

“Onu politikacılar bilir. Benim derdim adaletle. Neye karar verilirse verilsin, soykırımı tanıma yoluna gidilirse Türkiye’nin başağrısı geçecek. Anlamalı ve adil bir çözüm olabilse eğer Türkiye’nin kazanacağı şeyler, çok büyük paralardan daha kıymetli. Türkiye böylece komşularının oynadığı politik soykırım kartını onlardan satın almış olacak. Ama böyle durumlar hep aynıdır.”

Nasıldır?

“Her iki taraf da çözümden tam tatmin olamaz. Bunun bilincinde olmak lazım.”

Maraşlıyan dersine yetişmek için hızla ayrılıyor yanımızdan. Para meselesini düşünüyorum üniversiteden çıkarken. Türkiye’li gazetecileri fazla “ucuz” bulan Zaven’e kaç para verseniz bu nefretinden vazgeçer? Harry Parsekian Anadolu’dan gelen bu parayı annesiyle buluşmaya gittiği Anadolu’da hissettiklerine değişir mi? Türkiye’de “ülkenin başağrısının” Ermenilere para vererek geçeceğini söylemeye kim cesaret edebilir zaten? Arabaya biniyoruz Yurttaş’la. Bugünlük yeter, “gizli buluşmaların favori noktası” otelimize dönüyoruz. Sabahtan beri bakamadığım gazetelere bakıyorum. Los Angeles’taki 1 Mayıs gösterilerinden söz ediyor. Meksikalılara göz yaşartıcı sprey sıkılmış, çocuklar da etkilenmiş gazdan. Bir şey dikkatimi çekiyor. Haberin daha ilk cümlesinde gösterilerin Los Angeles’a kaç patladığı söyleniyor. İlk kez böyle bir şey görüyorum. 1 Mayıs gösterilerinin de bir “fiyatı” olabileceğini Los Angeles’ta öğreniyorum.

“AMA SİZ ROMALI DEĞİLSİNİZ Kİ?”

“Ne yapabilirsiniz ki? Burası paranın ülkesi elbette!”

Hai Sird dergisinin editörü Tatul Sonentz-Papazian, Boston Watertown’daki bürosunda bunları söylerken, Ermenilerin ve Türkiye’nin Amerika’daki lobi faaliyetlerini anlatırken o kadar da hoşuna gitmiyor herkesin paradan bahsettiği bu resim. Politik olarak Ermeni Devrimci Federasyonu (Armenian Revolutionary Federation-ARF) ile ilişkisi olan Ermeni Yardım Derneği’nin başkan yardımcılığını da yapan Tatul Sonentz-Papazian sadece Amerika’daki Ermeni toplumu için değil, örgüt 25 ülkede çalıştığı için bütün dünya Ermenileri bakımından önemli bir isim. Ve bu ihtiyar adam, Amerika’da kaç eyaletin “soykırımı tanıma kararı” çıkardığını, kaç Kongre üyesinin Ermenilerin yanında, kaçının Türklerin tarafında saf tuttuğunu, bu işlerin kaç paraya

yapıldığını, lobi faaliyetlerinin nasıl başladığını, Yahudilerin neler yaptığını, Ermenilerin o kadar “başarılı” olamadığını anlatırken hikâyenin bir yerinde durup şöyle diyor:

“Amerikalıların soykırımdan haberi bile yoktu. Şimdi de çok iyi bilmiyorlar ama... Diyebilirim ki en azından bir ‘marka aşinalığı’ oluşturabildik.”

Marka? Acı bir hikâye için fazla ticari bir kavram. “Böyle bir kelime kullandığınız için kendi toplumunuzla başınız belaya girmesin?” diyorum. Papazian o zaman söylüyor işte:

“Burası paranın ülkesi. Ne derler bilirsiniz: Roma’da Romalılar gibi!”

Acılı bir alayla söyleyince bunu, küçük sesimle cevap veriyorum:

“Ama siz Romalı değilsiniz ki...”

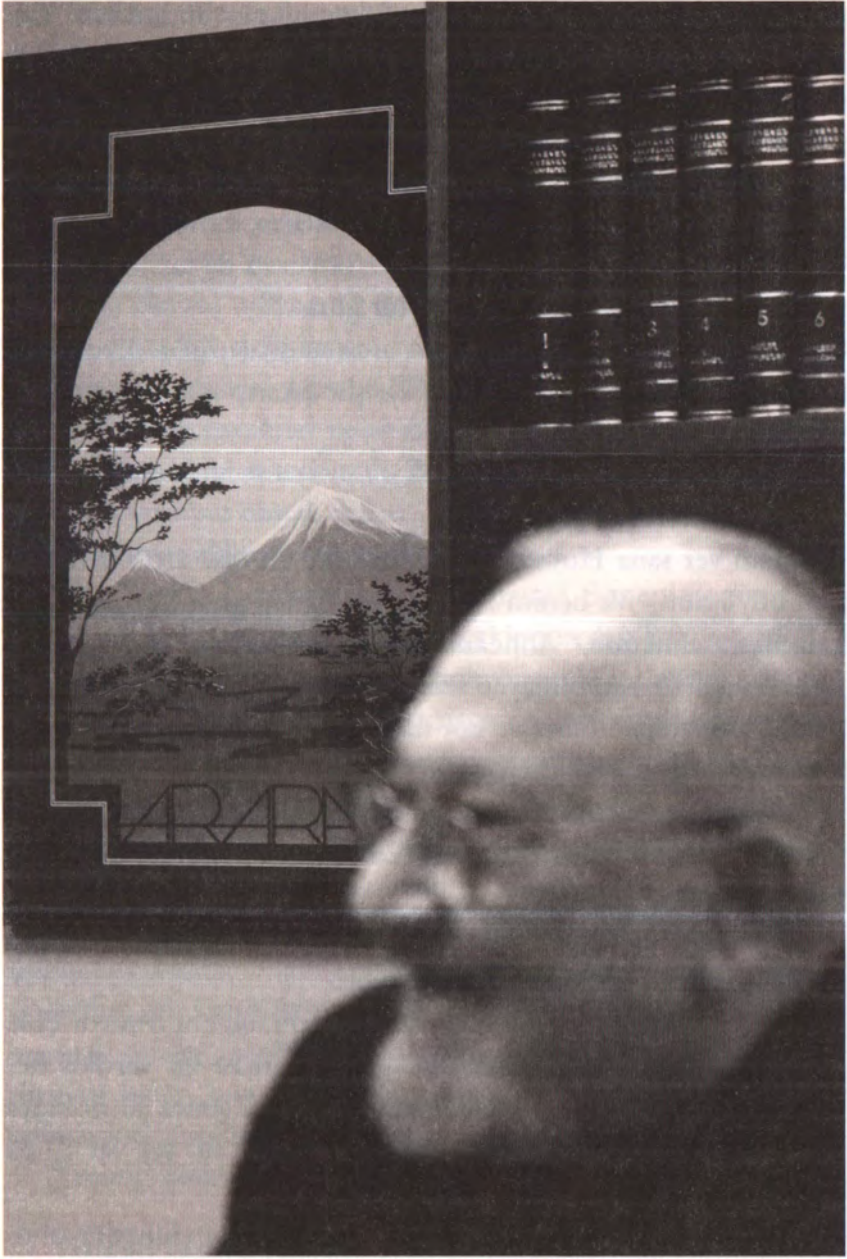
Yaklaşık yarım saattir son derece duygusuz meselelerden bahsettiğimiz konuşmanın burasında Papazian “Bir puro içebilir miyim?” diyor birden, sanki anlattıklarından yoruluyor. Birden Türkçe bir şarkı söylemeye başlıyor:

“Nane suyu nane şeker/ Benim canım seni çeker/ Her güzelin var bir huyu/ Hey aman Acem güzeli”

Öylece bakıyorum. Bunu yaşıyorlar. Türkiye’den gelenle çok sert meselelerden bahsederken, ‘eski kardeşliği’ hatırlamak ya da hatırlatmak için, bunu yaptıklarının da çok farkında olmadan belki, bir işaret fişeği gibi kullanıyorlar Türkçeyi. Papazian purosundan dertli dertli bir nefes çekiyor ve acıyla gülümseyerek söylüyor:

“Büyükanneimin bana söylediği ninniydi bu. Hiç çıkmıyor aklımdan.”

1929 doğumlu Tatul’un yüzü birden değişiyor. Amerikan aksanıyla rakamlardan, paradan ve lobi faaliyetlerinden söz eden adam gidiyor, kendi hikâyesini anlatmak isteyen kırılgan sesli bir çocuk-ihtiyar geliyor yerine. Kahire’de doğduğunu anlatıyor pu-

Tatul'un odasında, Erivan'da söylenen "Bir Ermeni ABD'de olsa bile Ararat'ı kalbinde taşır" cümlesini hatırlıyorum.

rosunu Anadolulu bir erkek gibi içine çeke çeke içerken. Annesinin “asıl” memleketinin Van olduğunu, babasının Bartın’da doğduğunu, Kırım’a giden gemilerde tayfalık yaptığını, büyük-babasının Trabzonlu olduğunu... Çocukluğuna gidiyor ağır ağır:

“Soykırımı ben ne anamdan duydum ne babamdan. Ama sizde ne varsa sizinle birlikte yürüyor. Şarkıların, cümlelerin arasındaydınız duyuyorsunuz olanları. Hayatınız boyunca da taşıyorsunuz o günlerde öğrendiklerinizi. Sonra bir gün...”

Duruyor, purosunu dişlerinin arasına sıkıştırıp raflardan bir dosya alıyor. Dosyaların içinden bir şiir çıkarıp masanın üzerine bırakıyor:

“Bu şiiri dedem için yazdım.”

Okuyorum. Şiir şöyle bitiyor:

“İzin ver sana Hovseph diyeyim/ Ne de olsa artık ben sende büyüdüm/ Ve benim aklımda sen/ Hep genç babası olarak kalacaksın annemin/ Anneannemin seven kocası/ Hovseph.../ Benim yüzü ve başı olmayan sessiz ceddin/ Her zaman bir eş ve baba/ Her zaman dilsiz ve kör hatırası bir dedenin.”

Ben okumayı bitirirken Tatul açıklıyor:

“Dedemin yüzü... Bende bir saplantı haline geldi yıllarca. Nasıldı acaba? Öldürüldüğünde 25 yaşındaymış. Yıllardır onu düşünüyorum, yüzünü.”

“Yorulmadınız mı?” diye soruyorum. “Duygusal olarak çok yorucu bir şey” diyor ve devam ediyor:

“Diğer ülkelerin soykırımını tanıması beni ilgilendirmiyor çok. Bunu anlatmak zor. Türkiye’nin bunu tanıması bir varoluş nedeni gibi benim için. Bu kadar yıl yaşadıkten sonra şu noktaya geldim: İnsanlar için özgürlükten daha önemli bir şey var. O da adalet.”

“Ama Türkiye tanıyınca varoluş nedeniniz de elinizden alınmış olacak o zaman,” diyorum. Tatul, “biz evsiziz,” diyor, “bunu anlamalısınız.” Gözleri doluyor:

“Size küçük, aptal bir şarkı söyledim biraz önce. Küçük, aptal bir şarkı! Ama o benim çocukluğum. Ben Türkçeyi unuttum, unutuyorum artık.”

Sessizce ağlıyor. Biraz sakinleşince devam ediyor: “Ermenistan’dakiler anlamaz bunu. Hrant da evinde konuşuyordu. Ama bizim için farklı. Biz yok olmak tehdidiyle yaşıyoruz.”

Sonra Türkiye’nin “soykırımı” tanınması gerektiği üzerine konuşmaya devam ediyor. O konuşurken yüzünün, sesinin, sözlerinin geçirdiği değişimlere bakıyorum. Bir Türk’le konuşmak onlara hep aynı şeyi yapıyor. Tatul gibi hem öfkeleniyorlar hem de dertleşmek istiyorlar uzun uzun. Hem kızgın, hem acılı. Ne sadece kızgın, ne sadece acılı. Bir Türk’le bunları konuşuyor olmak çok yoruyor olmalı onları. Paris’te konuştuğum Helene Piralyan geliyor aklıma:

“Bir Türk’le karşılaşmaktan korkarsınız Ermeni iseniz. Çünkü onunla karşılaştığınızda hissedeceklerinizden korkarsınız.”

Böylece Tatul’la konuşurken anlıyorum ki bu yorucu duyguları yaşayarak size bir şey anlatmaya cesaret etmiş olan Ermeni’yi dinlemek gerekiyor. Dinledikçe çözülüyor içlerinde dolaşıp yumak olmuş öfke ve acı. Nedense her seferinde, konuşmanın, benimle konuşmanın onlara bir biçimde iyi geldiğini hissediyorum. “Türk’le” konuşmuş olmanın rahatlığı mı bu? Bir kerecik olsun “öyleydi böyleydi” demeden dinleyen bir Türk’e anlatmanın hafiflemesi mi? Galiba en çok o “eski ülkeden” birini görmek gözlerine can yürütüyor, su gibi. Hayal ülkeden gelen biriyle konuşmak onları çocukluklarında dinledikleri topraklara geri götürüyor belki. Ben bunları düşünürken Tatul devam ediyor ve sadece son cümlesini yakalıyorum:

“Tehdit edildikçe Ermenilerin milli kimliği sertleşiyor.”

Tatul, raflardan başka dosyalar, dosyaların içinden başka şiirler, yazılar çıkarıp bana veriyor. Sanki biraz daha kalmamı istiyor. Oysa geç kalıyoruz. Dışarı çıkarken son derece fantastik olarak,

bütün bu sorunun çözümü için her bir Ermeni'yi bir Türk dinlese diye düşünüyorum. Sadece dinlese. “Diyalog” sözcüğünün yerine bunu koysak, “dinlemeyi.” Sessizce dinlemeyi. Anlatacakları bitene kadar susarak. İyi gelir mi?

“İyi geliyor tabii... Ama... Hakiki konuşma sanıldığı kadar kolay bir şey değil.”

Dışarıda yağmur yağıyor ve Boston'da nehir kenarında yürüyoruz Phil Gamelian ve Ceren Ergenç'le. 2005'te Boston'da kurulan “Türk-Ermeni Diyalogu” girişimlerini anlatıyorlar. İki taraftan genç insanların konuşmaya dair samimi ve hakiki girişi. Phil, Bradeis Üniversitesi'nde “Uyuşmazlık Çözümü” (Conflict Resolution) üzerine master yapmış, Ceren ise Boston Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler çalışıyor. Ufak tefek, sarışın, sevimli genç bir kadın.

Ermeni tarafından grubun kurulması için yola çıkan Phil. Türklerle Ermeniler arasında hiç diyalog girişimi olmadığını düşünerek Boston'daki Türk öğrencilere ulaşıyor. Önce Türk tarafından pek ilgi olmuyor. Aslında Ermeniler de katılmayı reddediyorlar. Katılmayı isteyen Ermeniler de tek koşul öne sürüyorlar:

“Katılımcı Türkler, Ermeni soykırımını tanısın!”

Karşılıklı adım atılmadığı için Phil, Boston bölgesinde Ermeni cemaati içinde etkin isimlerle görüşüyor ve onların desteğini alarak Zeynep Civek ile birlikte girişimi başlatıyor.

“Plan şuydu,” diye anlatmaya başlıyor Phil:

“Önce bir süre çatışmalı konulara girmeden birbirimizi tanıyıp güven ilişkisi kurmak. İkinci adımda, yani karşılıklı olarak yeterli derecede anlayış sağlandığında stereotipler üzerine konuşmak. Bütün bu adımlardan geçtikten sonra da oturup tarihi konuşmak.”

Peki işler böyle adım adım, öngörüldüğü gibi mi gitti?

Phil dışarıdan bakıldığında anlaşmazlık çözümünün planlanabildiğini ama iş kişiselleşince her şeyin sanıldığından çok daha zor hale geldiğini anlatıyor:

“Zeynep ile ben grubun kolaylaştırıcılarıydık. Ama grup konuşmaya başladığında ben de kişisel duygularımın, Ermeni ol-

Boston'da nehir kenarında “hakikî konuşma” üzerine bir konuşma.

makla ilgili duygularımın çok yoğun olduğunu gördüm. Sandığım kadar kolay olmadı benim için. Üstelik bu konuya çok mesafeli bakabildiğimi zannederken.”

Ceren de toplantılar sırasında kendine dair yaptığı keşifleri, yaşadığı şaşkınlığı anlatırken Türkiye'deki komşuları olan bir “madam”dan söz ediyor. Boston'da Ermeni cemaatiyle konu-

şurken fark ediyor ki o “madam” ile Ermenilik arasında herhangi bir bağlantı kurmamış. Tıpkı Ermenilerin yaptığı o binalara bakıp Ermenilerle ya da Ermenilerin artık Türkiye’de olmayışıyla bir bağlantı kurmamamız gibi Ceren de kendi aklının sıra bu konuya geldiğinde nasıl uyduğuna ya da uyduğunu anlatıyor. “Madam Anahit gibi” diyorum. Ceren anlıyor ama Phil bizim Madam Anahit’imizi bilmiyor. İstanbul’un en rakılı caddesi Nevzade’ye Balık Çarşısı’ndan girerdi meyhane masalarının arasına. Hep çok renkli elbiseler giyerdi ve siyah saçlarını geriye doğru tarayıp topuz yapardı. Akordeonsuz hiç görmedim onu, kimse de görmemiştir herhalde. Şehrin en hanımefendisiydi. Masalara yanaşır ve tangolar çalardı. Meyhanelerde müdavimlerin onunla çekilmiş fotoğrafları asılıydı. 2003’te öldüğünde bazı meyhane sahipleri onun fotoğraflarını asmışlardı duvarlara. Gazeteler, “Madam Anahit’i kaybettik” diye yazmıştı. O Madam, Ermeni’ydi ve Ceren haklıydı. Ben de ilk kez hatırlıyordum Madam Anahit’i, Ermeni olduğunu. Ama hep aklımdaydı dik ve ciddi duruşuyla en sarhoş masayı bile saygıyla susmak zorunda bıraktığı. Madam Anahit geçiyor aklımdan akordeonunu çala çala. Hafıza ne tuhaf, kaydetse bile adlandırmıyor çoğu kez. Oysa akordeonun “Yıldızların Altında”yı çaldığını neredeyse duyuyorum Ceren konuşurken:

“Çin’deyken bir arkadaşım beni bir Ermeni ile tanıştırdı. Elim sıkılmayınca niye benden bu kadar nefret ettiklerini elbette anlamamıştım. Ama grupta tanıdığım insanlardan, yaptığımız konuşmalardan sonra şimdi neden bu hale geldiklerini anlıyorum. Kendimi Ermenilerin yerine koyabiliyorum. Tarihle ilgili kendi görüşümü oluşturdum. O işin bir tarafı. Ama bu grup sayesinde insanların ne hissettiğini anladım.”

Fakat Phil ile Ceren’in anlattıklarına bakılırsa gruptaki herkes kendisiyle, kendi belleğiyle yüzleşmek konusunda o kadar gayretli olmamış. Ceren “Fark ettim ki,” diyor, “gruptaki kimi

Türklerin farklı geçmişleri ve söylemleri vardı. Ben meseleye duygusal yaklaşıyordum ama bu konuşmalar sırasında giderek daha çok milliyetçi olanlar da oldu. Çünkü tarih konuşulmaya başlandığında, fark ettim ki, Türkler bir refleks olarak sanki, yaşananları rasyonalize etmeye çalışıyor. Ermenilerin de zaman zaman fazla duygusal ya da tepkisel davrandıkları oldu. Ama benim için en çarpıcı yanı, gruptaki bazı Türklerin, Ermenilerin bu konuda kişisel acı hissettiklerine inanmamalarıydı. Gruptaki Ermenilerin acı hissettiklerine ikna olmuyorlardı bir türlü.”

Birçok duygu, birçok engel yaşandıktan sonra Ceren gruba katılan Türklerin çoğunluğunun vardığı noktayı şöyle özetliyor:

“Olay soykırım mıydı değil miydi, Türkler haklı mıydı haksız mıydı diye tartışmak yerine ortak tarihimizde ne olduysa hepimize oldu, diye bakmak lazım. Bunu bu şekilde okumalıyız. İnsani düzeyde de ne olursa olsun bu büyük bir acı. Hepimiz için acı. İnsanlık için bir acı bu.”

Daha derine inildikçe Phil de bu konuşmalar sırasında Ermenilerin verdiği tepkiden söz etmeye başladı:

“Her toplantıdan sonra toplantıların özetlerini yazıyorduk. Herkesin mutabık olduğu metinleri internet sitesine koyuyorduk. Fakat gördüm ki Ermenilerden olumlu tepki verenler olduğu gibi toplantılara kayıtsız kalanlar, bu toplantıların bir işe yaramayacağını düşünenler de vardı.”

15-20 kişiden oluşan gruplarını, meselenin hassasiyetini ve paylaşımın yoğunluğunu dağıtmamak için kapalı tuttuklarını ve bir süre sonra bu gruptan çıkan ortak sonuçları paylaşmak için üç seminer düzenlediklerini anlatıyor Phil. Ortak tarih ve bellek üzerine yapılan seminerlerden sonra grup, çalışmasına son vermiş. Ortak bellekten ortak tarihe geçerken yaşadıkları zorlukları Ceren anlatıyor:

“Ermeniler ve Türkler olarak ikiye ayrılıp belli bir tarih döneminin olaylar kronolojisini yapmaya başladık. Ermenilerle Türk-

lerin oluşturdukları olaylar kronolojisi, o kronolojideki olaylar birbiriyle hiçbir ortak nokta taşıymıyordu. İki toplum birbirinin önemsemediği olayları bilmediği gibi, o tarihlerin öteki toplum için niye önemli olduğuna dair fikir sahibi değildi. Biz de düşündük ki birbirimiz için önemli olan olayları bilirsek ortak bir tarih yazabiliriz.”

Hrant’ı hatırlıyorum. “Ne olduysa hepimize oldu, tarih hepimizin tarihi,” derken bunu kastediyordu. Hrant’ın öldürölmesinden sonra ne değıştiğini soruyorum ikisine de. Phil, “Ermeniler sürekli olarak Türkler hakkında konuşur, düşünür ve yazar. Ama Türkler, Ermeniler hakkında hiç konuşmuyor. Sanırım Hrant Dink’in öldürölmesiyle bu süreç başladı Türkler arasında. Ermeni toplumunda sert pozisyon alanlar tabii ki meseleyi ‘Türkler yine Ermenileri öldürüyor,’ diye göstermeye çalıştılar. Ve tabii ki yine onların sesi çok çıkıyordu. Ama birçok Ermeni’nin böyle düşünmediğini ben çok iyi biliyorum.”

Ceren, elindeki küçük kâğıt parçasıyla oynamaya başlıyor ben cevap vermesini beklerken. Biraz düşündükten sonra “Ermenilerden çok Türkleri etkiledi Hrant’ın ölümü,” diyor. Sonra Phil’e dönüyor, “Özür dilerim,” diyor, “Ermeniler adına konuşmamalıyım.” Bana dönüp gülüyor:

“Bu da grupta öğrendiğimiz şeylerden biri. Birbirimiz hakkındaki yargılarımız üzerinden birbirimiz adına konuşmuyoruz.” Sonra Hrant’la ilgili konuşmaya devam ediyor:

“Değişik kesimlerden insanlarla uzun bir tartışmaya girdik. Ne oldu? Nasıl oldu? Tuhaf bir şey oldu. O ana kadar neredeyse hepimiz bu konularda aynı şeyi düşünür gibiydik. Ama Hrant’ın öldürölmesinden sonra sert pozisyon alanlarla yaklaşımı daha yumuşak olanlar kesin bir çizgiyle ayrılmaya başladı. Hrant’ın ölümü buradaki Türkleri ikiye böldü sanki.”

İkisi de birbiriyle uzun süre ve dibine kadar bu konuları konuşmuş olmanın rahatlığıyla davranıyorlar birbirlerinin yanında.

Bir Ermeni ve bir Türk'ten çok, bu konuda aynı tarafta duran iki insan gibiler. Kendi toplumlarının diasporası gibi... İki tarafın bağırıp çağırmaları dışında kalmış bir "azınlık" gibiler. Bunu söyleyince Phil, "Konuşmak iyi geliyor tabii," diyor "ama... Hakikaten konuşmak sanıldığı kadar kolay değil. İçinizi öfkeden ve nefretten, önyargıdan ve düşmanlıktan temizlediğinizi sandığınızda bile o kadar emin olmamalısınız."

Birbirlerine dönüp gülümsüyorlar. Belli ki ikisinin de bildiği bir hikâye anlatacak Phil:

"Kişisel olarak bana öğretilenlerin ne kadar derinime indiğini anlamam çok tuhaf bir biçimde oldu. Ceren'le altı aydır tanışıyorduk. İyi arkadaştık. Çocuğumu gezdiriyordum o gün Ceren'le birlikte. Çocuğu Ceren'e bırakıp birkaç dakikalığına Starbucks'a girdim. İçeride kahve alırken bir anda bir şey geldi aklıma: 'Çocuğu nasıl bir Türk'e bırakırsın?' Bunun aklımdan geçmiş olduğuna hâlâ inanamıyorum ama geçti işte. Ben, bende bir önyargı olduğunu bile bilmiyordum. Ama ne kadar reddetsem de orada o. Ben bu konuda diyalog yanlısı biri olarak böyle düşünüyorsam kim bilir diğerleri neler düşünüyorlardır?"

Ceren'e bakıyorum, gülüyor. Belli ki bu tür hesaplaşmaları, yüzleşmeleri yapıp bitirmişler çoktan. Artık başka ülkelerden gelen ve benzer grupları kurmak isteyen üniversiteli gençlerden mesajlar alıyorlar. Boston'da yağmur yağmaya başlıyor. Nehir kenarında ayrılıyor. Mor botlar giymiş Ceren'e ve geldiği şehir Erivan'ın ciddi Sovyetik havasını hâlâ üzerinde taşıyan Phil'e bakıyorum yürüyüp giderlerken.

Kim bilir benim hakkımda neler düşündüler? Bütün o konuştuğum insanlar. Hikâyelerini anlatırken, ağlarken veya gülerken, kapıdan çıkıp gittiğimde, el sıkışıp ayrıldığımızda benim ardından neler düşündüler? Beraber gözlerimiz dolduktan sonra ben giderken acaba sadece bir "Türk" müydüm onlar için? Benim de ölen Ermeni arkadaşım için acı çektiğime inanıyorlar mıydı acaba?

Yoksa hiçbir zaman acılarının büyüklüğünü anlayamayacak Türklerden biri olarak mı kalıyordum onlar için hep, ne konuşursak konuşalım? Belki kendilerine bile söylemedikleri bu sırrı ben hiç bilemezdim elbette. Benim sırrım peki? Niye Ermenilerin peşinden gidip duruyorum? Sadece dinleyerek sakladığım bir şey var mı benim de? Benim için onlar da sadece birer Ermeni mi? Nereye kadar gidiyor bu işin ucu? Benim ülkem uçurumun kenarından uzun bir yol giderken niye eski bir meseleyi karıştırıyorum? Derdim ne? El sıkışıp ayrıldıktan sonra onlar kim benim için?

“Bu çok zor bir soru... Düşünmem gerek biraz.”

Los Angeles’taki Ventura Bulvarı’nda Klinik Psikolog Maral Yeranossian Babian’ın ofisini bulduğumuzda akşamüstü saatleri. Lüks otel havuzunun kenarında benimle Türkçe konuşmaya çalışıp “Bizim Türkçe kaba Türkçe,” diyen Berj Boyajian’ın kız kardeşi. Maral Yeranossian’ın kartını günler önce ondan almışım. Son röportaja giderken artık Yurttaş da ben de yorgunum. Hrant’ın ölümünden sonra hiç durmadan gördüğüm kâbuslar yüzünden uyuyamadığım gibi, iki hafta içinde sürekli oradan oraya sürüklenmekten bitkin düşmüşüm. Memleketten haberler geliyor, durum yine berbat. Milliyetçi gösteriler sokak aralarında kavgalara dönüşmüş. Gazeteler PKK’ye karşı operasyon yapılacağını yazıyor ve Türkiye her zamanki gibi kaynıyor. Elimde çok ama çok uzun bir hikâye var. Döndüğümde bu hikâyeyi anlatacak bir yer bulamayacağımdan emin gibiyim. Oysa belki de bu son yolculuğu sadece gazetede “Hrant’ın aziz hatırasına,” diye yazabilmek için yapıyorum:

“Biz konuşmaya devam ediyoruz. İnsanı öldürebilirsiniz ama insanlığı öldüremezsiniz,” gibi bir şeyler demek istiyorum. Aylardır sırtımda taşıdığım yükü, başımın üzerinde dolaştırdığım Hrant’a ait yas bulutunu indirmek istiyorum. Olmayacağını bi-

Babian'ın bürosunda Ermenistan narı.

liyorum. Amerika'daki diasporaya hâkim olan konuşma isteksizliğini, sert tavrı da görünce iyice bezmişim. Türkiye orada kendi aşırı milliyetçiliği içinde kaynarken, buradaki Ermenilerin çoğu “utanmaz katil Türk” yüküyle yaşarken kimin için, ne için, soruları yorgunlukla birlikte fena çökmüş üzerime.

O yüzden Maral Yeranossian Babian'ın şık görüşme odasına girdiğimizde kendimi danışanın oturduğu o bordo, kadife koltuğa neredeyse bırakıveriyorum. Görüşme odasında küçük bir tütsü yanıyor ve Babian muhtemelen uzun bir günün ardından bizi bekleyerek odasında epeydir zaman öldürüyor. Tanışır tanışmaz, biraz da kadın kadına olmanın rahatlığıyla belki “Çok yorgunum,” deyiveriyorum. Babian mesafeli ama sıcak gülümsüyor:

“Belli oluyor yüzünüzden. Ermeniler mi yordu sizi?”

“Hayır. Türkler ve Ermeniler.”

Gülümsüyoruz karşılıklı. Sessizsiz.

Doğrudan, net konuşabileceğim bir kadın Babian, tavrından belli. O yüzden doğrudan soruyorum:

“Bir Türk hasta gelse Türklerle ilgili kişisel hisleriniz onu kabul etmenizi engeller miydi?”

Babian, bu doğrudanlığa şaşırıyor. Ama kolayca “Hayır,” diyeceğini sandığım bu soru üzerine, “Zor bir soru,” diyor ve hakikaten düşündükten sonra aslında kendinin de pek emin olmadığını o cevabı veriyor:

“Hastanın sorununun ne olduğuna bağlı herhalde.”

Soruya cevap vermekten kaçtığını kabul eder gibi gülümsüyor. 12 yaşında Suriye’den ABD’ye gelen Babian, ergen psikolojisi üzerine çalışıyor. Türkler hariç hemen her toplumdan hastaları var. İnsanın herhalde geçirdiği en zor dönem olan ergenlik çağı bir Ermeni çocuk için daha da zor olmalı diye düşünüyorum. Çünkü acı hikâyelerini o zaman duymaya başlıyorlar. Bir tür yetişkinliğe geçiş töreni gibi. Babian’a bunu soruyorum. O acı hikâyeleri çocuklara anlatmanın gerekip gerekmediğini. Hakikaten içine bakarak cevap veriyor soruya:

“Bu meseleye bir psikolog olarak bakmak benim için çok zor. Çünkü ben kendi çocuklarımı Ermeni bir anne olarak büyüttüm. Ama şimdi dönüp geriye bakınca... Evet, anlatmalıyız. Çünkü sonramız gelmeli. Evet, anlatılmalı. Çünkü çocukların asimile olması çok kolay bu toplumda. Ortadoğu’da yaşıyor olsaydık bu kadar kolay asimile olmazlardı. Ama burası... Eğer gerçeğin tohumunu içlerine ekmezsen kimlikleri çok çabuk silinir Amerika’da.”

Gerçeğin tohumu?

“Bir Ermeni olduğu gerçeği.”

Ya anne olarak? Bir anne çocuğuna bunu anlatırken, hikâyeyi yeniden üretmek üzere aktarırken ne düşünür?

“Anne ve psikolog olarak düşünüyorum şimdi. Evet, anlatmak gerekiyor. Çünkü her şeyi anlatıyoruz onlara. Her şeyi anlatıyorsak bunu da bilmeliler. Nereden geldiklerini, nasıl geldiklerini. Dünya ile ilgili birçok kötü görüntü izliyorlar, birçok acı gerçeği öğreniyorlar. Bunu niye öğrenmesinler?”

“Çocukların her türlü şiddetten korunduğu, neredeyse hijyenik koşullarda yaşadığı Amerika’da mı?” diye soruyorum. Babian tanıdığı bir aileden örnek veriyor:

“Yeni evli bir çift var. Oğlan 22 yaşında, üniversiteden yeni mezun. Karısı Amerikalı. Bir gün oturup karısına soykırımı anlatıp o günlere dair fotoğraflar göstermiş. Ertesi gün kayınvalidesi kapıya dikilmiş, ‘Kızıma nasıl bu fotoğrafları gösterirsin? Ne yapmaya çalışıyorsun?’ diye. Oğlan şimdilik çenesini kapadı, çünkü yeni evli. Ama ben biliyorum, yeniden anlatacak. Çünkü anlatmak zorunda. Çünkü o hikâye onun bir parçası. Anlatmaktan başka seçeneği yok.”

“1915 sizin parçanız olduğu gibi siz de onun bir parçasısınız değil mi? Ona ait olmak bir yere ait olmak anlamına geliyor olmalı,” diyorum. Babian, başını “Evet,” anlamında sallıyor yalnızca. Sonra konuşmaya başlıyor:

“Anne babalarımız bize yeterince anlatmadı. Çünkü onlar burada hayatta kalmaya çalışıyordu. Bir göçmenin ihtiyaç sırası vardır. Karnının doyması sonra bilgi ihtiyacı en son da bir şeyin parçası olmak. İnsanlar, kendileri öldükten sonra kendilerinden bahsedilmesini isterler. Bununla ilgili bir şey sanırım.”

“Bir bütünün parçası olmak için böyle bir travmadan geçmeniz gerekiyor. O acı hikâyeye de eklenmeniz gerekiyor yani,” diyorum. Babian, ellerini iki yana açıyor, “Ne yapalım, böyle,” der gibi bakıyor.

Nasıl? Çocuklarına anlattığında neler peki?

“Çocuklar benimle birlikte 24 Nisan anmalarına gelip slogan atarlardı. Ama ne dediklerini bilmezlerdi elbette. Sonra kızım Sonia, dedesi ölünce sormaya başladı neyden bahsettiğimizi. 12 yaşındaydı. Sanırım kendi dedesini kaybetmekle soykırım hikâyesini birleştirmeye başladı kafasında. Anneannesi ona Ermeni harfleriyle yazılmış Türkçe bir İncil vermiş. Onu eline alıp sormaya başlayınca anlattım. Anlattığım gün ve sonraki birkaç gün hiç uyumadı. Ama oğlum...”

Durup gülüyor:

“O kafasına takmadı o kadar. Hatta 22 Nisan’da Türklerin Washington’da Ermeni Soykırımı’nın Amerika’da tanınmasına karşı bir gösterisi vardı. Baktım benim kadar sinirlenmiyor, o kadar umurunda değil yani. Benim yaşımdakiler... Yani biz gençken Türklere nasıl davranacağımızı bilemezdik. Türkler de bize nasıl davranacaklarını hiç bilemediler karşılaştığımızda. Ama şimdiki gençler sanırım daha bilinçli davranıyorlar. Konuşmak istiyorlar, öyle görüyorum ben. Ermeni gibi değil de daha çok Amerikalı gibi davranıyorlar birbirlerine.”

“Peki değer mi?” diyorum, “Bir çocuğun acı çekmesine değer mi geleneği devam ettirmek?”

Babian başını önüne eğiyor kısacık. Sonra kaldırıp başını, dudaklarını büzüp susuyor. Cevap vermeyecek sanırken sadece şunu söylüyor:

“Öğrenmezlerse kaybolurlar.”

Belki de dünya çok hızlı dönüyor ve biz üzerinden düşmek için birbirimize, bizi birbirimize bağlayan hikâyelere tutunmak zorundayız. Ya da belki de dünya başından beri olduğu yerde, hiç ileri gitmiyor. Başından beri bir hikâye var sürüp giden, biz doğdukça ona ekleniyoruz ve biz öldükçe yerimize yenileri geliyor sadece, yeni yüzler. Kaybolmak, o hikâyeden, dünyadan düşmek anlamına geliyor hâlâ. Yalnız kalmak ölümden beter olmalı insan için. Çünkü ölümlle dolu hikâyelerin bir parçası olmayı kabul ediyorsun yalnızlık olunca işin sonunda. Bir parçası olmazsan bütünün, kaybolacağını sanıyorsun. Ormanda yalnız kalınca yok olacağını bilen ilk insan gibi. O kadar güçlü ki bu ihtiyaç, sana anlatılan ve parçası olduğun hikâyenin belki de öyle olmayabileceğini söyleyen bile öldürmek istiyorsun. Tanıdığın herkes, sen, bütün hikâye dünya üzerinden düşecek diye korkuyla, öldürebiliyorsun bile. Dünyadaki en güzel insanlardan birini, Hrant’ı bile.

Dünya belki de hiç dönmüyor. Ya da belki de fazla hızlı...

Masadaki tütsü bitiyor, hava birazdan kararacak. Babian biz kapıdan çıkarken iki eliyle tutuyor elimi:

“Biliyor musunuz, ben de sizin gibi bir yolculuk yapıp Türkleri anlamak isterdim. Neden hiç konuşmadıklarını anlamak isterdim.”

Ben de iki elimle tutuyorum ellerini, “Yapmalısınız,” diyorum, “çünkü insan sadece ötekini değil, kendisini de anlıyor bir kere yola çıkınca.”

Yurttaş, Los Angeles’tan ayrılmadan önce bir kerecik olsun okyanusu görmemiz gerektiğini söylüyor. Uzakta sonsuz bir kumsal...

ERMENİ KIZKARDEŞİM

Otoban düğümlerini yenip Venice Beach'e vardığımızda güneş batmak üzereydi. Slip mayo giymiş Latin Amerikalı bir vücut geliştirmeci patenlerin üzerinde, elinde iki toppla oynayarak kendisiyle fotoğraf çektirip para verecek birilerini arıyordu. Amuda kalkıp ayaklarını birbirine dolamış bir Hintli öylece duruyordu kıpırdamadan. Saçları uzun, rasta bir zenci, metal tekerlekli patenlerinin üzerinde elektrogitar çalıyordu acayip şapkasıyla. Siyah erkekler akrobatik danslar yapıyorlardı uçarak kaçarak. Makinelerde bronzlaşıp yağlanmış kadınlar bikini üstlerinden fışkıran memelerini gezdiriyorlardı sahilde. Ve daha bir sürü acayip görüntüyle Venice Beach Yurttaş'a göre "insan sirkine" benziyordu. Her şey vardı ama ne aklına ne de deliliğine aşına olduğumuz bu ülkede sigara ile birayı aynı anda içebileceğimiz bir yer

yoktu. Biraları alıp sahilde oturmaya karar verdik biz de. Uzakta siyah adamlar davullar çalıyor ve sarışın kızlar, ellerinde viski şişeleri dans ediyordu. Kalabalık grubun yanında bir polis arabası bekliyordu. Gözetim altında kendilerini kaybediyordu kalabalık dans ve müzikle. Hiçbir şey konuşmamıza gerek yoktu, güldük Yurttaş’la.

Oturduk kuma. Sessiz durduk öyle, bir süre. Yurttaş bir türkü söylemeye başladı durup dururken, dertli.

O anda gördüm onu, biraz ötede oturan yalnız, genç kadını. Türkü başlar başlamaz irkilerek bize döndü başı. Kumral, kıvrık saçlı. Benim gibi. Gözleri benimkiler gibi, koyu kahverengi. Yaşımız bile aynı belki. Burnu, ağzı ve sert bakışları... Besbelli, köklerimiz aynı. Burnundan, ağzından ve en çok “eski ülkeden” gelen türküyü duyar duymaz irkilmesinden belli. O bir Ermeni. Gerildi, gördüm. Dertlendi, sinirlendi, kızdı, sonra kendine yediremedi bütün bunları hissetmeyi, vazgeçmeye çalıştı düşünmekten. Tek tek okunuyordu yüzünden ne hissettiği. Kendisinin, annesinin, hatta anneannesinin bile değil, daha öncekilerin yaşadığı bir acı geçti omurgasından, ne yapacağını bilemedi.

Ne diyeyim ben sana? Benim Ermeni kız kardeşim, ne diyeyim?

Ne Yahudilerle Almanlarınkine benziyor bizim hikâyemiz ne Güney Afrikalı beyazlarla siyahlara. Ne İngilizlerle Aborjinlere ne Fransızlarla Cezayirliilere bakıp örnek alabiliriz. Kendimize kimselerinkine benzemeyen bir yol bulmalıyız.

Hrant bağıra bağıra, “Bir onur görmek lazım,” diyordu, “Türklerin reddedişinde bütün o olanları kendilerine yakıştıramadıklarına dair bir onur; Ermenilerin bu acıyı yüzyıldır taşıyor olmasında bir onur görmek lazım,” diyordu.

Venice Beach. Yolun son durağı.

Biz seninle ikimiz onurla gururu birbirine sıkça karıştırıp, her ikisinin de kanla yıkandıkça temizlendiğini sanan topraklardan geliyoruz. Hep erkeklerin konuştuğu bir tarihten geliyoruz, sen de ben de.

Onurumuzu korumak için gururlu olmamız gerektiğini zannedenlerin çocuklarıyız. Oysa tam tersidir, en çok gururumuzu korurken kaybediyoruz onurumuzu, bunu en çok biz biliriz.

Biz orada gururumuzdan susarız ve duymak istemeyiz 1915'te olanları. Siz burada gururunuzdan bağırırsınız yabancı bir dilde ölülerinizin adlarını. Birbirinden uzak topraklarda durmadan karıştırırız gururumuzla onurumuzu.

Biz, artık birlikte yaşamak zorunda değiliz. Biz konuşmak zorunda değiliz, ne özür dilemek zorundayız biz ne siz bağışlamak zorundasınız. Hiçbir zorunluluğumuz yok. Bıraksak böyle sürüp gider bu “gururlu” gürültülü sessizlik. Ne yapacaksak hikâyelerimizin boyunlarımıza geçirdiği boyunduruktan kurtulmak için yapacağız. Ne yapacaksak insan olduğumuz için, daha iyi, daha mutlu insanlar olmak için yapacağız. Ne yapacaksak insanlığımızdan olacak.

Ben artık anlıyorum ki geçmişte bir yalan varsa, kimse gerçeği bilmese bile izi kalıyor toprağın çocuklarında. Bugün benim ülkemde ölüm bu kadar kıymetsizse, bu kayıtsızlık tarihi sizin ölümünüzle başlıyor. Bugün benim ülkem her türlü korkunç vahşete alışabiliyorsa, bu yüzyıl önce sizlerin götürülüşüne alışmak zorunda kalmasıyla başlıyor. Ben, ülkem böyle olmasın istiyorum.

Sen de anlıyorsun ki senden öncekilerin acısını affetmek sana düşüyor. Ne ağırdır kim bilir? Ama sen de senin insanların yaralarına tapmasın istiyorsun. Artık ne dilini konuştuğun ne de

gelip yerleşebildiğin o hayal ülkesinin gerçeğini görüp dokunmak, o eski hikâyelere kendini acıyla değil huzurla bağlamak istiyorsun. Duyduğun nefretle seni esir alan kafadaki o “korkunç Türk’ten” kurtulmak istiyorsun.

O yüzden diyorum işte, ne yaparsak, bu yüzden olacak. Mecburiyetten değil.

Konuşmak gerek diyeceğim, ama biliyorum, insanlar konuşmadan önce kiminle konuştuğunu bilmek ister. Sen, Ermeni kardeşim, Ermeni arkadaşını kaybetmiş, bu yüzden kahrolmuş bir halkla konuşacaksın. Hrant’ın ardından yürüyen 100 bin kişiyle. O cenazeye gelememiş, televizyonları başında yüzü paramparça oluncaya kadar ağlamış başka insanlarla. Kayıp nedir biliyorlar. Ciğerinin sökülmesi ne demek biliyorlar.

Onlar kiminle konuşacak peki? Artık yasından azat olmak isteyen çocuklarıyla hayaletlerin... Sen busun, değil mi? Doğru mu anladım?

Bu yolculuğa çıkıp, dünyanın öteki ucundaki bu kumsala bu yüzden geldim. Kim kiminle konuşacak, niye konuşacak, onu görmek için.

Sizin Ararat’ınız, bizim Ağrı’mızdır. Sizin kaybınız, bizim acımızdır.

Ben senin bir zamanlar öldüğünü ispatlamayı istemiyorum. Ben, benim ülkemin senin bir zamanlar bu topraklarda yaşadığını hatırlamasını istiyorum. Bu daha önemli. Bu bize daha çok gerekli şimdi.

Benim ülkem senin hâlâ yaşadığını görsün istiyorum bugün. İnsanlarım kendilerinden olan parçaların nar taneleri gibi dünyanın her yerine saçıldığını öğrensın.

Yüzü ne seninkine ne benimkine benzeyen yabancılara anlatıp durmak zorunda kalma artık derdini. Benim ülkemdekiler seni dinlemek istiyor artık. Belki kravatlı adamlar bunu itiraf edemeyecek kadar gururlu ve korkaktır; ama sessiz kalabalıklar acıyı onurla çekmeyi biliyorlar hâlâ. Ben buna güvenmek istiyorum ülkemle ilgili; çılgın ülkemle ilgili. Benim başka çarem yok. Korkarım senin de... Tek çaremiz bu. Kardeşlik bir zaman. Şimdi tek çaremiz arkadaş olmak. Ne seçmiştik kardeş olmayı ne de bir gün olmamayı. Ama arkadaşlar seçilirler. Arkadaşlar hep kendine benzeyeni seçerler. Arkadaşlar tıpkı seninle benim gibi birbirlerine benzerler.

Ben dinlemek zorundayım seni şimdi. Sen de bana, bir kez daha, hikâyeni anlatmalısın. Sen de benim ülkeme doğru bir yolculuğa çıkıp bu ülkenin nesi var, niye böyle, biraz anlamalısın. Acının yükü hep yanlış adrese gönderilir. Acı çekmek, hep acı çekmeyi becerebilenlere havale edilir. Bu kez de öyle olacak. Ne “suçlular” ne “güçlüler” gönül indirecek yası paylaşıp bu yarayı beraber eritmeye. Biz yapacağız onu da. Bizim sesimiz belki bağırانların sesleri tarafından bastırılacak. Önemli değil. Önemli olan onların duyması değil bizi. Önemli olan birbirimizi duymamız sadece. Sesler birikir aslında, biliyorsun. İnsanlar birikir ve yok sayılamayacak kadar çoğalırlar bazen. Tarih bizi de yazsın, sadece bağırانların seslerinin kaydı düşmesin kitaplara, bunu istiyorum. Biz de vardık, senin ve benim doğuracağım çocuklar bizi hatırlasın istiyorum. Elimizden geleni yaptığımızı. Hiç değilse bunu yaptığımızı hatırlasın çocuklarımız. Ne ben bir suçlu doğurayım ne sen bir kurban. İkimiz de bebekler doğuralım ve biz onlara nasıl yeniden arkadaş olduğumuzu anlatalım istiyorum.

Bu kadar basit benim istediğim... Demedim. Diyemedim.

Yurttaş türküyü bitirdi. Sigarasından son nefesini çekti, “Hadi,” dedi, “bu maceranın sonu!” Kalktık. Genç kadın sahilde bizim gidişimize bakıyordu. Hava griden akşama akıyordu. Dönüp baktım, sırtımda gözleri kaldı. Belki onun da diyecekleri, diye-medikleri vardı.

Geri döndük. Türkiye’de, Hrant’ın öldürülmesiyle açılan bir delilik perdesi oynanıyordu artık. Bu kez en yumuşağından bile Ermeni meselesini duymaya tahammülü yoktu ülkenin. Siyasal İslam’ın yükselen baskısı ile militer güçler arasına sıkışmış insanlar Kürt bölgesindeki çatışmaların ülkeye getirdiği aşırı milliyetçi bir atmosferde iyice suskunlaşmışlardı. Artık konuşmak eskisi kadar bile mümkün değildi. Ülkem, kendi mahşerine yuvarlanmak üzereydi. Gününcehenneminde boğulmuş insanlar dünün cehennemiyle ilgili derin ve zor bir hikâyeyi dinleyecek durumda değildi. Aydınların bir gece yaptığı toplantıda, “Birimizden birine bir şey olursa diye bir acil yardım ağı oluşturalım,” dediklerini bile duydum, korkuyorduk. Kendimiz için ve daha fazla ülke için. Hâlâ bir ülkeyi seviyor, hâlâ onun için çıkış yolları arıyorduk. Biz artık hangi ülkeyi seviyorduk? Ülkenin kırıntıları parçalanıp elimize gelirken... O sevdiğimiz ülkeden geriye giderek daha az, giderek çok daha az küçük kırıntıları kalırken hangi ülke için bu kadar kederleniyorduk? Biz kimdik artık? Ülkemiz büsbütün kalmayınca kim olacaktık? Biz de mi hayaletlerin çocuklarına dönüşecektik? Avrupa’da hayalet gibi gezen Lübnanlılar, İranlılar, Iraklılar... Ermeniler mi gibi olacaktık?

Bir grup liseli o günlerde parmaklarını kesip kendi kanlarıyla bir Türk bayrağı boyadılar. Genelkurmay başkanına gönderdiler çerçeveletip bu kanlı tabloyu. “Bu bayrak yeterince kırmızı, başka kan lazım değil,” dediğim için gazetelerde fotoğraflarım yayınlamaya başladı:

“İşte çirkin kadın!”

O zaman düşündüm işte:

Ben bu ülkeyi çok sevsem bile ya ülke artık beni sevmezse? Korktum. O zaman insan hâlâ devam eder mi ülkesini sevmeye? Ait olmak bu kadar derin bir ihtiyaç demek ki, dedim o günlerde kendime. Öldürseler bile seni, geri o eve dönmek istiyorsun. Neresi olursa olsun ev, yansa kül olsa da, bir evin olsun istiyorsun. Hrant haklıydı. Ev seni bıraksa bile sen evi bırakamıyorsun. Dönüp dönüp yine kalbini, o kalbi kül edecek Anadolu’ya vermek istiyorsun. Kederli bir mecburiyet bu. Ülkeni seviyorsun.

ÇIKIŞ

Oxford'ta havada asılı gibi duran yağmurlar diniyor nihayet. Bahar eteğini kaldırmaya başladı küçük küçük. Ama bahar da tam bahar gibi değil, mütereddit.

“Öteki”nin kalbine, bana iliştilmiş bütün öğrendiğim hikâyelerden sıyrılarak bakabilmek için geldim bu uzak ülkeye. Mesafe almak istedim eve. Çünkü sana öğretilen hikâyelerin ne kadar derinine indiğini bilemiyorsun evden dışarı çıkmayınca, evden dışarıda, evden soyunmayınca. Şimdi, evden dışarıda bakıyorum “öteki”nin kalbine. Kendi kalbime nasıl bakıyorsam öyle...

Biliyorum, benim ülkemde insanlar adını koymadan hatırlamaya başladılar aslında. Adı konmayan bir konuşma başladı in-

sanlar arasında. Ne gazetelerden okuyabilirsiniz bunu ne resmi toplantılarda bahsi geçer. Ben söylüyorum işte, insanlar evlerde, sokak aralarında o eski, korkunç günleri konuşuyorlar. Ama olup bitenlerle ilgili ne düşünmeleri gerektiğini kestiremiyorlar tam, hissettiklerini tam da adlandıramıyorlar. Hrant'ın ardından bir yas mırıldanmasıdır başlayan.

Oxford'ta baharla birlikte bir sepya ışık peyda oldu akşamüstleri. Masanın üzerinde kitaplar duruyor hâlâ. “Ermeniler”, “Ermeni Soykırımı”, “Ermeni Soykırımı Yalanı”, “Türk İnkârcılığı”, “Sözde Ermeni Soykırım Lobisi”... Yağmurlarla birlikte okunup bitirildi bu kitaplar da. Yakında eve döneceğim, ama günler geçmek bilmiyor. Çünkü...

Kendini yabancıların evlerinde buluyorsun, başka bir dilde debelenirken. Kendi hikâyeni, evinin hikâyesini başka dile çeviriyorsun. Tercüme edilirken evine ve sana dair bir sürü hikâyeye, bir sürü sözcük yok oluyor. Parça parça sökülüp başka bir dilde parça parça takılıyorsun yeniden. Sökülüp takıldığında bir parçası fazla gelen mekanik oyuncaklar gibi oluyorsun; ya dilin doğru işlemiyor ya aklın ya da kalbin tekliyor artık yaşarken. Eksik kalıyorsun. Hayatının geri kalanını böyle “bozuk” yaşayacağını düşünüürken, elinde o fazla parçayla aksak yürüyüp giderken, kendini bu yabancı toprakta var etmek için uğraşman gerekiyor. Kim olduğunu, nereden geldiğini söylemek için yeniden ve hep aynı hikâyeleri anlatman gerekiyor. Şakalaşıyorlar aralarında bazen, anlamıyorsun tam. Sen bir şaka yapıyorsun... Anlaşılmamış gibi, bir şaka gibi kalıyorsun.

Durmadan kendi evini anlatıyorsun ve anlatırken evinin senden uzaklaştığını görüyorsun, kum olup akıyor parmakların arasından. Kül oluyor evin, sen onu anlatmaya çalıştıkça başka bir dilde. Evin de tıpkı senin gibi sökülüp yeniden başka bir dilde

takıldığında eskisi gibi işlemeyen mekanik oyuncaklara benziyor, aksak. Artık tadı ve kokusu kalmıyor. Sadece yabancılara anlatılan ezberlenmiş birkaç cümleye büzüşüyor bütün o kocaman evin senin. Yoruluyorsun ve sadece evinin dilinde susabilmek istiyorsun.

Basit aslında; sevdiğin insanlarla birlikte nereye ait olduğunu, kim olduğunu düşünmeden, bunu düşünmeye zorlanmadan yaşayıp gitmek istiyorsun. Bir insan olarak ve insan gibi geçmek istiyorsun dünyadan. O eski şarkılardan birinin nasıl başladığını unuttuğunda yanındaki hatırlasın istiyorsun. Sarhoş olduğunda, yeni uyandığında, uyumak üzereyken, rüyada, sevişirken, kızınca, ağlarken kendi dilinde konuşmak istiyorsun. Basit aslında. Küfür ettiğinde için soğusun istiyorsun.

Masanın üzerinde kitaplar, kâğıtlar... Sepya ışık düştükçe düşüyor. Teypte Kanuni Garbis çalışıyor:

“Ada sahillerinde bekliyorum/Her zaman yollarını gözlüyorum/ Seni senden güzelim istiyorum/ Beni şad et Şadiyem başın için”

Albümün üzerinde “Armenians on 8th Avenue” yazıyor. 1915’ten sonra dünyanın öbür ucuna giden Ermeniler bunlar. Bütün söyledikleri şarkılar Türkçe. Anadolu’da biri neresinde “Ah!” çekerse o şarkıların, onlar da aynı yerinde “Ah!” ediyorlar, New York’ta, 1950’lerde. Bir kadın kaşık çalışıyor sahnede, albüm kapağında. Başka bir kadın oturuyor arkada. Gülmeye çalışıyor ama yüzünde çürüyüp kalmış gülümseme. Bu kadınlara, Anadolu’dan kalkıp dünyanın ta öbür ucuna gitmiş bu insanlara bakıyorum. Ne kadar dik durmaya çalışıyorlar. Ne kadar zordur bu, şimdi anlıyorum.

Benden öncekiler, onların öncesini öldürdü diye suçlu hissetmedim kendimi. Hissedeceğimi de sanmam. Ölüm ne ki, Anadolu'nun tozu toprağı. Başkalarına merhametsiz gelir bu söylediklerim ama Anadolu'dakiler, buradan gitmiş olanlar bilir buranın kanlı kıvamını. Ama ilk kez, o albüm kapağında o kadınları, insanları, jilet gibi ütülü durmaya çalışmalarını görünce, evden uzak kalmış bu insanların okyanusun ötesinde evlerinin şarkılarını nasıl söylediğini dinleyince... Ben de böyle evden uzak olunca...

Ölmek ne ki, insan evsiz kalmasın... Budur kalplerinde taşıdıkları ve çocuklarına aktardıkları acı. Sepya ışık düşüyor üstlerine, kalplerini görüyorum.

Paris'te, Samuelian Kitapçısı'na gidiyorum. Aynı ihtiyar kadın, aynı ihtiyar adamlar, aynı dükkânın içinde duruyorlar. Bir yıl önce benimle konuşmak istememişlerdi. Bu kez ben de istemiyorum aslında. Yaşlı kadına yaklaşıyorum, beni hatırlar mı? Hatırlamıyor, seviniyorum. Çünkü artık sorularıyla insanları didikleyen gazeteci olmak istemiyorum. Sadece Ermenilerle ilgili İngilizce birkaç kitap arıyorum. “Maalesef matmazel,” diyor, “sadece bir tek İngilizce kitap var.” Ağır aksak işleyen bacaklarına aldırmadan tepedeki raflara tırmanıyor ve yarım kalmış bir aşk hikâyesi bulup çıkarıyor tarih kitaplarının arasından:

“Efronia.” Güzel Efronia'nın 1915'te Ermenilerin sürülüp götürülmeleriyle bölünmüş Türk aşkını anlattığı hikâye İngilizce. Elimde kitabın orasına burasına bakarken, tanıyoruz hakikaten birbirimizi başka dillerde konuşsak da, iki ihtiyar kendi aralarında konuşuyorlar. Bana bakıyorlar ara sıra. Eski tilkiler tabii, konuşurken aralarında Fransızca, benim duyabileceğim bir seste iki-üç kelime atıyorlar araya Türkçe. Söyleyip kelimeleri bakıyor-

lar bana, bakıyor muyum diye. Gözümün kenarıyla görüyorum onları. Kitaptan kaldırmadan kafamı gülümsüyorum. Görüyorlar yüzümü herhalde. Hatırladıkları, kekremiş Türkçeleriyle konuşmaya başlıyorlar aralarında. Gülüyorum iyice. Gülüyorlar onlar da. İngilizce teşekkür edip, alıp kitabı çıkıyorum. Cam kapıdan bakıyorum içeriye. Gülümseyerek bana bakıyorlar. Bir şeyler çürüyor yüzlerinde. Ne olduğunu anlatamam, evle ilgili. Tercüme edemem, o kadar Anadolu'lu ki.

Efronia'nın hikâyesini okurken gülüyorum sonra aklıma geldikçe o ihtiyarlar. Sonra başka şeylere gülüyorum kitapta, Türkçe kelimelere. En çok da *turşuya*. Turşu hep italik. Çünkü İngilizce okuyanlar biliyorum ki sözkonusu turşuyu bilmiyor. Onların turşuları tatlı oluyor ve Anadolu'dan gelen kimse o turşuları yiyemiyor. Başka dillerde hep bir yerimiz italik kalıyor. Neler olduğunu tek tek sayamam, o kadar çok ve hepsi o kadar evle ilgili ki. O kadar Türkçe ki... Önemsiz gibi görünüyor turşu, ama bilerseniz zamanla böyle küçük ve önemsiz şeylerden nasıl kaçıyor insanın tadı.

O kitaptaki, sonraki kitaplarda yabancı dillerde yazılmış Ermenilerin hikâyelerine bakıyorum. Ne çok dipnot koymak zorunda kalıyorlar, ne çok italik. En basit şeyleri bile açıklamak zorunda kalıyorlar yabancılara anlatırken kendi hikâyelerini. Ölümü anlatmak kolay, sayıları, ama iş bütün bir hikâyeye gelince. Turşuyu bile anlatamazken nasıl anlatırsın “ülkeyi”? Evi, kokusunu, sendeki yerini, nasıl?

Şimdi işte ben de Oxford'ta “Neler oluyor Türkiye’de?” diye sorduklarında, çünkü hep bir şeyler olur benim ülkemde, en başından başlamak zorunda kalıyorum hikâyeye. Durup bazı sözcükleri italik yapıyorum konuşurken, dipnot veriyorum. Böyle anlatılınca hikâyemiz öyle tuhaf, öyle eksik ve öyle tatsız oluyor

ki anlatmak istemiyorsun bir süre sonra. Susmak istiyorsun. Hep susmak. Belki daha çok zaman geçince iyiden iyiye soluyordur insan. “Kimse” oluyordur artık, kayboluyordur hakikaten. Ölmek ne ki, insan evsiz kalsın.

Bunu anlıyorum işte Oxford’ta. Onların ne hissettiğini. Ölüm için bir şey diyemem. Ben hiç ölmedim. Ama evsiz kalmak. Ak-sak. Hep eksik... Bunu anlıyorum işte. Bunun için işte, onlardan özür diliyorum. Bunun gibi dert yokmuş. Artık biliyorum.

Ne olsa bir evin olsun istiyorsun. Ev ne senin tuzağın olsun ne de varılamayan menzıl, bunu istiyorsun. Girip çıkabileceğin bir yer olsun istiyorsun. Hep dönüp gelebileceğin bir yer. Hep, en rahat uykuyu uyuduğun yatak.

Aidiyetlerimiz böyle olsun istiyorsun. Ne kapana kısılalım “vatanseverler” olarak, ne dışına atılalım “hain” olarak. Yeni bir aidiyet olsun, dışına çıkabildiğimiz için büsbütün reddetmek zorunda kalmayacağımız; içinde olduğumuzda büsbütün üzerimize sinmeyecek bir ev. Çünkü hiçbir ev, sadece kötü ve karanlık sırlardan oluşmaz.

Ve herkes evini... Sever, diyeceğim ama sevmek de değil. Bu başka bir şey. Ama söylemesem de, tercüme etmesem de anlar herkes bunu. Biliyorum. İşte o yüzden, bütün Anadolu’dan gidenlere şimdi, baharı bahara benzemeyen bu ülkede, bunca kitabın, tarihin arasında oturmuş, sepya ışık günü terk ederken, üzgünüm, diyorum. Çok üzgünüm. Benim evim sizin de evinizdir, bir gün mutlaka buyrun gelin. Böyle bir şeyler demek istiyorum. Özür dilemekten daha başka, daha çok bir şeyler söylemek istiyorum.

Aslında doğrusunu söyleyeyim mi? Marko Melkon “Rakı içer gezerim” diye söylüyor ya şimdi şarkıyı, rakıyı tercüme etmeden

içip, “şanlı” mıdır tarihimiz “uğursuz” mudur, her ne ise, onun üzerine bir gün beraber şakalaşabilmek istiyorum. Geçsin git-sin bugünler, hepimiz bugünleri hiç bilmek zorunda kalmayacak güzel çocuklar doğuralım istiyorum.

Bu kitap ne sadece Ermenilere ne de sadece Türkleredir. **‘Ağrı’nın Derinliği**, evsiz kalmanın, evinden uzak düşmenin acısını bilen, tahmin edebilen herkese yazılmıştır.

Aidiyetimizin bize ezberlettiklerinin ötesinde bir “biz” olabilir mi? İçine hapsolmadığımız, dışına atılmadığımız bir “ev”, bir “biz” kurulabilir mi?

Ece Temelkuran, Ermeni ve Türk milliyetçiliklerine yakından bakarken, toplumların “biz”lerini kurma aşamasında neleri, nasıl dışarıda bırakmış olabileceklerini anlatıyor.

Her kitabında “ötede duranları” yakına getirmeyi amaçlayan yazar, bu kez de Ermeni meselesi gibi “çekinceli” bir konuyu odağına alıyor...